

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

POLAKKERNE I DANMARK

1659

POLAKKERNE I DANMARK

1659

EFTER JAN PASEKS ERINDRINGER

VED

STANISLAW ROSZNECKI

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & Co. (M. A. HANNOVER)

1896

FORORD.

Danmark og Polen har, hvor langt vi end gaar tilbage i Tiden, kun haft yderst faa og yderst overfladiske politiske Berøringer med hinanden. I over eet Aarhundrede har de to Stater haft fælles Fjende, men kun en eneste Gang førte et af Historiens Luner deres Skæbne nærmere sammen. Da Karl Gustaf i August Maaned 1658 ved et pludseligt Overfald søgte at knuse den danske Stat, rykkede 5000 Mand polsk Rytteri ind i Landet for at bringe det Undsætning.

Jan Pasek, en polsk Adelsmand, som deltog i Felttoget, har i sine Livserindringer ogsaa fortalt om sit Ophold i Danmark. Han skildrer sine Oplevelser med stærke og lysende Farver, og han lader Begivenhederne fremtræde paa en bred og sand Baggrund, der tegner et tydeligt Billede af den forpinte Befolknings sørgelige Vilkaar og de Fremmedes egenraadige Skalten og Valten. Han er

nysgerrig som et Barn og vil gerne se sig om. Han faar da ogsaa gjort en Del Iagttagelser og fortæller morsomt om Almuens Levemaade og Skikke.

Men Paseks Erindringer trænger paa alle Kanter til en indgaaende Forklaring. Jeg har imidlertid ønsket at gøre Bogen let læselig, og derfor er Kommentaren affattet som sammenhængende Fremstilling. Erindringerne er skrevne ud fra en Livsbetragtning og ud fra Livsforhold, som en nordisk Læser i Almindelighed ikke vil være fortrolig med. Jeg har derfor først givet en kort Fremstilling af Paseks Levned. Man vil der kun finde anført de vigtigste Fakta, ingen Detailler og saa godt som ingen polske Navne, der kunde virke skræmmende paa Læseren, og skønt hans Liv er paa det inderligste sammenflettet med hans Lands politiske Historie, har det været min Bestræbelse at undgaa alt, hvad der kunde sigte til ikke almindelig kendte Tildragelser. Men jeg har søgt indenfor denne snævre Ramme at meddele et lille Billede af Livet i den gamle polske Republik og tilføjet nogle korte Episoder fra de senere Aar af Selvbiografien, baade fordi dette viser, under hvilket Synspunkt man skal betragte Optegnelserne om Opholdet i Danmark, og altsaa tjener som en indirekte Kommentar, og fordi disse Optegnelser langt fra giver nogen fuldstændig Forestillinger om Erindringerne i deres Helhed. Paseks egen Fortælling er ledsaget af Noter under Siden, men jeg har kun anført saadanne, som var absolut nødvendige for den øjeblikkelige Forstaaelse,

III

eller et Par enkelte Gange tillige saadanne, som ikke uden Vanskelighed lod sig anbringe andet Steds. Unøjagtigheder og Fejltagelser i Paseks Text, hvis Urimelighed af sig selv falder i Øjnene, er derimod ikke paaviste. I Krigens Historie har jeg ikke blot behandlet Polakkernes, men ogsaa deres Allieredes militaire Operationer, da et Forsøg paa at udskille det ene fra det andet vilde give et vrangt Indtryk af Felttoget. I Afsnittet »Land og Folk« er der hovedsagelig lagt Vægt paa saadanne Oplysninger, som kunde antages at være lidet kendte eller helt nye. Tillægget om de historiske Sagn er kommen med, fordi jeg tror, at dette Spørgsmaal i særlig Grad trænger til Undersøgelse.

Skrivemaaden af de polske Navne er ikke helt nøjagtig, da særlige polske Typer ikke har været til Disposition. Hvad Udtalen angaar, skal bemærkes, at *sz* og *cz* nærmest gengiver det tyske *sch* og *tsch*; *c* betegner *ts*-Lyden, Accenten falder altid paa næstsidste Stavelse og alle Stavelser er korte. Ordet *Pasek* udtales altsaa som *Passek*.

Det er mig en kær Pligt at takke Bestyrelserne for Rigsarkivet i København og Czartoryski-Arkivet i Krakov for udvist Forekommenhed, endvidere Hr. Dr. phil. J. A. Fridericia for Meddelelsen af værdifulde Oplysninger og Hr. Prof. Baudouin de Courtenay i Krakov, fordi han har haft den Venlighed at gennemgaa den polske Text med mig. Min Ven, Dr. phil. I. Østrup har under min Fraværelse besørget Korrekturen. Desuden vil jeg

IV

udtale min ærbødigste Tak til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og til Kommunitetet, der har tilstaaet mig en Understøttelse til en Udenlandsrejse, paa hvilken jeg blandt andet har afsluttet det foreliggende Arbejde.

FØRSTE KAPITEL.

I.

Paseks Levned.

Det er en ikke ringe Mængde Selvbiografier og Memoirer, som er overleveret os i den polske Literatur fra det 17. Aarhundrede. Tiden har paa en Gang haft en udpræget Forkærlighed for at handle, tale og skrive. Værdien af dette biografiske Stof er ofte højst forskelligt, men naar undtages enkelte Dagbogsoptegnelser, har man i hvert Fald lykkelig undgaaet eet Skær, at blive kedelig. Tiden har kun haft faa Memoireskribenter med medfødt Fortællertalent, og ikke en eneste, der skriver med det bevidste Forsæt at offentliggøre sine Erindringer, men de ydre Omstændigheder, som trykkede dem Pennen i Haanden, var saadanne, som ret er i Stand til at skabe Forfattere; ti disse Mænd levede i en Tid, som var rig paa store Tildragelser. Begivenhederne fulgte Slag i Slag, betagende og bedøvende, de rev først og fremmest Szlachta'en, Smaa-

adelen, denne Stand, der ret egentlig udgjorde Nationen, med sig, levnede den ikke Pusterum og fik den til at glemme sig selv og Landets trøstesløse Tilstand. Indenfor Szlachta'ens Kres maa ogsaa disse Memoirefortællere søges. Forholdene nødte dem til oftere at føre Sværdet end Pennen, og naar de derfor paa deres gamle Dage sætter sig til at nedskrive deres Livserindringer, behandler de Stoffet uvant og kejtet, men det mærkes, hvordan det drager dem og tager dem fangen, og de rives uvilkaarligt med, fordi de sidder inde med et rigt Fond af betydningsfulde Oplevelser.

Det 17. Aarhundrede er i Polen en eneste stor Krigen Tid, kun afbrudt af ganske enkelte, mindre Fredsperioder, en Tid, fuld af dramatisk bevægede Optrin, af den heltemodigste Tapperhed og den forsmædeligste Selvopgivelse, af berømmelige Sejre og vanærende Nederlag, men alt i alt en Opløsningens og Nedgangens Tid, et Forspil til Landets politiske Undergang. Begivenhederne svingede frem og tilbage mellem Fald og Oprejsning: 1610 saa Moskvå de sejrige polske Tropper indenfor sine Mure, 1648 rokkedes Staten i sin Grundvold ved Dnieprkosakkernes Oprør, der kun blev dæmpet for strax at blusse op paa ny, 1655 var Landet oversvømmet af Svenskere og Russere og bragt til Afgrundens Rand, derpaa fulgte en hæderfuld Tilbageerobring af det tabte og 1660 og 1664 omsider den Fred, man saa haardt trængte til, men faa Aar efter udbrøder Krigen med Tyrkerne, og Polen maa erlægge en ydmygende Tribut til sin sydlige Nabo,

indtil Jan Sobieski 1683 ved at undsætte Wien atter hæver Landet fra Fornedrelse til Berømmelse. Alle disse Krige førtes med umenneskelig Grusomhed og en Ødelæggelseslyst, der gjorde, at hele Provinser Aaringer igennem lignede vældige, rygende Brandtomter. Hertil kommer Tatarernes aldrig stansende Angreb paa de sydøstlige Landskaber og endelig den indre Splid og Borgerkrigene mellem Kongemagt og Adel.

Det er med denne Baggrund, at Memoireforfatterne har nedskrevet deres Erindringer.

Blandt disse indtager utvivlsomt den af Jan Pasek forfattede Selvbiografi den ypperste Plads. Den fængsler Interessen i samme Grad som Leonora Christina Ulfeldts Jammersminde, men den læses hyppigere, og den er i Polen en lige saa udbredt Bog, som Leonoras Memoirer burde være i Danmark. Den er ligesom disse Tidsrummets bedste Prosaværk. Vi overraskes baade ved den danske Kongedatters og den polske Adelsmands Umiddelbarhed i Følelseslivet og ved den ubevidste Uforbeholdenhed, hvormed de lægger deres Individualitet aaben for Læseren, og vi glæder os ved at se, hvordan hos dem begge en naiv Naturlighed er i Stand til selv i en kunstlet Tid at finde sin egen literære Udtryksmaade. Men hermed er Ligheden ogsaa forbi: som deres Tankesæt, Livsbetragtning, Opdragelse og Udvikling er ogsaa deres Skæbne vidt forskellig.

Hovedkilden til Paseks Biografi er de Oplysninger, han selv giver os¹). Jan Chrysostom Pasek er født omtrent 1630 i Wojewodskabet

(Palatinatet) Rawa, det nuværende Gouvernement Piotrków. Hans Fødeby er ukendt. Tilføjelsen »fra Goslawice«, som findes efter hans Navn, betegner Familiens gamle Stammesæde. Efter at have faaet sin Uddannelse i Jesuiterskolen i Byen Rawa og der indtaget den fornødne Ballast af religiøs Intolerance og pseudo-klassisk Lærdom, saa at han drev det til flydende at tale et — ganske vist ikke fejlfrit — Latin, var hans Livsbane, da hans Forældre hørte til Smaaadelen og var uformuende, allerede forudbestemt. For at sikre sin Fremtid materielt havde han som alle sine Standsfæller kun Valget mellem to Muligheder, enten at lade sig optage ved en eller anden Magnats Hof og støtte sig til denne Protektion eller den mere hæderfulde Vej at indtræde i Hæren. Han valgte det sidste og tog Tjeneste i en Husarfane (Husareskadron), der stod under den navnkundige Czarnieckis Anførsel. Hvornaar dette er sket, vides ikke, da Erindringerne, som omfatter Tiden fra 1656—1688, er overleverede os ufuldstændigt, idet baade Begyndelsen og Slutningen mangler, men et Par senere Antydninger viser, at han allerede 1655 kæmpede under Czarnieckis Kommando mod Svenskerne. I de følgende Aar var han uafbrudt i Felten, 1658—59 fulgte han med de polske Tropper til Danmark og 1660 deltog han i det berømmelige Felttog mod Russerne. Alligevel lykkedes det ham ikke at rykke op i en overordnet Stilling. Han havde ofte lagt Mod og Raadsnarhed for Dagen, og under Stormen paa Koldinghus var det bleven overdraget ham at føre de frivillige Knægte

i Ilden, men Grunden til, at han ikke avancerede, var vistnok den, at det skortede ham paa overlegen strategisk Begavelse. 1661 aabnede der sig imidlertid Udsigt til Fordele af en anden Art. Der havde dannet sig, hvad man plejer at kalde en Konføderation, et aabent Oprør mod Statsmagten, men alligevel næsten lovhjemlet ved Hævd, en af disse mærkelige Udvæxter paa Statslivet, hvorpaa Polakkerne havde en sørgelig Eneret. Hæren, som i lang Tid ikke havde faaet nogen Lønning udbetalt, havde rottet sig sammen, dannet en Modregering mod den virkelige, en Stat i Staten, udenævnt sine egne Embedsmænd og taget Forvaltningen i sin egen Haand. I Virkeligheden var det dog det samme som at ville afhjælpe et Onde ved et andet, endnu større, ti den nye Styrelse var endnu mere vilkaarlig og planløs end den gamle. De Konføderede søgte at drage Pasek over paa deres Side ved at tilbyde ham det fede Kanslerembede, der, som han selv siger, »gav større Indtægter end en hel Eskadron.« Dette var en svær Fristelse for den uformuende Adelsmand. Pasek vilde nødig gaa Glip af det gode Tilbud, men paa den anden Side kun ugerne stille sig fjendtlig mod Kongen og Czarniecki og derved maaske for bestandig spærre sig Udsigten til en god Karriere. Han valgte derfor en Mellemsvej og erklærede sig villig til at overtage Embedet, men nægtede at aflægge Ed. Men herpaa vilde den oprørske Hær ikke gaa ind og valgte en anden i hans Sted. Nu brød Pasek overtvært og forlod de Konføderede for at begive sig til de

under Czarnieckis Kommando i Hviderusland staaende kongetro Tropper. Paa denne Rejse blev han paa en løs Angivelse arresteret i Byen Grodno som mistænkt for at høre til Oprørspartiet.

Angiveren var den senere saa navnkundige Mazepa. Det lykkedes Pasek at rense sig for Mistanken og endog erhverve sig Kongens Naade, saa at Jan Kazimierz skænkede ham 500 Dukater, men han kunde ikke glemme den Tort, Mazepa havde tilføjet ham, og i det følgende Aar 1662 kom det paa Slottet i Warszawa (Warschau) til et Sammenstød imellem dem. Pasek har skildret dette Optrin med dramatisk Anskuelighed, og det er i hele sit Forløb saa karakteristisk for Tilstanden ved det polske Hof, at det fortjener at fortælles med hans egne Ord:

»Mazepa havde allerede bedt Kongen om Forladelse for den Slyngelstreg, han havde tilladt sig i Grodno, og var atter kommen til Hove. Vi færdedes daglig sammen Side om Side, men skønt den mod mig rejste Beskyldning ikke havde voldt mig nogen Skade, men tvertimod forskaffet mig baade Penge og Anseelse, saa at endog nogle af de Konføderede var blevne misundelige paa mig, medens andre havde bekvemmet sig til i alt Fald at ønske mig til Lykke, saa bar jeg dog stadig Nag til ham, og især blussede det op, naar jeg fik noget i Hovedet; ti saa plejer jo alle Fornærmelser i særlig Grad at falde en for Brystet. En Gang befandt jeg mig uden for det inderste Gemak, hvor Kongen selv opholdt sig. Der mødte jeg Mazepa. Der var kun nogle faa

Hofmænd til Stede og da jeg var dygtig drukken, sagde jeg til ham: »Min ærbødige Hilsen, Hr. Asaweila!« *) Han blev mig intet skyldig, men svarede: »Min ærbødige Hilsen, Hr. Korporal«, ti han var en opblæst Person,« og han snærtede mig, fordi Tyskerne**) havde holdt mig i Arrest i Grodno. Uden at tænke over, hvad jeg gjorde, slog jeg ham med knyttet Næve i Ansigtet og sprang derpaa strax tilbage. Han tog til Sværdhæftet, og jeg ligeledes, men Hoffolkene sprang frem og holdt os tilbage, idet de raabte: »Holdt, holdt, Kongen er i Gemakket ved Siden af,« men ingen af dem tog hans Parti, ti de havde allerede længe haft et Horn i Siden paa ham, fordi han var et Stykke af en Kæltring og en simpel Kosak, som først for nylig var bleven adlet***). Desuden vidste de godt, at det Nag, jeg bar til ham, var berettiget, og de nærede Agtelse for mig, da jeg havde drukken

*) Et lillerussisk Ord, som betyder Kosakkaptajn. Det var, henvendt til Mazepa, en Fornærmelse, da Pasek derved hentydede til hans almindelig antagne Afstamning fra Kosakkerne.

**) ɔ: tyske Dragoner. Men Svaret er uforstaaeligt, ti vi kender næsten intet til Paseks Fangenskab i Grodno, eftersom der paa vedkommende Sted er en stor Lakune i Memoirerne.

***) Dette er forkert. Mazepa tilhørte tværtimod en gammel-adelig Æt, Familien Mazepa-Koledynski. Heller ikke kan han have været saa helt uciviliseret, som Pasek paastaar, da han allerede den Gang, denne stødte sammen med ham, paa Kongens Bekostning havde opholdt sig tre Aar ved fremmede Hoffer.

Broderskab med dem uden dog ved enhver Lejlighed at ligge paa Maven for dem.

Nu opstod der et slemt Staahej. En af Hofmændene gik ind i Gemakket og sagde: »Deres Majestæt, Hr. Pasek har slaaet Mazepa i Ansigtet.« Men Kongen gav ham en Lussing og svarede: »Du skal ikke sladre af Skole, naar Du ikke bliver spurgt.« Biskoppen*) forfærdedes, da han saa, at jeg havde gjort en halsløs Gerning, og da han ventede, at jeg vilde lide en alvorlig Straf, traadte han hen til mig og sagde: »Jeg kender Dem ikke, men for Guds Skyld, jeg beder Dem, gaa Deres Vej, ti det er en svær Forbrydelse her paa Slottet at slaa en af Kongens Hofmænd i Ansigtet«. Jeg svarede ham: »Deres Højærværdighed ved ikke, hvad den Gavtyv har forskyldt.« Hertil indvendte Biskoppen: »Hvordan det nu end forholder sig, saa er det usømmeligt at lade Vreden løbe af med sig paa dette Sted. Skynd Dem bort, saa længe det endnu er Tid og Kongen intet har faaet at vide.« Jeg svarede: »Nej, jeg bliver.« Mazepa forlod nu Værelset næsten grædende, ikke saa meget, fordi Slaget smertede, som fordi ingen af Hofmændene havde stillet sig paa hans Side, skønt han dog var deres Kammerat.«²⁾

Imidlertid fjernede Pasek sig ogsaa, men 2 Dage efter, da han havde erfaret, at Kongen ikke var vred paa ham, søgte han atter Audiens. Den

*) Der siges heller ikke i det foregaaende, hvem denne Biskop var.

kongelige Familie sad ved hans Indtræden netop ved Taffet, og i Gemakket boltrede sig en mærkelig Skabning, halvt Bjørn, halvt Menneske, laadden over hele Kroppen, med Negle paa Hænder og Fødder i Stedet for Kløer, og uden Mæle. Herom fortæller Pasek:

»Dronningen *) tog en Pæreskræl, strøede Sukker paa den og rakte den til Bjørnen. Denne puttede den med stort Velbehag i Gabet, men da den havde smagt lidt paa den, spyttede den Pæreskrællen ud i Haanden og kastede den med Spyttet i Ansigtet paa Dronningen, lige midt imellem Øjnene. Kongen brød ud i en skraldende Skoggerlatter, Dronningen sagde nogle Ord til ham paa fransk, men da Kongen kun lo endnu mere, rejste Ludwika, der jo var en temmelig vredladen Dame, sig fra Bordet. Ovenpaa det Tordenvejr befalede Kongen at skænke Vin i til alle Mand, bød os at drikke, lod Musikken spille og Fruentimmerne hente, og saa begyndte der en farlig Kommers. Ved denne Lejlighed lod han ogsaa Mazepa kalde, befalede os at omfavne hinanden og bede hinanden om Forladelse, idet han sagde: »Lad nu den Historie gaa i Glemmebogen, ti den ene er jo ikke bedre end den anden.« Paa den Maade indgik vi Forlig, og vi sad sammen og

*) Marie Louise af Huset Gonzaga Nevers, Enke efter Wladyslaw IV, efter hvis Død hun ægtede hans yngre Broder, Kong Jan Kazimierz. Paa polsk kaldes hun altid Ludwika og saaledes ogsaa nedenfor af Pasek.

drak. Men som det var at vente, maatte Mazepa det følgende Aar forlade Polen med Vanære.«³⁾)

Herpaa følger den kendte Fortælling om Mazepas Forhold til den volyniske Adelsmand Falbowski's Hustru og den krænkede Ægtemands Hævn. Paseks Beretning er den ældste, der findes. —

Opholdet i Warszawa 1662 og det næsten intime Forhold til Hoffet var Resultatet af en tilendebragt Konvoieringsrejse, paa hvilken Pasek havde ledsaget et russisk Gesandtskab til Hovedstaden. Egentlig havde han, da dette Hverv var bleven ham overdraget, for 100 Dalere aftraadt sin Ret til en anden, men da han bagefter erfarede, at han havde gjort en daarlig Forretning, idet den ham tildelte Bestilling vilde kunne indbringe ham et betydeligt større Beløb, var han ikke sen til at tage en anden Beslutning og skille sig af med sin generende Modpart ved at drikke ham døddrukken. Saa førte han de russiske Afsendinge gennem det udpinte Land, en sand Rædsel for de ulykkelige Beboere, der gik ham i Møde flere Mil uden for Købstæderne og ved at tilbyde ham de sidste Skillinger, de havde kunnet skrabe sammen, løskøbte sig for at stille Ægter og indkvartere de ubudne Gæster. Hvor dette ikke var Tilfældet, gik han frem med skaanselsløs Haardhed og tiltvang sig de forlangte Ydelser ved at sætte Indbyggerne Musketten for Panden. Rejsen indbragte ham da ogsaa 17,000 Gylden, efter Pengenes daværende Købeevne omtrent 10,000

Kroner. Derimod var han mindre fornøjet med, at Jan Kazimierz, der altid befandt sig i Pengeforlegenhed, kun lønnede ham med en Anvisning paa 6000 Gylden, ti han havde haabet paa et Embede eller et Krongods.

Pasek har øjensynlig ikke formaaet at gøre sig gældende ved Hove. Det var ved et Tilfælde lykkedes ham at trænge sig frem for Tronens Fod, og han havde haft en Lejlighed til at svinge sig i Vejret, som maaske kun een Gang i Livet tilbød sig, men nu var den glippet for ham. Man faar ham derfor mistænkt for, at det er af denne Grund, at han fra nu af fatter et glødende Had til det franske Hofparti, der havde spændt Ben for ham i det Øjeblik, han troede at være Maalet nær. Der er i hans hyppige Udfald mod Modstanderen noget af den uformuende, tarvelige Mands Misundelse mod dem, der ved Byrd, Formuesomstændigheder eller overlegen Dannelse befinder sig paa Livets Lysside. Ikke desto mindre sejrer Pligtfølelsen hos ham, da Storkronhetmanen Jerzy Lubomirski, den mægtigste Mand i Landet, 1665 udfolder Oprørsfanen og deler Szlachta'en i to fjendtlige Lejre. Paseks Sympati var afgjort for Oprøreren og han kunde derfor kun blive en yderst lunken Tilhænger af Hofpartiet, men han var dog saa meget af en gammel Soldat, at han ikke vilde svinge sin Fane, da Czarnieckis Tropper forblev Kongen tro.

Borgerkrigen bragte ham imidlertid ingen Fordeel, og i Aaret 1667 forlod han Krigstjenesten, overtog i sin Fødeegn forskellige lokale Tillidshverv,

giftede sig og nedsatte sig derpaa i Wojewodskabet Krakow, hvor han bestyrede den Gaard, hans Hustru havde skaffet ham i Medgift. Den Tilværelse, han førte i de følgende Aar, var dog ingenlunde blottet for mangeartede Indtryk. Hver Eftersommer flaadede han sit Korn ned ad Weichselen til Danzig, og han forsømte lige saa lidt at tage Del i Drikkelag og Gilder hos Naboer og Slægtninge, som at opfylde de talrige politiske Pligter, den polske Republik paalagde hver Adelsborger. Paa Landdagene færdedes han til Stadighed, i Aaret 1669 var han med til at vælge Michal Wisniowiecki til Konge, og Intet af det, hans Pen har nedskrevet om den sidste Halvdel af hans Liv kan sammenlignes med Beskrivelsen af det i al sin Planløshed imponerende Kongevalg. Hele Landets Adel d. v. s. hver enkelt Adelsmand, mødte personlig op, og holdende til Hest paa en Fælle udenfor Warszawa slog de først enhver Opposition til Jorden ved at skyde paa de franksindede Senatorer, der søgte deres Redning ved at flygte ind til Byen eller skjule sig under Kareter, Telte og Stole, og derpaa valgte de deres nye Hersker under en rent ud satanisk Forvirring, ikke ved Haandsoprækning, end sige skriftlig Afstemning, men udelukkende ved det alt overdøvende Raab »Vivat Piast«. Det er en Skildring, som ved Handlingens Livfuldhed, ved sin Farverigdom og sin Plastik brænder sig ind i Hukommelsen.

Pasek havde i Aarernes Løb naaet sit Livs Maal. Han havde erhvervet sig en Position i Sam-

fundet og var bleven en velstaaende Mand. Han overtog med Held en Mængde Gaarde i Forpagtning, laante større Pengesummer ud mod Pant i Jordegods og arvede ogsaa en Gaard efter sin Kones første Mand, men udviklede sig ved disse Transaktioner, vistnok ikke uden egen Skyld, i en Mængde Processer. Saaledes vilde han efter Udløbet af den regelmæssige Forpagtningstid ikke forlade to Markgreve Józef Myszkowski tilhørende Gaarde, fordi denne skyldte ham en større Sum Penge, og da Markgreven vilde sætte ham fra Gaarden med Magt, forsvarede Paseks Hustru sig helt modigt og udholdt en længere Belejring. Deraf fulgte en sand Syndflod af Klager, Kontraklager, Stævninger, Appellationer, Exekutioner o. s. v., der viser, at Pasek ogsaa udenfor Krigstid var en yderst stridbar Herre.

Her slutter Erindringerne brat af. Men der findes endnu et Efterspil.

Man antog en Tid lang, at Paseks Selvbiografi var et Falsum og han selv en opdigtet Person. Denne Paastand maatte imidlertid falde, da det lykkedes at godtgøre hans Existens af samtidige Kilder. Af disse er Procesakterne fra Højesterets Domstolen, det saakaldte »Tribunal«, i Lublin de interessanteste, da de tillader os at forfølge hans Skæbne ud over Aaret 1688, hvor hans Optegnelser lader os i Stikken, og fordi de giver et Indblik i hans Karakter, der paa det nøjeste stemmer overens med de Slutninger, vi kan uddrage af hans egen Levnedbeskrivelse. ⁴⁾

Efter en indviklet og formalistisk Rettergang var Sagen med Markgreven 1690 endt med, at Pasek maatte betale 6000 Gylden, medens den anden idømtes en Uges Fængsel. Men kun eet Aar havde Pasek Fred. 1691 overtog han to kongelige Landsbyer i Forpagtning og kom strax i Strid med sin nye Nabo Wojciech Wolski, fordi han mente, at denne havde hjulpen med til at frastjæle ham 2 Heste. Pasek tog sig selv til Rette og lod ved brutale Oyerfald ikke blot sin Harme gaa ud over nævnte Wolski, men ogsaa over dennes Slægtninge, Undergivne og Livegne, og da Wolski derfor anlagde Sag imod ham, oppebiede han ikke dennes Udfald, men tog for anden Gang sig selv til Rette, fordi to af Naboens Paarørende havde nedtraadt hans Sæd. Da de engang var paa Jagt og uden at ane noget ondt nærmede sig hans Gaard, lagde han sig paa Lur, skød efter dem, kastede dem omkuld, svinebandt dem og gennempnygled dem. Derpaa rev han den Hare, de havde skudt, midt over, kastede den ene Halvdel hen til Hundene og tvang den ene af de ulykkelige Jægere, Rusinowski, til at spise den anden Halvdel raa, skønt det, som det hedder i Procesakterne, var Fastedag. Rusinowski blev strax saa syg deraf, at Pasek af Frygt for, at han skulde dø, maatte sætte Liv i ham ved at give ham en varm Snaps.

Dette, som skete den 10. Novbr. 1695, fandt man dog for grovt. Den endelige Dom i alle Sagerne faldt den 21. Juli 1700 og var efter Nutidens Forhold ualmindelig streng. Pasek dømtes

til evig Landsforvisning, den almindelige Straf for Ulydighed mod Øvrigheden, til Infami (d. v. s. at Øvrigheden, hvis han forblev i Landet, havde Ret til at gribe ham og berøve ham Livet), samt til at udrede Sagens Omkostninger. Til Sikkerhed for Dommens Udførelse skulde Paseks Jordegods beslaglægges.

Den 10. Septbr. 1700 fik Starosterne Befaling til at exekvere denne Retskendelse. Der er derfor Sandsynlighed for, at Pasek, ydmyget og nedbøjet, er død i Udlandet. Det maa være sket kort efter, da et af hans Stesøn udstedt Dokument, der tilsikrer en Præst Renterne af 1000 Gylden for at læse aarlige Sjølemesser for Pasek og hans allerede 1696 afdøde Hustru, bærer Aarstallet 1701. —

Saaledes blev Pasek et Offer for sit eget uregerlige Sind, og der ligger heri en Nemesis, ti det skinner igennem i hans egne Optegnelser, at han i sit lange Liv ofte har ladet andre undgælde for sin Voldsomhed. Hans Natur var i sin inderste Kærne raa, om den end var dækket af et tykt Lag klassisk Erudition. Til Tider ter han sig som en Vild. Og hvad der kan siges om ham, gælder ogsaa, men ganske vist i betydelig mindre Grad, alle hans Standsfæller. Oven paa det 16. Aarhundredes fine humanistiske Dannelse, der havde slaaet stærke Rødder i Polen og forskaffet det en anset Plads i Europas Aandsliv, var der fulgt en tiltagende Raaheid i Sind og Sæder, fremkaldt ved de ustandselige Krige med barbariske Naboer og ved den voxende

religiøse Reaktion. Man tage en Scene, som den Hundreder af Gange fandt Sted. Szlachtaen sidder sammen i fortrolig Klynge, Bægerne med den fyldige Tokajer vandrer flittigt rundt i Kresen, Samtalen føres fredeligt, omend lidt støjende, da falder der et enkelt, lille, fornærmende Ord, og strax ryger Krumsablerne ud af Skeden; er der kun faa til Stede, bliver det maaske kun til en Duel, men er Selskabet talrigt, udarter Striden til et formeligt Slag. Efter sin egen Fremstilling er Pasek naturligvis altid den uskyldig angrebne, men vi ved, at der i alt Fald blev rejst Anklage mod ham for Manddrab, og at han kun blev frikendt af Mangel paa Bevis, og i Anledning af et andet Slagsmaal indrømmer han selv, at han maatte betale sin Modpart 1200 Gylden i Skadeserstatning, saa aldeles sagesløs kan han heller ikke den Gang have været. En Episode som den følgende fra 1664 er ogsaa oplysende. En omrejsende fransk Skuespillertrup var kommen til Warszawa, og Pasek fik Lyst til at nyde det ukendte Syn og red derfor hen til Teatret og ind paa Tilskuerpladsen, hvor han ligesom den øvrige Szlachta overværede Forestillingen siddende til Hest. Ogsaa en Del af de i Byen bosiddende Franskmænd var til Stede. Det Stykke, som blev opført, synes at have været en af Datidens sædvanlige Haupt- und Staatsactionen. Det forestillede et Slag mellem Tyskere og Franskmænd og endte med, at den tyske Kejser i Lænker blev ført frem for den franske Konge. Men en af Szlachtaen, som vilde hævne sig paa de blandt den menige Adel for-

hadte Franskmænd, lod, som om han af Mangel paa bedre Vidende tog Forestillingen for Alvor og raabte over til de franske Tilskuere: »Slaa den Slyngel ihjel, da I endelig har faaet fat paa ham, lad ham ikke slippe levende derfra, ti ellers tager han Hævn og saa bliver der atter Krig og Blodsudgydelse og aldrig mere Fred paa Jorden. Nej, slaa ham ihjel, saa opnaar den franske Konge Kejserværdigheden og bliver, om Gud vil, ogsaa Konge af Polen. Naa, lad gaa, hvis I ikke vil slaa ham ihjel, saa kan jeg gøre det.« Han tog sin Bue, lagde en Pil an og ramte Kejseren i Siden, saa at Odden gik helt igennem og Kejseren faldt død til Jorden. Nu greb ogsaa de andre Polakker deres Buer og sendte en Pileregn ned over Scenen, en Mængde Franskmænd blev ramte, og den Skuespiller, som forestillede Kongen, blev saaret i Hovedet, saa at han styrtede fra sin Trone ned under Teatret og flygtede sammen med de andre Franskmænd.« ⁵⁾

Pasek gælder i sit Hjemland for at være en Type paa en polsk Szlachcic (Landadelsmand) fra Midten af det 17. Aarhundrede. Man bør dog være noget forsigtig med at udtale sig om dette Punkt, ti det er uhyre vanskeligt at danne sig en rigtig Forestilling om Tænkemaade og Psykologi hos en svunden Tids Personer, og man er ogsaa en Del for tilbøjelig til at tillægge dem altfor udprægede Karaktermærker — fordi disse er meget forskellige fra Nutidsmenneskers — for derpaa at overføre dem paa hele Slægten. Pasek var en godmodig og

jovial Person, velbegavet eller rigtigere hvad man kalder for et godt Hovede, udrustet med en skarp Iagttagelsesevne, naar det gjaldt Betragtningen af de ydre Forhold, men uden dybere psykologisk Sans, ti han hørte til de lidet sammensatte Naturer, hvem et stærkt bevæget Liv ikke levnede Tid til Selviagttagelse. Naar han i sit Følelivesliv var et Øjebliksmenneske, saa var det sikkert noget, han havde tilfælles med hele den masoviske Stamme og særlig med sine Standsfæller, og desuden har den for dem alle ensartede Opdragelse i Hjemmet og den endnu mere ensartede Skoleundervisning hos Jesuiterne gjort sit til at svække det individuelle hos ham, men han havde en sikker Sans for det drastisk-komiske, han ser oftere nøgtern end fantastisk paa Forholdene, han viser sig aldrig letsindig, og Hangen til Livsnydelse er hos ham dæmpet af Hensyn til det materielle, altsammen Træk, som ellers ikke kendes hos Masovieren. Pasek søgte i sit Liv at gaa den lige slagne Landevej, og naar hans Tilværelse i Virkeligheden blev saa bevæget og broget, saa skyldes det Tidsomstændighederne, der ikke tillod ham at blive en Filister, hvortil han ellers havde alle Betingelser.

Kærlighed forstod han sig ikke paa. Han følte sig udelukkende som Soldat og Statsborger, og kun en Gang i sit Liv, nemlig under sit Ophold i Danmark, har han været forelsket. Kvinder omtaler han næsten aldrig, og sker det, er det aldrig for deres egen Skyld. Han vedkender aabent, at det er Boniteten af deres Jorder, som bestemmer

Styrkegraden af den Sympati, han nærer for dem. Da han derfor giftede sig, gjorde han som god Landmand en vellykket Spekulation med Hensyn til den Gaard, han fik i Medgift, men lod sig, aldeles uvant med at omgaas med Kvinder, prakke en stærkt aldrende, giftesyg Enke paa, ti, som han selv bemærker: »da hun havde været smuk i sin Ungdom, forekom hun mig endnu den Gang ung, og aldrig i mine Dage kunde jeg være falden paa, at hun var 46 Aar, hvad jeg først fik at vide efter Brylluppet, medens jeg antog, at hun højst kunde være sine 30 Aar gammel«. Frieri, Forlovelse og Bryllup blev ved velvillige Venners Mellekomst fuldbyrdet i Løbet af et Par Dage, men trods denne Overrumpling levede han lykkelig med sin Hustru, ti bortset fra, at han gerne vilde have haft Børn, havde han ikke knyttet andre Forhaabninger til sit Ægteskab end pekuniære og led derfor heller ingen Skuffelse.

Paseks religiøse Syn er snævert. Han tager Gud til Indtægt for den polske Sag og lader ham i Kampen mellem Polakkerne og deres Fjender altid stille sig paa de førstes Side. Han ser i de mindste Ubetydeligheder et Udslag af det guddommelige Forsyn, skyder ethvert Tvivlsmaal ind under dets Afgørelse, og paa rent middelalderlig Vis anser han den, som beskyldes for at have forøvet en Misgærning, men som gaar ud af Slaget med hele Lemmer, som frifunden for Guds Domstol. Kristelig Etik har aldrig bestemt nogen af Paseks Handlinger og heller ikke udøvet nogen forædlende Ind-

flydelse paa ham. Men ligesom han rent yderlig opfyldte Kirkens Forskrifter, saaledes ogsaa de Forpligtelser, som Staten paalagde ham. Han var hildet i sin Tids politiske Fordomme og, hvad værre er, han hverken forandrede eller forbedrede sine Anskuelser, ti gennem hele sit lange Liv lærte han intet. Men han var ingenlunde nogen daarlig Patriot, kun maa man ikke tage dette Ord for strengt, ti Datidens Patriotisme var mindre uselvisk end vi nu forlanger den, og Pasek var alt andet end anlagt for det ideelle. Ganske vist bruger han mange smukke Ord og Vendinger, men man skal ogsaa have ondt ved at finde en Generation, der førte flere Idealer i Munden og i Virkeligheden sad inde med færre. Hos ham som hos hele hans Samtid dræbes enhver Udviklingsmulighed af en alt oplugende Retorik. Den polske Stat skulde være et Afbillede af den antike, og den kaldes derfor altid, og med en vis Selvfølelse, for Republikken, Rzeczpospolita. Grundlaget for Forfatningen var hver enkelt Szlachcic's personlige Deltagelse i Statsstyrelsen. Derfor var der ingen Evne, paa hvis Udvikling man lagde saa stor Vægt, som Veltalenheden, og anlagt efter klassisk Mønster, men forvrænget til et antikt-polsk Misfoster, bredte den sig fra Rigsdage og Landdage til Selskabslivet, kvælende enhver ægte og oprindelig Følelse. Man blindede sig med Ordsqualder, intet Ord nævnes saa hyppig som Fædrelandskærlighed, man priste de antike Dyder, og man priste dem saa længe, indtil de blev til en Frase, og enhver Daarskab, som

krævede Indsats af Liv og Lemmer, enhver modig, men uoverlagt og letsindig Handling døbt med Benævnelsen fantazy. Ikke blot Mangel paa en stærk Kongemagt, men ogsaa Overflødighed paa Ord har foranlediget Polens Undergang.

Pasek anvender denne antikiserende-retoriske Stil i alle sine Taler eller hvad der vil sige det samme, ved enhver højtidelig Lejlighed, ja endog i Tilfælde, hvor man skulde vente, at en naturlig Følelse og Udtryksmaade maatte bryde igennem hos ethvert Menneske, som f. Ex. da han staar ved to af sine bedste Venners Baare, da han vil udtrykke sin Smerte over Czarnieckis Død eller da han i Grodno er anklaget paa Livet og i Kongens Nærværelse forsvarer sig mod Beskyldningen for Forræderi, ja, selv da han frier, kører han op med et helt Apparat af antik Mytologi og Historie og holder en »skøn Oration« spækket med Lignelser, Antiteser, Pleonasmer o. s. v. Det er ligesom han skulde op til Examen, han ved, det gælder at vise sig som den dannede Mand, og frygtende Kritiken hos de Tilstedeværende, har han forberedt sig omhyggelig for at have sine Dybsindigheder i Orden; derpaa aflægger han efter en voldsom Kraftanstrengelse det naturlige Menneske, ser sig i Spejl, sætter sig i Position og tager fat. Selv tillægger han disse Taler stor Betydning og anfører dem med en vis Selvtilfredshed i hele deres kedsommelige Udførlighed. Nogle Digte er af samme Beskaffenhed. Talerne og Digtene er imidlertid kun forholdsvis

faa, og i den Del af Paseks Optegnelser, som omfatter Opholdet i Danmark, forekommer de aldeles ikke.

Hans Sprog bærer ogsaa Spor af antik Paa-virkning, ligefra den udprægede Makkaronisme til en saa sporadisk Indfletning af latinske Ord, at den end ikke tør sammenlignes med Brugen af Fremmedord hos Nutidsskribenter, og undertiden frigør han sig aldeles for alt Laanegods. Men hvad enten det ene eller det andet er Tilfælde, saa har han uddannet sig en yderst personlig Stil, hvis Grundlag er det virkelige Talesprog. Han ynder folkelige Vendinger, Sætningsbygningen er ujævn og inkonsekvent, saaledes som den plejer at forekomme i livlige, men lidet bogkyndige Personers Mund, og til Tider er hans Sprog en saa fonografisk Gen-givelse af daglig Tale, at Stoffet maa være bleven fortalt mange Gange mundtlig, før det omsider blev nedskreven.

Det var overhovedet en Lykke, at Pasek ikke vilde være Skribent. Selvbiografien var oprindelig tiltænkt hans Børn, senere da han i sin Alderdom fæstede den til Papiret og hans Ægteskab havde vist sig at være barnløst, bestemte han den for en snævrere Kres af Bekendte, lige overfor hvilke han ikke gjorde Fordring paa Forfatterberømmelse. Men det er netop derfor, at han har opnaaet den. Det er lykkedes ham at blive sig selv. Naar han skildrer en personlig Oplevelse, bliver han sand og anskuelig og viser sig som en stor Realist baade naar det gælder at se og at gengive det set.

II.

Pasek fortæller om sit Ophold i Danmark.¹⁾

Aar 1658.

I det Herrens Aar 1658 befandt Kongen sig med den ene Hær ved Thorn, den anden laa i Ukraine, medens Czarniecki befalede over et tredje Korps. Vi stod tre Maaneder ved Drahim.^{*)} I Slutningen af August drog vi til Danmark for at bringe den danske Konge Undsætning, da han havde bortledt Svenskerkrigen fra os i Polen. Dog var det vel næppe af Medfølelse, at han havde gjort det, skønt Danskerne fra Arilds Tid har været venligsindede mod Polakkerne, hvad der jo fremgaar af gamle Bøger,^{***)} men det var snarere en

*) Ligger ligesom det strax i det følgende nævnte Czaplinek (tysk Tempelburg) i Bagpommern.

***) Pasek tænker herved paa Krønikerne fra det 14. og 15. Aarhundrede, der ved meget at fortælle om venkabelige politiske Berøringer mellem Danmark og Polen; i Aaret 1133 skal der endog have været polske Hjælpetropper i Danmark, og dette blev da atter udlagt som en polsk Erobring af Landet. (Dahmann: Gesch. v. Dänemark I, 232).

Følge af medfødt Had til Svenskerne, og det blandt Naboer saa almindelige Nag. Da derfor den svenske Konge var optaget af Krigen i Polen, benyttede han Lejligheden til at hævne de ham tilføjede Forurettelser, faldt med sine Tropper ind i hans Land, huggede ned for Fode, sejrede, og slog alt sønder og sammen. Gustaf, der jo var en stor og heldig Kriger, vendte imidlertid tilbage fra Polen, erobrede flere Fæstninger i Prøjsen og tilføjede Danskerne et fuldstændigt Nederlag, saa at han ikke blot fratog dem sit eget, men ogsaa bemægtigede sig næsten hele Fjendens Land. Dansken søgte nu at give det Udseende af, at det udelukkende var af Kærlighed til vort Folk, at han havde brudt Forliget og paaført Svenskerne Krig, og bad baade Polakkerne og Kejseren om Undsætning. Kejseren undskyldte sig med det Forbund, han havde sluttet med Svensken og erklærede, at han af denne Grund ikke kunde sende nogen Hjælpehær; desuden benyttede han det Paaskud, at han for Øjeblikket manglede Tropper, da han havde tilladt den polske Konge at hverve alt Mandskab til sin Tjeneste. Vor Konge sendte da Czarniecki af Sted med 6000 Mand af vore egne Tropper, lutter Hestfolk, uden Bagage eller Oppakning, og desuden, ligeledes paa sine egne Vegne, General Montecuccoli med en kejserlig Hær. Wilhelm, Kurfyrste af Brandenburg, repræsenterede den polske Konge og var i en vis Forstand Overansfører over hele Armeen. Vi lod altsaa vor Vognborg blive i Czaplinek i Haab om at vende tilbage til den i det seneste om et halvt Aar.

Da vi marscherede ud, anstillede Soldaterne overmaade mangé forskellige Betragtninger. Mangen en ængstedes ved Tanken om at drage bort til et hinsides Havet liggende Land, hvor endnu aldrig nogen Polak havde sat sin Fod, og med 6000 Mand at gaa den Fjende i Møde i hans eget Land, hvis Magt vi end ikke i vor Hjemstavn havde kunnet modstaa med alle vore Kræfter. Og saa var det desuden endnu ikke afgjort, om de kejserlige Tropper skulde følge med os eller ej. Fædre skrev til deres Sønner, Koner til deres Mænd, at de ikke maatte tage af Sted, selv om de skulde miste baade Lønning og Æresposter; ti de ansaa os alle for fortabte. Min Fader derimod, som kun havde mig som eneste Søn, skrev til mig og bød mig at sætte min Lid til Herren og aldeles intet frygte, men modig gaa derhen, hvor vor Anfører forlangte det, med Faders og Moders Velsignelse, idet han lovede indstændig at bede til den almægtige Gud og forsikrede mig, at der mod Herrens Vilje end ikke vilde krummes et Haar paa mit Hovede. Allerede paa Grænsen, i Nærheden af Cieletnice og Miendzyrzecz,*) løb en Mængde Adelsburser og Knægte tilbage til Polen, især Storpolakker fra de nyhvervede Amtsfaner**), som f. Ex. fra Starosten af Osichs, der hørte til Wojewoden af Podlasie, Opalinskis Regiment, ja Kozubskis Fane løb helt fra hinanden og

*) Paa tysk Zielenzig (?) og Meseritz, begge paa Grænsen af Brandenburg og Posen.

***) En Fane (Eskadron) bestod af 80 indtil 160 Mand.

kun han selv tillige med Fanebæreren og een Adelsburs fulgte med os. I Wojewoden af Sandomierz, Zamojskis Husarfane blev hele Mandskabet tilbage eller rettere sagt det deserterede og efterlod ved Eskadronen kun Kaptajnen og 6 Adelsburser; de fulgte i alt Fald med os og traskede bag efter Hæren. Vi kaldte dem for Zigøjnere, fordi deres Knægte bar en høj rød Uniform. I hver af de andre Fane blev to eller tre Mand tilbage, og disse Krystere gjorde oven i Købet adskillige brave Knøseforsagte, saa at de gik og led af Anfægtelser. Da vi passerede Grænsen, aflagde hver Mand et særskilt Løfte til Gud. Hele Hæren istemmede efter polsk Skik og Brug Psalmen: »O gloriosa domina«, Hestene i alle Regimenter gav sig til at vrinske højt, saa at vore Hjærter svulmede, og alle ansaa det for et godt Varsel, hvad det ogsaa siden viste sig at være. Vi forlod Miendzyrzecz ad Kongevejen, og Hæren passerede en Bakke, fra hvilken man endnu kunde se den polske Grænse med dens Byer. Mangen en vendte sig nu om og tænkte ved sig selv: »Kære Fædreland! Skal jeg nogensinde atter gensee Dig!« I Begyndelsen, da vi endnu var nær ved Hjemmet, følte vi os tyngede af en besynderlig Længsel, men næppe var vi gaaet over Oderen, før den var sporeløs forsvunden, og da vi havde marscheret endnu et Stykke, var Polen allerede fuldstændig glemt. Prøjserne, som havde sendt deres Kommissærer til os, medens vi endnu var paa denne Side af Oderen, gav os en temmelig ærefuld Modtagelse. Den første Proviant fik vi ved

Küstrin, og saaledes blev det ved alle Vegne under Marschen gennem Kurfyrstens Land, og det skal indrømmes, at der var Orden i Sagerne, ti der var truffen den Foranstaltning, at der over hele hans Rige var udskreven Kvarterer, og paa disse Steder havde man ogsaa i Forvejen samlet Provianten. Blandt vore Tropper vandt den tyske Skik Indpas, at Officererne, naar vi marscherede gennem Byerne eller var til Parade, red foran Fanerne med dragen Sabel, samtidig med at Adelsburserne rakte Pistolerne og Knægtene Karabinerne i Vejret. Excesser blev ikke længere straffede med Nedhugning eller Nedskydning, men Misdæderen blev bunden fast til Benene af en Hest og slæbt hen ad Lejrpladsen, to eller tre Gange rundt, alt efter Bestemmelsen i fuld Mundering, saaledes som han var bleven greben paa fersk Gærning. I Begyndelsen syntes vi, at det ikke var noget videre, men i Virkeligheden er det en forfærdelig Pine, ti ikke blot Klæderne, men ogsaa Kødets rives af, saa at de bare Knogler bliver tilbage.

Dernæst marscherede Hæren til Nybøl*), og derfra til Aabenraa. Vi opslog vort Vinterkvarter i Haderslev, hvor Wojewoden**) selv lagde sig ind med vort ene kongelige Regiment og et Dragonregiment, medens de andre Afdelinger tog Kvarter i Kolding, Horsens og andre Landsbyer og Køb-

*) Enten 1 Mil nordøst for Slesvig eller 1 Mil vest for Aabenraa. Den polske Text har Nibel.

**) o: Czarniecki.

stæder, ti skønt Hæren egentlig skulde gaa højere op i Kongeriget Danmark, ansaa vor Anfører det dog for rigtigst Vinteren over at blive liggende saa nær ved Fjendens Land som muligt for i det mindste at tære mere paa den svenske Kost end paa den danske. Dette skete da ogsaa, ti hele Vinteren igennem foretog vore Patrouiller Strejftog rundt om i Landsbyerne og hævnede de vort Folk tilføjede Forurettelser. Jeg kunde skrive vidt og bredt om, hvad vore Patrouiller gjorde ved Befolkningen, eftersom de Voldshandlinger, som de havde været udsatte for i deres Fædreland, endnu var i frisk Minde. Fra Strejftogene hjemførte de al Slags Proviant i stor Mængde, baade Hornkvæg og Faar, saa at man kunde købe en god Oxe for en Rigsdaler og to danske Mark. Vi fik en stor Mængde Honning, ti rundt omkring paa Markerne fandtes udstrakte Bihold, og alle Vegne stod Bierne i Halmkasser, derimod ikke i Bistader. Der var nok af al Slags Fisk, og Brød i Mængde, men Vinen var daarlig, Persimenen*) og Mjøden derimod god. Brænde var der kun lidt af, ti man fyrede med udstukken og tørret Jord, hvis forkullede Rester ser ud som Egeveddets og er meget smukt formede. Hjorte, Harer og Raavildt findes i Mængde og er

*) En Malaga Vin. Dens egentlige Navn var Pedro Ximenes, men dette omdannedes til Petersimenis eller Persimen »for saa vidt ikke med Urette som det skal have været en Tysker, Peter Simon, der oprindeligt havde omplanted denne Drue fra Rinegnene til Malaga.« (Troels-Lund, Danm. og Norges indre Hist.. V. 222).

ikke synderlig frygtsomme, ti ikke enhver har Lov til at jage dem. Ulve findes ikke, og derfor er Vildtet ikke frygtsomt, men lader sig overrumple og skyde paa nært Hold. Vi jagede det især paa følgende Maade: Naar vi havde faaet Øje paa en Flok Hjorte ude paa Marken (ti de Asener gik ligesom Kvæget tæt op til Landsbyerne), omred vi dem fra den Side, hvor Terrainet var fladt, sprang omkring paa Hestene, opløftede et Skrig og jagede dem ned i de Gruber, hvor man graver Jord til Brændsel. Disse Gruber er meget dybe og brede, og mange styrtede ned i dem; derfra maatte vi saa først trække dem op og give dem deres Bekomst. Om Ulvene har jeg fortalt, at der ingen findes. Det er nemlig bestemt i Loven, at alle Beboerne, naar de faar Øje paa en Ulv, over Hals og Hoved skal styrte ud af deres Huse, baade i Byerne og paa Landet, og saa længe forfølge og jage den, indtil de enten slaar den ihjel, drukner eller fanger den. De faar den ikke, men hænger den i en svær Jærnlænke op i en Galge eller et Træ og lader den saa hænge der, indtil blot Knoglerne bliver tilbage. Ulven faar ikke blot ikke Lov til at formere sig, men end ikke til at sove i Fred om Natten. Naar det lykkes den at snige sig ind i en Flok Hjorte, saa er det kun ad den Snævring, som findes imellem Havene. Derimod er der ingen Adgang fra nogen anden Kant, ti Kongeriget beskylles paa den ene Side af Østersøen, paa den anden, nemlig nordfra, af Oceanet. Fra disse to Sider har Ulven altsaa ingen Adgang, med mindre den for en ordentlig

Betaling vilde leje sig en Jolle hos Borgmesteren i Danzig. Derfor er der Overflod paa al Slags Vildt. Agerhøns findes ikke, fordi de er saa dumme, at de bliver bange for enhver Ubetydelighed, falder i Vandet og drukner.

Befolkningen har et tiltalende Ydre. Kvinderne er kønne og overmaade lyshaarede. De klæder sig smukt, men gaar baade paa Landet og i Byerne med Sko, som er lavede af Træ. Naar de i en Købstad spaserer henad Stenbroen, gør de et saadant Spektakel, at den ene ikke kan høre den andens Ord. Damer af de højere Stænder bærer derimod Sko ligesom Polakinderne. I deres Lidenskaber er de imidlertid ikke saa tilbageholdende som disse, thi endskønt de i Begyndelsen lægger en overordentlig Undseelse for Dagen, saa forelsker de sig dog, naar man blot har siddet og vexlet nogle faa Ord med dem, saa heftig og lidenskabelig, at de ikke formaar at skjule det. De er i Stand til uden videre at lade Fader, Moder og en rig Medgift i Stikken og rejse efter den, som de har forelsket sig i, lige ind til Verdens Ende.

Sengstederne er skudt ind i Væggen ligesom et Skab, og ovenpaa dynges der en forfærdelig Masse Dyner. De sover nøgne, som deres Moder har skabt dem, og anser det ikke for nogen Skam, men klæder sig af og paa i hverandres Nærværelse og undser sig ikke engang for en fremmed, men tager alle deres Klæder af ved Lys. Til sidst tager de ogsaa Skjorten af og hænger det alt sammen op paa Knager, og først nu, naar de er splitter nøgne,

laaser de Døren, slukker Lyset og gaar ind i Skabet for at sove. Da vi sagde til dem, at det var væmmeligt, og at hos os end ikke en Kone vilde gøre det i sin Mands Nærværelse, fortalte de, at de aldeles ikke følte nogen Undseelse, og at der ikke var nogen Mening i at skamme sig over sine egne Lemmer, som Vorherre havde skabt. I samme Anledning bemærkede de, at Skjorten og de øvrige Klædningsstykker fik tilstrækkelig Anvendelse ved at gøre Tjeneste og beskytte en om Dagen og derfor i det mindste burde skaanes om Natten; og desuden vilde Følgen jo kun blive, at man tog Lopper og andet Kryb med i Sengen og lod sig bide af det og altsaa blev forstyrret i sin gode Nattesøvn. Vore Folk gjorde alle Slags Gavtyvestreger, dog uden at overskride Sømmelighedens Grænser.

Indbyggernes Levemaade er meget pudserlig, ti de kender kun saare lidet til varm Mad, men koger paa een Gang for en hel Uge forskellige Slags Retter, som de saa nyder i kold Tilstand og i Smaaportioner. Ja, selv om de tærsker (og i Danmark er Kvinden ligesaa dygtig til at føre Plejlen som en hvilken som helst Bondekarl), sætter de sig, omtrent hver Gang de har udtærsket et Neg, ned i Halmen, tager Brød og Smør frem, som altid staar rede i en Krukke, smører og spiser, hvorpaa de igen staar op og tager fat paa Arbejdet. Dette gentager de i et væk og nyder altid en lille Bid ad Gangen. Naar de slagter en Oxe, et Svin eller en Bede, lader de ikke det ringeste Blod gaa til Spilde, men

hælder det af i et Kar, hvori de kommer Byggryn eller Boghvede. Hermed udstopper de Dyrets Tarme, koger dem alle til Hobe i en Kedel, lægger dem ligesom en Krans omkring Dyrets Hoved og serverer dem paa et stort Fad. De sætter saa disse Tarme hver Middag frem paa Bordet og nyder dem som en stor Lækkerbidsken. Ja, endog i adelige Huse bærer de sig ad paa denne Maade, og jeg blev trakteret dermed, indtil jeg følte Væmmelse og omsider erklærede, at det ikke anstod sig for en Polak at spise den Slags Ting, ti Følgen vilde blive, at vi lagde os ud med Hundene, da det var deres Mad.

Med Undtagelse af de fornemme Herrer er der ingen, som har Ovne i Husene, da der for hver Ovn erlægges en stor Afgift til Kongen, efter Sigende 100 Rigsdaler aarlig. Til Gengæld har de rummelige Kaminer, ved hvilke der staar lige saa mange Lænestole, som der er Personer i Huset. Disse sætter sig saa ned og varmer sig; eller der findes for bedre at kunne opvarme Værelset i Midten af Stuen en Rende ligesom et Trug, som man fylder med Kul, hvorpaa man puster i den ene Ende, indtil Kullene antændes og udbreder Varme.

Kirkerne, i hvilke der fordem blev afholdt katolsk Gudstjeneste, er meget smukke, ja, smukkere end hos vore Calvinister hjemme i Polen, ti der findes baade Altre og Billeder i dem. Vi overværede ogsaa Prædikenerne, da Præsterne særlig for vor Skyld forberedte sig paa Latin og indbød os til deres prædicta, som de kaldte dem, og de

prædikede meget forsigtigt for ikke at sige det ringeste imod vor Tro, saa at man gerne kunde paastaa, at det var en katolsk Præst, som prædikede. De roste sig ogsaa deraf og sagde: »Vi tror paa det samme som I, og I kalder os uden Grund for Frafaldne.« Men som sædvanlig skændte Pater Pickarski*), naar vi gik derhen, skønt de fleste snarest kom der for at se, hvorledes de smukke Piger bar sig ad. Gudstjenesten gaar for sig paa følgende Maade: Mændene**) bedækker Øjnene med deres Hatte, Kvinderne med deres Tørklæder, derpaa bøjer de sig ned og lægger Hovedet under Bænken***). Det var især ved denne Lejlighed, at vore Folk stjal deres Tørklæder, Psalmebøger o. s. v. Præsten opdagede det engang og brast i Skoggerlatter, saa at han ikke kunde slutte sin Præken, og ogsaa vi andre, som saa derpaa, maatte le. Luteranerne studsede ved, at vi lo og at Præsten lo med os. Han anførte derpaa eksempelvis Fortællingen om Soldaten, som bad Eneboeren om at bede for sig og medens denne knælede ned i Bøn, stjal den Vædder, der gik bagefter Eneboeren og

*) Adryan Pickarski, paa mødrene Side en Onkel til Pasek, var ansat som Feltpræst ved den polske Hær.

**) Originalen har »Tyskerne« der brugt om Landets danske Indvaanere ogsaa forekommer nedenfor.

***) Vendingen maa ikke tages bogstavelig; Meningen er kun, at Kirkegængerne bøjede Hovedet ned mod den øverste Kant af Stolestaderne. Pasek undrer sig herover, da der paa hans Tid næsten ingen Stolestader fandtes i de katolske Kirker.

bar hans Vadsæk, hvorpaa han løb sin Vej. *) Da Præsten havde anført dette Exempel, udrød han: »O, hvilken besynderlig Andagt! Den ene beder, den anden stjæler!« Fra nu af gemte Kvinderne først deres Salmebøger og Tørklæder, naar de skulde bedække Hovedet, men de kunde alligevel ikke lade være med at le, naar de saa paa hverandre. Da jeg i en Disput spurgte dem, hvad de ihukom, naar de skjulte Hovedet og bedækkede Øjnene, da jo dog hverken Kristus eller Apostlene havde gjort noget saadant, kunde ingen besvare mig dette Spørgsmaal. Kun en af Mændene sagde, at det var til Ihukommelse af, at Jøderne havde bedækket Kristi Øjne og befalet ham at profetere. Hertil svarede jeg: »Hvis I vilde udtrykke Ihukommelsen om Herrens Lidelse, som det sig hør og bør, maatte maatte man jo, naar I havde bedækket Eders Øjne, slaa Jer med knyttet Næve i Ansigtet, ti det gjorde man jo den Gang.« Men herom kunde vi ikke blive enige. Kort efter hørte Kurfyrsten af Brandenburg om denne Gudstjeneste, og engang da Starosten af Kaniów **) var til Stede, sagde han til ham: »De maa for Guds Skyld advare Wojewoden og sige ham fra mig, at han skal forbyde de polske Herrer at gaa i Kirke, ti ellers ender det med, at mange

*) Det har ikke været mig muligt andet Steds fra at godtgøre denne Anekdots Existens og Udbredelse, men den Forbindelse, hvori den her fremkommer, forudsætter, at den har været almindelig kendt paa Paseks Tid.

***) Han var en Brodersøn til Wojewoden og hed ligeledes Stefan Czarniecki.

af dem gaar over til den luterske Tro, da de, efter hvad jeg hører, beder saa andægtigt, at deres Andægtighed endog fortærer de danske Pigers Tørklæder.« Wojewoden brød ud i Skoggerlatter ved denne Advarsel.

Denne Fyrst Wilhelm viste sig meget forekommende imod os, læmpede sig efter os ved enhver Lejlighed, gjorde ofte Gilde for os og gik klædt paa polsk. Naar Hæren defilerede forbi, i hvilket Øjeblik jo den ene plejer at hilse paa den anden, gik han udenfor sit Telt eller, naar han opholdt sig i en By, udenfor sit Logis og blev staaende saa længe med Huen i Haanden, indtil alle Eskadroner var passerede. Han gjorde sig vistnok Haab om, at man vilde sætte ham paa Tronen efter Kazimierz' Død, og det var ogsaa nær kommen dertil, hvis ikke hans Gesandt havde forløbet sig under Kongevalget. Da nemlig en vis Senator sagde til Gesanden: »Hans kurfyrstlige Durchlaughtighed skal blot opgive den luterske Tro, saa gør vi ham til vor Konge,« blev han opbragt over disse Ord og erklærede, at Kurfyrsten ikke vilde gøre dette selv for et Kejserdømme. Dette tog Fyrsten ham imidlertid meget ilde op og skældte ham ud, fordi han havde givet et saa afgørende Svar uden først at have indhentet Tilladelse dertil.*)

*) En Anekdote. Der vides heller intet om, at Kurfyrsten optraadte som Prætendent ved Kongevalget 1669, men forøvrigt havde Tilbud om at blive Jan Kazimierz's Efterfølger i Halvtredserne været et af det polske Diplomatis hyppigste Lökkemidler, anvendt baade over

Under Kurfyrstens Ophold i Danmark underhandlede Wojewoden ofte fortroligt med ham, da han repræsenterede den polske Konge og havde Overanførselen baade over vore og over de kejserlige Tropper, der beløb sig til 14,000 Mand under General Montecuccoli, medens han selv kun havde 12,000 Prøjsere. Disse var imidlertid flinkere Folk end de kejserlige, og vi vilde altid helst ligge i Lejr sammen med dem, eftersom de sendte deres Syersker til os. Da Landet var velhavende og vi selv havde fuldt op af alt, var det imidlertid besynderligt, at de blot efter en Uges Ophold paa samme Sted strax sendte deres Koner til os for at tigge. Ofte kom en saadan ung og nydelig Kvinde afmagret som om hun havde gennemlevet en meget haard Belejring, og nærmede sig til vor Barak, idet hun sagde: »Hr. Polak, giv mig en Smule Brød, saa skal jeg sy Dine Skjorter!« Naar vi saa saadan en Stakkel, kunde vi ikke andet end give hende en Almisse. Hun syede baade i én og to Uger Skjorter for enhver, der trængte til at faa syet, ti det var ikke vanskeligt at skaffe Lærred, da der blev hentet nok af det paa Strejftogene, men da der ikke var nogen, som kunde sy, eftersom vi i Hæren kun havde én Trompeterkone, kom disse Kvinder os meget bejrlige. Naar deres Mænd ikke kunde

for Østrig, Rusland, Rakoczy og Kurfyrsten. (Om Forhandlingerne med denne og de Forhaabninger, man knyttede hertil, se en udførlig Fremstilling i Saml. Nr. 425 i Czart. Ark. i Krakov).

afvente deres Hjemkomst, kom de og søgte efter dem fra Barak til Barak, og naar de havde fundet dem, tog de dem med sig og takkede os for den Tid, vi havde plejet dem; hvis vi derimod endnu trængte til en af dem til at sy Skjorter, behøvede vi blot at give Manden nogle Tvebakker, saa gik han sin Vej, lod sin Kone blive endnu nogen Tid hos os og besøgte hende kun af og til. Flere af disse Skræmmebilleder havde i Løbet af to Uger faaet saa godt Huld paa Kroppen, at deres Mænd ikke kunde kende dem igen.

Nu blev der holdt Raad om, hvorledes vi skulde dække os og gennembryde Murene,*) men hvormed vi skulde gøre det, var der ingen, der havde tænkt paa. Og hvorfra skulde vi faa Øxer? Overvagtmasteren befalede da strax Folkene fra den vallakkiske Eskadron at sprede sig rundt i Landsbyerne i to eller tre Miles Omkres og skaffe Øxer til Veje, og det var endnu ikke bleven lyst, før der laa 500 i en Hob. Da Urene begyndte at slaa og der ved Midnat var bleven givet Ordre til at blæse til Udrykning, stod Overvagtmasteren selv op efter kun at have sovet lidt og befalede at fordele Øxerne blandt Eskadronerne og Fodfolket**), og en Times Tid senere lod han bekendtgøre, at Tropperne

*) nemlig paa Koldinghus, hvis Erobring danner Emnet for den følgende Fortælling.

**) d. v. s. Dragonerne, der i Datidens Hære var en Mellemting mellem Infanteri og Kavalleri og ofte kæmpede til Fods.

skulde være rede til Storm om en Time. Hver Mand skulde bære et Knippe Halm foran sig paa Brystet til Værn mod Kuglerne fra Haandskytset, og alle skulde de strax springe ind under Muren og trykke sig op til den, saa godt de formaaede, for at undgaa at blive ramt fra oven og blive sat i Stand til at dække Kammeraterne. Da Dagen begyndte at bryde frem, rykkede Hæren nærmere op imod Byen. Jeg gik dog først hen til Præsten. Derpaa henvendte Overvagtmasteren sig til mig og sagde:*) Løjtnant Charlewski vilde gerne have Lov til at føre Knægtene frem; lad ham da faa sin Vilje og bliv I her hos os.« Jeg svarede: »Nej jeg tager selv af Sted, ti alle mine Kammerater har jo allerede hørt, at I før anmodede mig om at overtage Kommandoen, og nu kunde man jo tro, at jeg var bange; derfor gaar jeg.« Saa steg vi af Hestene, og strax gjorde Pawel Kossowski og Loncki det samme. Vi var nu fem Mand fra vor Eskadron hos Knægtene, men Kommandoen var efter Sædvane overladt til mig, ti jeg havde den saa længe, indtil de gamle Soldater atter fik Lyst til at overtage den. Vi befalede os i Guds og hans allerseligste Moders Varetægt, og enhver af os aflagde Løfter til Guds hellige Majestæt og tog Afsked med sine Kammerater i Bevidstheden om, at vi gik

*) Oversættelsen af den følgende Samtale er noget fri, men Originalens Text er paa dette Sted i høj Grad skødesløs, hvorfor den da ogsaa hidtil er bleven misforstaaet af alle Udgivere.

Døden i Møde. Pater Pickarski, en Jesuit, holdt en Formaningstale til os af følgende Indhold:

»Endskøndt ethvert Offer, som kommer fra et rent Hjærte, er Herren velbehagelig, saa er dog det Offer ham allerkærest, at man udgyder sit Blod paa Slagmarken for Guds hellige Majestæts Herlighed. Hvorfor velsignede han Abraham og forjættede ham, at hans Sæd skulde arve hele Jorden, hvis det ikke var, fordi han ene paa Herrens Bud med Glæde bragte sin elskede Isaks Blod som Offer? Paa os raaber den Forhaanelse, der er tilføjet Gud af dette Folk, paa os raaber Herrens Templer, som det har vanhelliget i hele Polen, paa os raaber vore Brødres Blod og vort Fædreland, som Fjendens Haand har lagt øde, paa os raaber endelig den allershelligste Jonfru, Guds Moder, Hun, den ubesmitede — ti dette Folk bespotter Gud — paa det, at vi med Nidkærhed maatte opfylde disse Krav, og Verden i os maatte gense vore Forfædres stadig blomstrende Hæder og ridderlige Tænkemaade. Tapre Krigere, bringer med Isak Gud Eders Blod som Offer! Jeg forsikrer Eder i Herrens Navn, at hvem Gud med herlig Hæder og i Behold fører ud af denne Kamp ligesom Isak, idet han lader sig nøje med hans gode Forsæt alene, ham vil han ogsaa i Fremtiden lønne med al sin Velsignelse. Skulde der derimod tilstøde en noget, saa vil enhver for Guds allershelligste Majestæt og hans ubesmitede Moder udgyde Blodsdraabe aftvætte alle, selv de groveste Synder og upaatvivlelig forskaffe ham den evige Krone i Himlen. Giver Eder hen til Ham, som

idag laa fattig i Krybben*) og for Eders Frelses Skyld villig bragte Gud Fader sit Blod som Offer. Lader Eders Bedrifter idag som et Offer træde i Stedet for den Morgenandagt, som vi pleje at afholde paa denne Tid, idet vi hilse Guds nye Gæst velkommen, som i Menneskelignelse blev sendt ned paa Jorden. Og jeg sætter min Lid til Jesus, Ham, hvis allerhelligste Navn jeg forkynder, og til hans allerhelligste Moders Forbøn, Hende, til hvem jeg raaber: »Værn om Din Søns Ære.« Bevirke, o Moder, ved Din Forbøn, at det maatte behage Din Søn at velsigne dette Foretagende, lykkelig at føre disse dygtige Krigere ud af denne Kvide og bevare dem til fremtidig Hæder for hans guddommelige Majestæt. Saadanne Førere, Talsmænd og Beskyttere giver jeg Eder med paa Vej, og til dem nærer jeg den urokkelige Tro, at I vil vende hjem i Behold, saa at jeg kan byde Eder alle velkommen ved Eders Tilbagekomst«. Han læste derpaa Angerens Bøn med os og alle de andre Bønner, som læses med dem, der gaar Døden i Møde. Jeg traadte hen til ham og sagde: »Ærværdige Fader, ogsaa jeg beder Dig om en særlig Velsignelse.« Siddende til Hest omfattede han mit Hoved og velsignede mig. Derpaa tog han Relikvierne af, lagde dem paa mig og sagde: »Gaa da modig paa og frygt ikke.« Pater Dombrowski, ligeledes en Jesuit, red hen til de andre Regimente. Han græd næsten mere end han talte, ti skønt han ikke var nogen

*) Stormen paa Koldinghus fandt Sted Julemorgen 1658.

daarlig Prædikant, havde han den Fejl, at han brast i Graad, naar han begyndte at tale, saa at han ikke kunde komme til Ende med sin Prædiken, men kun vakte Latter.

Imidlertid vendte den til Svenskerne udsendte Trompeter tilbage og bragte os følgende Besked: »Hvis I vil, da gør med os, hvad Eders krigerske Tænkemaade byder Eder. Ligesaa lidt som vi har frygtet Eder i Polen, vil vi frygte Eder her.« Strax derpaa begyndte de at skyde, ti de ringeagtede os, da de saa, at vi ikke en Gang besad en eneste Kanon, vi havde kun ét Regiment Fodfolk, Piasevzynskis fire Eskadroner og 300 Semener, men det var meget gode Tropper. Om vort Rytteri sagde de, at det var Folk, som ikke var vante til at løbe Storm og derfor vilde smøre Haser ved den første Ild. Alt dette fortalte Fangerne os.

Allerede holdt enhver Knægt sit Halmknippe op foran sig, medens Adelsburserne kun vare forsynede med Panser, — nogle enkelte dog ogsaa med Ildvaaben, — da Wojewoden i det samme kom ridende og sagde: »Herren og hans hellige Navn tage Eder i sin Varetægt. Saa gaa da paa, og naar I er kommen over Graven, sæt da i fuldt Firspring ind under Muren, ti der vil de ikke kunne tilføje Jer synderlig Skade.« Da Præsterne jo havde opfordret os til at lade vor Gerning være et Offer til Ihukommelse af Morgenandagten, ti den Dag, som brød frem, var netop Kristi Fødselsdag, istemmede jeg med dem, som stod i min Kommando, Psalmen: »Lover alle denne Konge«.

Pawel Wolski, som bagefter blev Starost til Lityn, men dengang stod blandt Adelsburserne i Kongens Pansereskadron og ligeledes anførte Knægtene i sin egen Fane, befalede sine Folk at synge den samme Psalme, og Gud magede det saa, at der ikke faldt en eneste Mand i disse Eskadroner, medens han blandt de andre, som ikke sang, udpegede hver tiende Mand. Da vi nu var kommen til Fæstningsgraven, begyndte Halmknipperne at blusse stærkt op, saa at Knægtene ikke længere gad bære dem, men gav sig til at kaste dem ned i Graven. Da de andre saa dette, bar de sig ad paa samme Maade, og herved fyldtes den, saa at de, som gik sidst, langt lettere kunde komme over end vi fra Kongens Regiment, som gik i Spidsen, ti det var vanskeligt med Halmknipperne at klatre op ad den snedækte Vold. Dog rakte enhver, som havde bragt sit Neg op, sine efterfølgende Kammerater en hjælpende Haand; bagefter fandt vi i Knipperne adskillige Kugler, som havde boret sig halvt igennem. Da vi gik op af Graven, befalede jeg mine Folk at raabe »Jesus Maria«, skønt de andre raabte »Hu, hu, hu,« ti jeg haabede, at Jesus vilde hjælpe mig mere end en eller anden Hr. Hu. Vi styrtede saa i fuldt Løb ind under Muren, og her faldt Kuglerne som Hagl, her udstødte mangan en et Jammerskrig, og mangan en sank død til Jorden. Ved et Tilfælde kom jeg og mine Knægte til at staa ved en kolossal Pille eller snarere en Karnapbygning, hvori der var anbragt et Vindue, som var forsynet med et overmaade svært Jærngitter. Jeg befalede strax

mine Folk at skiftes om at hugge Hul under Gitret, saaledes at den ene Part skulde tage fat, naar den anden var bleven træet. I anden Etage oven over os var der imidlertid et lignende Vindue med et lignende Gitter, og herfra fyrede Svenskerne paa os; dog skød de kun med Pistoler, ti Gitret tillod dem ikke at benytte noget andet Skydevaaben eller at læne sig frem, og de kunde kun ramme de længere borte staaende Tropper. Jeg gav Befaling til at holde 15 Karabiner rede, rette dem imod Vinduet og give Ild, saa snart nogen stak Haanden ud. Dette skete da ogsaa, og strax faldt en Pistol til Jorden. Nu vovede Fjenderne ikke mere at vise Hænderne, men kastede kun Sten ud igennem Gitret, men herimod kunde man jo lettere værges sig end mod Kuglerne, og samtidig hermed arbejdede vore Folk uopholdeligt paa at hugge Hul i Muren uden dog at øjne noget Sted, hvor de kunde komme Svenskerne til Livs. Glade blev vi derfor, da vi omsider opdagede Enderne af Gitret. Skønt vi ikke mere var saa stærkt udsat for Kugleregnet, længtes vi dog efter i en Fart at komme under Tag, men da vi ikke havde noget at løfte Gitret ud med, maatte vi hugge videre. Saasnart Hullet var stort nok til én, befalede jeg Knægtene at krybe ind den ene efter den anden. Wolski vilde som sædvanlig være første Mand og sagde: »Aa, lad mig, lad mig.« Næppe var han krøben ind, før en Svensker tog ham i Kraven, saa at han gav et Brøl fra sig. Jeg tog fat i hans Ben, men Svenskerne inviterede ham ogsaa ind til sig, og vi forsøgte forgæves at trække

ham ud. Vi havde nær revet Fyren sønder. Han raabte til os: »For Guds Skyld, saa slip mig dog, I river mig jo i Stykker!« Jeg brølte til mine Folk: »Skyd ind ad Vinduet!« De lagde da nogle Karabiner ind i Karmen og gav Ild. Strax slap Svenskerne Wolski, og nu smuttede vi efter hverandre ind ad Hullet, saa at snart henved halvandet hundrede Mand var krøben igennem. Imidlertid nærmede der sig et Par Delinger Musketerer, som saa ud til at være løben fra deres Post. De var næsten naaet ind i Hvælvingen, da vore Folk sendte dem en Salve, saa at sex af dem faldt, medens de andre flygtede ud paa Slotspladsen. Vi naaede saaledes lykkelig ud og tog Opstilling i Gaarden, alt medens der gennem Hullet strømmede stadig flere af vore Soldater sammen. Da Svenskerne opdagede os paa Slotspladsen, begyndte de at blæse og at vifte med en hvid Fane, (hvad der er Tegn paa, at man beder om Naade), idet de i kort Tid havde forandret deres lumpne Adfærd; de havde nemlig sagt, at de ikke vilde bede om Pardon. Jeg lod mig dog ikke forlede til at opgive den sluttede Tropstilling, førend jeg mærkede, at der herskede almindelig Opløsning blandt de fjendtlige Tropper.

Wolski var ligeledes med sine Folk paa Slotspladsen. Der var intet at se. Alle Folkene var fordelte rundt om og hver Mand varetog den ham anviste Post. Pludselig saa jeg nogle Musketerer komme ned ad Trappen fra de Værelser, hvor Kommandanten boede. Jeg sagde da til mine Kammerater: »Naada, nu faar vi nok Fremmede.«

Vi befalede saa Knægtene at stille sig op paa ét Geled ligesom i en Halvmaane, og ikke i Carré, ti det enkelte Geled er ikke saa meget udsat som en sluttet Trop, hvorpaa vi gav dem Ordre til strax at trække blank, naar de havde afgivet den første Salve. Kampsignalerne lød, der blev slaaet paa Tromme, man hørte Larm, Skrig og Bulder, og Svensken rykkede ud paa Slotspladsen og tog strax Opstilling. Vi gik frem imod ham og skulde netop til at fyre, da andre fjendtlige Soldater i det samme kom flygtende ud fra de Værelser, som laa ved Porten. Oberstløjtnant Tetwin havde nemlig splittet dem ad med sine Dragoner. Vi løb da først ind paa Livet af dem, som fyrede paa os fra Fronten, og efter at der var falden en Del Folk paa bægge Sider, lod vi Fjenden springe over Klingens; nogle styrtede om paa Trappen, hvor de var kommen fra, andre blev strax afskaarne af vor venstre Fløj og nedhuggede. Ogsaa de Svenskere som flygtede for Tetwin, kom os rigtig belejligt, og vi nedsablede dem ligesom deres Kammerater i Hobevis.

I et Nu spredtes alt, hvad der kunde krybe og kravle, for at plyndre i Værelserne. Vore Soldater støvede omkring i alle Krinkelkroge i Slottet, huggede enhver ned, de traf paa, og hentede rigeligt Bytte. Medens dette gik for sig, kom ogsaa Tetwin med Dragonerne, i den Tro, at han var første Mand paa Slottet; men da der jo laa en Mængde Lig, og vi kun var henved femten Adelsburser, slog han Kors for sig og sagde: »Hvem har gjort det af med disse Folk, da I jo kun er saa faa?« Wolski

svarede: »Det har vi, men der er nok tilbage til Jer, se bare, hvor de kigger ud af Taarnet.« I det samme kom en ung Knøs med en tyk Officer. Jeg sagde til ham: »Giv mig ham, saa skal han faa sin Bekomst,« men han bad mig: »Lad mig først klæde ham af, ellers bliver hans pæne Klæder jo blodige.« Han klædte ham da af. I det samme kom Adamowski, Adelsburs i Kronforskereren Leszczynskis Fane og sagde: »Hr. Bro'r, han har en altfor tyk Hals for Eders unge Haand; jeg vil gøre det af med ham.« Medens vi forhandlede herom, var vore Folk komne ind i en Hvælving, i hvilken der stod nogle Krudttønder. Blandt meget andet hentede de ogsaa Krudt i deres Huer, Tørklæder eller hvad nu hver havde. En slyngelagtig Dragon kom med en tændt Lunte og vilde ogsaa hente noget Krudt, da der pludselig faldt en Gnist ned i det. Aa, du almægtige Gud! I samme Nu hørtes der et Skrald, Murene drøned, Marmor og Alabaststumper fløj omkring til alle Sider! I den yderste Fløj af Slottet, lige ved Havet, stod der et Taarn, som for oven ikke havde noget Tag, men var fladt ligesom Gulvet i en Stue, helt dækket med Tin og forsynet med forgyldte Messingrender; rundt om var der anbragt Rækværker og i Hjørnerne Statuer, ligeledes af Messing, men stærkt forgyldte; paa sine Steder fandtes ogsaa Figurer af hvidt Marmor, der saa aldeles ud, som om de var levende. Rigtignok saa jeg dem ikke paa nært Hold i ubeskadiget Tilstand, men efter at de var slyngede ud ved Explosionen, tog vi dem nærmere i Øjesyn. En af dem,

som Krudtet havde kastet over mod Tropperne, var uskadt og saa akkurat ud, som om det kunde være en levende Kvinde, og vore Folk samlede sig beundrende omkring den, idet den ene sagde til den anden: »Dér ligger Kommandantens Kone, som er bleven slynget herhen af Krudtet.« Statuen laa med udbredte Arme og saa ud som et velskabt Menneske, saa at man næsten først maatte føle paa den haarde Sten for at afgøre, hvad det egentlig var for noget.

Paa dette Taarn eller snarere i denne Sal plejede Kongerne at more sig og afholde Festmaaltider, Baller og forskellige Gilder, ti Beliggenheden er henrivende, og Kongen kan derfra se næsten alle Provinser i sit Rige og desuden en Del af Sverrig. Op paa dette Taarn flygtede Kommandanten og alle de, som var med ham, og derfra bad de, dog ikke ligestrax, om Pardon. De havde ogsaa faaet den, hvis ikke Krudtet, der antændtes lige under Taarnet, havde slynget dem langt op i Luften, ti da Explosionen, som sprængte alle Etager, fik fat i dem, gik de til Vejrs og slog Kolbøtter i Krudtdampen, saa at det i Røgskyerne ikke var muligt at øjne dem; først da Explosionen var forbi, kunde man tydelig se dem komme tilbage og falde ned i Havet ligesom Frøer. De Usselrygge vilde for at undgaa Polakkerne flygte til Himlen, men der slap de ikke ind. Sct. Peter smækkede strax Porten i og sagde: »I Slyngler paastaar, at de Helliges Naade ikke nytter noget, og at deres Forbøn hos Vorherre er betydningsløs og unødvendig. I Kirkerne i Krakov vilde I opstalde Eders Heste for at skræmme

Jesuitenre, saa at de Stakler maatte slaa sig sammen om at give Jer Løsepenge ligesom Hedningerne. Nu tilbød Czarniecki Jer Fred og vilde lade Jer slippe levende bort, men I afviste det med Foragt. Husker I, at I underfundig lagde Krudtminer under Slottet i Sandomierz*) for at tilintetgøre Polakkerne, og dog frelste Vorherre ogsaa der enhver fra Døden, som han vilde. Krudtet slyngede Hr. Bobola, en Adelsmand der paa Egnen tilligemed hans Hest over paa den anden Side af Wislaffoden, og dog beholdt han sin Helsen. Og nu har I fyret bravt og alligevel ikke dræbt ret mange Polakker. Hvorfor? Fordi Englene beskytter dem, men Djæveln Jer. Det kommer der ud af at tjene ham.« Du barmhjærtige Gud, hvor retfærdige er dine Veje! Svenskerne behandlede os Polakker lumpent i Sandomierz, da de underfundig lagde Miner under Slottet, men nu var de til Gengæld falden i deres egen Snare, ti vore Folk havde ikke handlet mod dem med Overlæg, eftersom henved tolv Mand af vore ved denne Lejlighed tilsatte Livet. Man vidste forøvrigt ikke, hvormange af

*) I Foraaret 1656 erobrede Czarniecki Byen Sandomierz (i det nuv. Gouv. Radom) og tvang den svenske Kommandant, Oberst Saintclair, til at rømme Slottet. Men Svenskerne havde før deres Udrykning undermineret Bygningen, og Explosionen kostede omtrent 500 Polakker Livet, mest uregulære Tropper, der trods Czarnieckis Advarsel af Frygt for, at de højere Officerer skulde tilegne sig den bedste Del af Byttet, havde skyndt sig for stærkt med at bemægtige sig Slottet.

vore Folk, der var omkomne, men maatte holde sig til et Skøn, da man ikke kunde finde nogen, hverken levende eller død. Begge Konger, den danske og den svenske, overværede denne Begivenhed, ligeledes alle brandenborgske og kejserlige Tropper, men de befandt sig i den Tro, at Polakkerne fejrede en eller anden Triumf til Ære for Julen, indtil Radziejowski*) og Korycki fortalte den svenske Konge, hos hvem de dengang endnu opholdt sig, at det forholdt sig anderledes. At skyde Salut er nemlig kun Skik hos Polakkerne ved Paasketid.

Da vi havde fuldført dette Arbejde i knapt 3 Timer, lod Wojewoden strax efter denne lykkelige Sejr Kaptajn Wonsowicz besætte Fæstningen med sine Folk, medens vi andre drog tilbage, enhver til sit Kvarter, ti som det sig hør og bør paa en saa stor Højtid, skulde vi overvære den hellige Messe. Nu havde vi ganske vist nok en Præst ved Haanden, men ingen Alterkalk; men heldigvis havde Pater Piekarski været forsynlig nok til at sende Bud efter den om Natten, og vi var næppe kommen ind i Skoven, før man overbragte ham den. Hæren stillede sig altsaa op, Messen blev indrettet paa Stubben af en fældet Eg, og saa blev Gudstjenesten

*) Hieronim Radziejowski beklædte et af de første Embeder i Polen, — han var Underkansler, — men dømedes paa Grund af voldelig Adfærd mod sin Hustru til Landsforvisning. Han sluttede sig derpaa til Karl Gustaf, hos hvem han en Tid lang spillede en lignende Rolle som Korfits Ulfeldt, men opnaaede 1663 Benaadning og vendte tilbage til Polen.

afholdt, efter at der var antændt en Ild for at opvarme Kalken, ti det frøs stærkt. Vi sang Te Deum laudamus, saa at det rungede i Skoven. Jeg knælede ned for at være Pater Piekarski behjælpelig ved Messen og var henrykt over at turde iføre ham hans Messesærk, da Wojewoden sagde: »Hr. Bror! Vask dog i det mindste Eders Hænder.« Præsten svarede imidlertid: »Det gør intet til Sagen, Gud væmmes ikke ved det Blod, der er udgydt i hans Navn.«

Dernæst fik vi fat paa vore løsslupne Heste, der medførte forskellig Slags Proviant, og da vi ikke havde nydt noget den sidste Dags Tid, satte enhver sig ned og gav sig til at spise, hvor han netop traf sin Hest. Wojewoden red bort, vel fornøjet over at have indtaget en stærk Fæstning paa en næsten uhørt Maade, uden Kanoner og Fodfolk, skønt han havde kunnet faa begge Dele af Kurfyrsten, der stod i Nærheden. Men hans ridderlige Sind tillod ham ikke at ydmyge sig. Han foretrak selv at tilkæmpe sig Æren, og i Tillid til Gud havde han givet sig i Kast med Opgaven og ført den til Ende.

Aar 1659.

Takket være Herren begyndte vi Aaret 1659 lykkeligt i Haderslev, hvor vi ogsaa tilbragte Fastelavns-tiden, skønt ikke med saadan Lystighed som i Polen. Vi befandt os endnu stadig i en vanskelig

Stilling, da vi havde Als i Ryggen og var udsat for stor Fortræd, idet Fjenden opsnappede vore Knægte, naar de var ude at fouragere, og fratog dem deres Bytte; der laa nemlig en stærk Besætning ovre paa Øen. Den brandenborgske Hær passerede forbi den baade med Kanoner og Fodfolk, men, som man kunde vente sig, vilde eller turde den ikke slaa til; man siger jo, at den ene Ravn ikke hugger Øjnene ud paa den anden.

Engang, da Wojewoden havde været ude paa Rekognoscering med 300 Ryttere, — saadan en Slags Fornøjelsestur —, befalede han, at vi næste Dag skulde være parate til at sidde op, men ytrede sig ellers ikke til nogen. Vi glemte ikke at have vore Sager i bedre Orden end sædvanlig, og det blev f. Ex. paalagt Knægtene ogsaa at tage Proviant med i deres Tværsække. Saaledes forberedte brød vi op. Paa et angivet Sted huggede vi Isen bort med Øxer, da der endnu ikke var aabent Vande inde ved Strandbredden, skønt det ikke var særlig koldt og Vejret var smukt; det samme gjorde Dragonerne paa den anden Side*), og det gik for sig i en saadan Fart, at den fjendtlige Besætning, der uden at ane noget ondt laa indkvarteret ovre i Byen og ude paa Landet, ikke fik Nys derom, før end vi allerede var kommen over paa den anden Bred. Vi maatte svømme saa langt som fra War-

*) nemlig af den Rende, som blev ophugget; »paa et andet Sted« vilde give bedre Mening, men den polske Text tillader ikke denne Oversættelse.

szawa til Praga*), men heldigvis var der i Midten af Sundet et Sted, i Omkres henved en halv Pløjelængde**), hvor Hestene kunde bunde og udhvile sig. Wojewoden gjorde Korsets Tegn og sprængte derpaa som første Mand ud i Vandet; saa fulgte de enkelte Regimenter***), tre i alt, ikke hele Hæren; enhver Mand havde i Forvejen stukket Pistolerne bag Kraven og bundet Krudthornet fast om Halsen. Da Wojewoden havde svømmet Halvvejen, gjorde han Holdt og lod hver Fane udhvile sig, og saa gik det videre. Hestene var allerede i Forvejen bleven prøvede med Hensyn til deres Svømmeevne, saa at enhver, som svømmede daarlig, blev stillet mellem to kraftige Dyr, der ikke lod den gaa til Bunds. Heldigvis var det stille og varmt; det frøs ikke, men var netop begyndt at slaa en Smule om til Tø; bagefter tog Vinteren imidlertid ordentlig fat. Endnu havde ingen af Fanerne naaet det faste Land, da Svenskerne styrtede frem og begyndte at fyre, men efterhaanden som vore Folk kom op af Vandet, sprængte de strax ind paa Fjenden. Da Svenskerne mærkede, at vore Skydevaaben ikke var bleven fugtige, skønt vi lige var stegen op af Havet, men at vi tværtimod skød og fyrede, smurte de Hæser det bedste, de havde lært, og de andre, som ilede dem til Hjælp, blev ad-

*) Dette er unøjagtigt. Alssund er ved Sønderborg noget over 1000 Fod bred, Weichselen (Wisla) imellem Warszawa og Praga omtrent 1350 Fod.

**) polsk staje, et nu ikke længer brugeligt Længdemaal. Det angives højst forskelligt, fra 220 Skridt til 550 Fod.

***) Der menes Faner (Eskadroner).

splittede af vort Rytteri, saa at de spredtes som Avner for Vinden. Fangerne sagde bagefter: »Vi antog, at I var Djævle og ikke Mennesker.« Fra den danske Konge kom der Anmodning om at faa Kommandanten paa Slottet udleveret levende, da Kongen havde et alvorligt Udestaaende med ham; hvilken Modtagelse, han har faaet, ved jeg ikke. Efter dette Arbejde stormede Folkene ind i de varme Stuer for at skifte Klæder og rev strax Skjorten af Kroppen paa enhver, de kunde faa fat paa, hvad enten det var Mand eller Kvinde. Da de havde gennemstøvet Øen paa Kryds og paa tværs, — den er nemlig ikke stor, men kun 7 Mile lang og har et Par Købstæder og henved et halvt hundrede Landsbyer, — blev en dansk Kaptajn, en beleven Adelsmand, der havde sit nyhvervede Mandskab med sig, af Wojewoden indsat til Kommandant, ti det var bleven paabudt, at den danske Konges Officerer skulde følge lige efter os, hvor vi rykkede ind med vore Tropper, foretage Hvervninger og besætte de erobrede Fæstninger med disse nyhvervede Folk*). Wojewoden beholdt dog for sin egen Part 100 stærke Svenskere, som han stillede ind iblandt sine Dragoner for at udfylde de Huller, som hist

*) Den danske Besætning, som blev lagt ind i Sønderborg, udgjorde 130 Mand og kommanderedes af Kaptajn Lütgens. Paa Feltmarskal Ebersteins Inspektionsrejse i Slutningen af Januar 1659 blev den yderligere forstærket med 40 Mand. (Ebersteins Kriegsberichte S. 139, 146; Henr. Rantzau og Fredr. v. Ahlefeldt til Fred. III. 10/1, 1659 I).

og her var opstaaet, ti det er jo en gammel Historie, at naar man fælder Træer, falder der Spaaner. Derpaa drog Tropperne hjem til deres Kvarterer, idet de denne Gang lod sig sætte over i Baade. Ligesom altsaa det foregaaende Aar havde faaet en smuk Afslutning ved den hæderfulde Indtagelse af Kolding, saaledes var det nye begyndt meget heldigt med denne berømmelige Erobring af Als.

I den følgende Tid laa vi nogle Uger stille. Senere drog vi op til Frederiksodde, som er en meget stærk Fæstning. Der findes ingen By, men lutter Skanser. Fortifikationen er aldeles fortrinlig, baade mod Land- og mod Søsiden, og da Skanserne strækker sig som en Kile ud i Havet, kunde man med Lethed tilbagevise ethvert Forsøg paa at slippe ind og hindre den danske Flaade i at gaa i Land. Skønt vi saa, at det oversteg vore Kræfter, forsøgte vi dog vor Lykke, — da man jo har Lov til ogsaa at give sig i Lag med det usandsynlige —, og foretog et Angreb. Svenskerne rykkede for øvrigt ofte ud imod os og gav os Lejlighed til at prøve Kræfter inde paa Fæstningsterrainet, men hver Gang det kneb, smuttede de ind i deres Huller. De tilføjede os dog stor Skade med deres Kartover, og hver Dag gik Heste og Mandskab i Løbet, da det langtrækkende Skyts kunde naa, hvad det skulde være. Men Vorherre skaffede os dog Ro, omend ikke den Gang, saa dog senere ud paa Foraaret, og overleverede paa en vidunderlig Maade og uden stor Blodsudgydelse Fæstningen i Polakkernes Hænder. Vinteren forløb under stadige Smaafægtninger og Skærmydsler med Svenskerne.

Dernæst marscherede vi til den danske Provins, som hedder Jylland, og da vi havde passeret den, tog det kongelige Regiment Kvarter i Aarhus, som er en smuk By. Eftersom vore Eskadroner havde faaet anvist en Gade, hvor der hverken var Rum til Hestene, Tømmer til at opføre Stalde eller Plads til at bygge, da Byen ligger indeklemmt mellem Sundene ligesom Venedig, bad vi Wojewoden om Tilladelse til at ligge ude paa Landet. Vi tog selv Kvarter i Hurnum,*) og nogle andre Regimenter og Faner i forskellige andre Landsbyer og Købstæder. Der blev truffen den Aftale, at vi maanedlig skulde opkræve 10 Rigsdaler for hver Plovhest, ti hvad der hos os kaldes for en *lan***), det kaldes derovre for en Plov. Vi opkrævede da ogsaa i den første Maaned det ifølge Aftalen fastsatte Beløb, i den anden Maaned derimod 20 Rigsdaler, og allerede i den tredje Maaned tog enhver, naar han mærkede, at Bonden havde Grunker, alt det, han paa nogen Maade kunde presse ud af ham. Vor Fane fik Købstaden Æbeltoft med tilliggende Landsbyer anvist som Standkvarter, en By, der ligger helt ude paa en Landtange, imellem Østersøen og Oceanet, saa at man ikke kan komme videre til Lands.

*) Der menes enten Hornum, halvtredje Mil nordøst for Vejle, i Nærheden af Ørum og Daugaard, hvor Polakkerne laa indkvarterede under hele Feltoget, eller, ved en noget større Forvanskning af Navnet, Hørning, to Mil sydvest for Aarhus.

***) Et Agermaal og tillige Basis for Opkrævningen af en bestemt Skat. Den kongelige *lan* var omtr. 50 Hektarer, den private omtr. 23 Hektarer.

Denne Provins hedder Jylland, men den anden, hvor Haderslev ligger, Sønderjylland. Eskadronen vilde meget gerne have ligget der*), men fik ikke Lov dertil**), fordi den vilde være for langt borte fra de andre Tropper, saa at den nemt kunde tages til Fange, ti ad Søvejen var der kun 10 Mil til Kjøbenhavn, en Sejltur, der ikke betød mere for Fjenden end at marschere een Mil til Lands.

Det skyldtes fornemmelig min Færdighed i Latinen, at jeg blev udsendt som Kommissær, ti i Danmark snakker hver Bondetamp Latin, men ikke ret mange Mennesker tysk og slet ingen polsk, og der er den samme Forskel mellem Jydernes og Tyskernes Sprog som mellem Letternes eller Littauernes og Polakkernes. Alligevel var jeg en Smule benauet ved Tanken om at begive mig ud paa en Rejse mellem lutter store Have, ti Stedet ligger helt ude paa Næsset. Vendte man sit Blik mod Syd, opdagede man til begge Sider Østersøen, men mod Nord var det, som om man saa ind i Skyer, og skønt bægge Have var Vand, havde dog hvert sin Natur, ti jeg lagde Mærke til, at det ene undertiden syntes blaat, det andet sort. Det ene havde undertiden samme Farve som Himlen, det andet derimod en anden Farve, og naar det ene

*) 3: i Æbeltoft.

**) Dette er i Modstrid med det foregaaende. Meningen er, at de polske Tropper ikke lige strax fik Lov til at indkvartere sig i Æbeltoft. Senere laa de der omtrent et halvt Aar. Det følgende Afsnit skildrer netop Paks Ophold paa Møls.

Hav bruste og Bølgerne frygtelig rullede hen over det, laa det andet roligt, og selv naar bægge Have laa blikstille og man, især om Aftenen, betragtede det Punkt, hvor det ene berørte det andet, kunde man tydelig skelne en Slags Grænse*). Jeg var, som man siger, ikke rigtig hyggelig til Mode ved at skulle rejse, men da jeg altid har haft Lyst til at se mig om i Verden, undslog jeg mig ikke og fik en Eskorte paa en halv Snes Mand med mig. Jeg begav mig af Sted og tog under Vejs ind til Aarhus, hvor Brødrene Piekarski sagde til mig: »Lykke paa Rejsen! Hils saa derovre Kong Gustav fra os, for I kommer sagtens snarere til København end igen tilbage til os.« Jeg ænsede dog ikke deres Ord og rejste videre. Wojewoden sagde til mig: »Hr. Bror, jeg skal ogsaa have mit Køkken forsynet og sender derfor Lanckoronski af Sted; pas nu paa, at I ikke ogsaa kommer til at aflægge et Besøg i København.« Wojewoden havde nemlig valgt Egnen ved Æbeltoft til at forsyne sig fra, da han havde hørt, at Befolkningen der var mest velhavende. Jeg rejste imidlertid alene videre, og Lanckoronski, Wojewodens Kvartermester, fulgte først efter en halv Snes Dage senere.

Da jeg var ankommen til mit Bestemmelsessted, lod jeg, som om jeg ikke forstod Latin. Jeg foreviste min Fuldmagt, og da de spurgte mig: »Kann er deutsch?« svarede jeg: »Nix.« De hentede da

*) Pasek maa antages at have været ude paa Sletterhage (Helgenæs) eller paa Hasseløre (Æbeltoft Næs).

een, som kunde italiensk. Han spurgte mig »Italiano parla?» Jeg svarede: »Nix.« Civilisterne var nu nær bleven rent tossede af Ærgrelse over ikke at kunne gøre sig forstaaelige for mig. Paa alt, hvad de sagde til mig, svarede jeg kun »Geld«. De spurgte mig: »Hvad vil I have at spise?» og jeg svarede som før: »Geld«. De spurgte mig: »Hvad vil I da drikke?» »Geld«. Omsider bad de mig om ikke at presse slet saa stærkt paa med Pengene, men jeg svarede blot: »Geld«. Det faldt dem nu ind, at man plejede at henvende sig til os paa Latin, der jo er et ganske almindeligt Sprog i Polen, og de hentede en i Nærheden boende Adelsmand, — man kunde se hans Gods og Slot der fra Stedet, — som havde tjent i Kong Frederiks Hær og havde rejst en Del, for at han saa vidt muligt kunde gøre sig forstaaelig for mig. Han sagde til mig: »Ego saluto Dominationem Vestram.« Jeg svarede: »Geld«. »Parla lingua francesca?» »Geld«. »Parla italiano?» »Geld«. Han sagde saa til de andre: »Han forstaar jo intet Sprog,« og efter at have siddet noget, gik han sin Vej. Folkene var nu i en slem Knibe, og det blev ikke bedre den Dag. De skulde næste Morgen lige til at sende Bud til den brandenborgske Hær for at leje nogen, der kunde tale med mig, og een belavede sig allerede paa at tage af Sted, men saa bragte de mig til Foræring en stor, levende Lax i en Balje, en Fedestud og en ligeledes levende, tam Hjort, der førtes i et Reb, samt et Bæger med 100 Rigsdaler, (da de saa, at jeg ikke var til at besnakke), idet de

paa Landets Sprog sagde: »Her bringer vi Jer en Foræring.« Øjeblikkelig fik jeg mit Mæle igen, pegede paa Bægret med Dalerne og sagde paa Latin: »Dette er en Tolk for mine og Eders Ønsker.« Nu sprang Tyskerne i Vejret af Henrykkelse, brast ud i Skoggerlatter, omfavnede mig og løb sporenstregs ind til Byen og fortalte, at Herren havde genvundet sit Mæle, og de sendte strax Bud for at hente den tilbage, som var taget af Sted efter Tolken. Saa fik de sølle Tyskere Munden paa Gled, pludrede løs og tog sig en ordentlig Taar i Anledning af denne Spas. Først den næste Dag indledede vi Forhandlinger. Jeg foreviste dem mit Kommissærregister d. v. s. en Angivelse af, hvor mange Plove der var ansat for hver Landsby, og ingen gjorde Indsigelse, og de kunde heller ikke indvende noget, ti de saa, at det ikke var et Paa-fund fra min Side, men en Ordre, der var bleven givet mig i Egenskab af Kommissær. I Løbet af to Dage udredte de Pengene for den første Maaned, og hvergang der var Tale om Dalere, kaldte de dem aldrig for andet end Tolke. Jeg paalagde dem strax at aflevere Pengene til Fanen og gav dem tre Knægte med paa Vej. Jeg vilde ogsaa selv tage bort, men de bad mig meget om ikke at rejse, da de var bange for, at de brandenborgske Patrouiller, der kun stod sex Mil borte, skulde hjemsøge dem; bagefter kom Brandenborgerne virkelig ogsaa et Par Gange, men de anrettede ingen Skade, ti skønt de røvede noget Kvæg, slap de det strax igen og flygtede, da de saa de indkvarterede Soldater.

De Folk, som afleverede Pengene, omtalte ligeledes »Tolkene«, hvad der senere ogsaa kom Wojewoden for Øre. Da jeg bagefter kom til Aarhus, ytrede han til Løjtnant Polanowski, Starost til Boratyn: »Hr. Løjtnant! Jeg har i min Hær en Adelsmand, som forstaar alle Sprog; men man skal først sætte et stort Sølvbæger, fyldt med Speciedalere, frem for ham, saa er han straks rede til at snakke, hvad Sprog det skal være.« Polanowski forstod ikke denne Ytring, før den blev forklaret ham, og fra den Tid af kaldte man i Hæren Dalere for Tolke. Wojewoden skrev endog selv til sin Kvartermester Lanckoronski følgende Brev: »De Penge, som I bragte, er først efter Eders Bortrejse bleven talt efter af Rentemesteren, og det viste sig, at der fandtes en halv Snes slette Dalere iblandt dem. Vær forvisset om, at I selv skal komme til at undgælde derfor, ti det er en slem Historie for en Adelsmand ikke at forstaa sig paa Penge. I har Hr. Pasek i Nærheden, af ham kan I lære, hvad en god Tolk vil sige.«

I den følgende Maaned skrev Løjtnanten til mig, at han selv og alle Faner tog 20 Daler pr. Plov, og at jeg ogsaa skulde opkræve det samme Beløb. De stakkels Indbyggere klagede over, at det var imod Aftalen, men udredte og afleverede alligevel Pengene. I den tredje Maaned blev det befalet at opkræve endnu mere, men jeg gad ikke paatage mig dette Hværv, da jeg saa, at Indbyggerne var ruinerede af Krigen, skønt man kunde mærke, at de tidligere havde været velstaaende.

Det var brave Folk, men de var bleven ødelagte i Bund og Grund af Fjenden, og jeg vilde derfor ikke tirre dem og skrev tilbage til Eskadronen: »Enten skal I nøjes med det samme som sidste Maaned, d. v. s. med 20 Dalere eller ogsaa sende mig bort herfra, ti jeg vil ikke paatage mig at være de Folks Morder, som er vore Forbunds-fæller og ikke vore Fjender.« Det blev da vedtaget at fordele Plovene blandt Kompagnierne, enhver kunde da hos sin Bonde indkræve saa meget, han formaaede. Dette skete ogsaa, Knægtene gik ind derpaa, og enhver pressede efter bedste Evne. Jeg fik ikke mere Befaling til at rejse med for at hindre Knægtene i at skeje ud; den, som først blev færdig med Pengeafpresningen, vendte først tilbage, og Bonden fulgte med ham for egenhændig at aflevere Pengene. Jeg valgte for min egen Part de Plove, som jeg havde Lyst til eller saadanne, hvis Ejermænd selv tilbød sig og gav mig Stikpenge. Jeg havde for Fremtiden en bedre Samvittighed og fik fuldt op af god Mad, ja overhovedet alt, hvad et Menneske blot kan ønske sig. Drikkevarerne var gode, især Mjøden, som Indbyggerne ikke selv drikker, men efter Tilberedningen sender bort paa Skibe til andre Provinser. Der var en Mængde forskellige Slags Fisk; naar man sendte et Bud ned til et Fiskevaad med to lybske Skilling, der udgør 4 polske Groschen, kom Bonden tilbage med en saa stor Sæk Fisk, at han var nær ved at synke sammen under den. Indbyggerne bager Brød af Ærter, der voxer derovre i stor

Mængde; dog blev der altid, især hos Adelen, budt mig Hvedebrød eller Rugbrød. I Fastetiden blev der spist Kød; endog selve Jesuiterne*) indlod sig herpaa, og den, som ikke vilde bekvemme sig dertil, var udsat for Stiklerier. Ikke destomindre havde jeg mine Betæneligheder, da der jo var saa mange Fisk, og jeg vilde ikke engang nyde de Aal, som var nedsaltede i Tønde sammen med Flæskesider. Der findes derovre en Mængde talende og stønnende Fisk; derimod er der kun faa Karper.

Jeg havde adskillig Moro og Tidsfordriv, da jeg saa Ting, som man kun vanskelig kan faa at se i Polen. Især var det morsomt at overvære et Fiskedræt ude paa Havet, naar der blev trukken en uhyre Mængde Fisk op, som baade var mærkelige ved deres Art og Udseende. De, som syntes mig de smukkeste og bedste, er daarlige og uspiselige, og man kaster dem ud paa Strandbredden til Føde for Hunde og Fugle; andre derimod, som er saa hæslige, at det blotte Syn af dem er væmmeligt, egner sig alligevel til at spises. Der findes derovre en Fisk, som er saa frygtelig, at den kun kan sammenlignes med en vis Person, som jeg saa ofte har set afmalet paa Væggen i Kirkerne, og ud af hvis Gab der staar et Hav af Flamme,***) og jeg sagde, at jeg ikke vilde spise den Fisk, selv om den værste Sult pinte mig. Men engang var jeg hos en adelig Familie, og blandt andre

*) De to Feltpræster Piekarski og Dombrowski.

***) Der menes naturligvis Djævelen.

Retter (ti derovre bliver der altid sat baade Kød og Fisk frem paa Bordet) gav jeg mig til at spise en Fisk, der smagte mig saa fortrinlig, at jeg næsten tømte hele Fadet. Da Adelsmanden saa det, sagde han: »Det er den Fisk, som I kaldte for en Djævel.« Jeg skammede mig ikke lidet, tilmed da jeg saa, at ogsaa de andre spiste den med Appetit, og jeg kunde næppe tro, at det var den samme, ti det forekom mig usandsynligt, at der i et saa hæsligt Legeme kunde være saa megen Velsmag; dog spiste jeg den aldrig senere. Adelsmanden fortalte, at den i røget Tilstand solgtes for een Dukat Pundet; jeg husker imidlertid ikke dens Navn, men det er højst mærkeligt, ligesom ogsaa Fisken selv er mærkelig. Dens Hoved og Øjne er som en Drages, dens Gab er frygteligt og bredt, men fladt som Abens; paa Hovedet sidder der to krumme Horn som hos Stenbukken, men de er saa spidse, at man stikker sig paa dem som paa en Naal; paa Halsen er der en Kroge, kun lidet mindre end Hornene paa Hovedet og bøjet fremover hen imod dette, og henad hele Rygraden fortsættes disse Kroge, idet de bliver stadig mindre, den ene bag ved den anden, lige indtil Halespidsen; selve Fisken er rund som en Træstub. Dens Skind ligner aldeles Firbenets Hud, som vi bruger til Sabelskeder, og paa Skindet sidder der Smaakroge ligesom paa Rygraden; dog er de noget mindre, omtrent som Klørerne paa en Høg, men frygtelig skarpe; ved den mindste Berøring springer Blodet strax frem. Der gives ogsaa andre mærkelige Fisk, som har Vinger

ligesom Fuglene; Snude og Hoved ligner Storkens, og hvis en af dem stak Hovedet ud af en Sæk, kunde man bande paa, at der sad en Stork i Sækken. Men herom kunde jeg skrive vidt og bredt. Jeg havde ogsaa Lejlighed til adskillig Morskab, naar jeg gik ned i en Baad og sejlede ud paa Havet. Naar Vandet var roligt, behøvede man blot at ligge stille, saa kunde man se forskellige Slags Kryb, Havdyr og mærkelige Fisk, især hvis det var paa et saadant Sted, hvor det Græs voxer, som man laver Salt af. Der er Havet saa gennemsigtigt, at man i en Dybde af 100 lutheranske Hundetampe*) kan øjne den mindste Fisk og alt, hvad der svømmer frem imod Græsset. Naar Lysstraalerne kastes tilbage, glimter dette Græs i Dybet som Sne. Det mejes med Jærnhager paa følgende Maade: man hejser Hagerne ved en lang Snor ned paa Bunden, haler Græsset op, lægger det af paa Strandbredden og spreder det ud over Buskene; naar det er bleven tørt, brændes det, hvorved der indvindes et udmærket godt Salt. Dette er ikke blot Tilfældet med Græsset, men ogsaa med Jorden. Naar man f. Ex. skal salte en Ret Mad, tager man paa et Fad en Haandfuld Jord, skyller den ud i Vand og hælder Vandet i en Krukke, hvor der saa efter en halv Times Forløb bundfældes et ypperligt Salt.

*) Et yderst drastisk Udtryk. Meningen er: i en Afstand fra Overfladen lig med 100 Lutheranere, som tænkes stillede oven paa hverandre.

Jeg havde Lejlighed til at se forskellige mærkværdige Ting paa Havets Bund. Paa nogle Steder er der rent Sand, paa andre Steder Græs og noget, der ligner Smaatræer, og atter andre Steder staar der Klipper ligesom Piller eller Huse, og paa de Klipper sidder der nogle mærkelige Dyr. Fire gode Mil fra Æbeltoft ligger der paa en stor Klippe, som kaldes »Ryfwan Anout«*), et ubeboet Slot ude i Havet. Da vi vilde tage disse Uhyrer nøjere i Øjesyn, sejlede vi en Formiddag over til denne forfaldne Borg. Vi lod vort Fartøj blive ved Kysten og skjulte os i Ruinerne uden at give en Lyd fra os, og snart krøb Faar, frygtelige Delfiner, store Sæler og andre Dyr op paa Klippen, lejrede sig i Solen og strakte deres frygtelige, mæskede Buge. Da vi havde betragtet disse Uhyrer saa længe det behagede os, kastede vi blot en lille Sten efter dem, og i et Nu forsvandt de alle i Havet. Øens Beboere fortalte, at hvis man skyder dem med en Bøsse, opnaar man ikke andet end at spille sin Ladning, ti naar de er bleven ramte, styrter de sig i Søen og dør og falder saa i Hænderne paa Andenmand, da ingen kan vide, hvor Havet skyller dem op.

Det morede mig ganske vist at sejle omkring paa Havet, men engang maatte jeg dog udstaa en svær Skræk, og det af følgende Grund: Jeg

*) Pasek husker fejl. Han har været paa Hjelm. Riff van Anout betyder Anholt Rev. Anout er hollandsk, men var den almindelige europæiske Form for Ordet i Datiden og findes ogsaa paa tyske Kort (f. Ex. i Theatrum Europæum).

havde faaet Lyst til at overvære Paaskegudstjenesten i Aarhus, hvor Wojewoden opholdt sig, og besluttede at tage derhen til Søs, dels fordi det er nærmere end til Lands og dels fordi jeg ikke vilde anstrenge Hestene. Jeg tog altsaa af Sted en Lørdag; rigtignok var Havet uroligt, men da det var bleven Magsvejr henad Midnat, begav vi os paa Vej, idet vi stolede paa, at Skipperne ikke vilde forvilde sig. Det var en bælgmørk Nat. Vi satte Kursen til venstre i Retning af Sjælland. Jeg var ikke helt fornøjet med, at vi sejlede saa længe, skønt der kun var 6 Mil, og spurgte derfor Skipperne, om vi styrede rigtig. De svarede, at de var vante til at sejle om Natten og nok skulde sørge for ikke at forvilde sig. Først da vi havde sejlet en rum Tid, indsaa de deres Fejl og begyndte at blive bange. De raadførte sig med hinanden og vilde rette deres Kurs, men gjorde kun ondt værre. Vi sejlede altsaa videre, skønt det blev rent ud modbydeligt, ti vi saa intet andet end Himmel og Vand. Da jeg imidlertid havde et meget skarpt Syn, opdagede jeg før end de andre noget, som lignede Huse, og sagde: »Der til venstre ligger vist en By,« men da de ingenting kunde se, svarede de: »Gud forbyde, at der skulde vise sig en By til venstre; vor By skal ligge til højre.« Vi sejlede da nærmere, indtil vi fik Øje paa nogle Skibe, der, som det viste sig, laa i Nykøbing Havn. Nu blev vi svært bange. Vi blev liggende ganske stille, indtil Uret inde i Byen begyndte at slaa, hvorpaa vi i lydløs Tavshed sejlede langs med Kysten. I det samme opdagedes

vi af Vagten, der raabte: »Wer da?» Jeg sagde til Styrmanden: »Sig, at vi er Fiskere.« Det gjorde han. Vagten spurgte: »Hvorfra?» Han svarede: »Her fra Kysten«. Nu begyndte Vagten at skælde og bande: »Din Gavtyv! Du lyver jo, hvorledes kan I være ude paa Fiskeri? Det er jo Højtid, det er jo Paaske!« Men vi roede til, det bedste vi kunde, alle sex Mand, idet vi styrede mod Land og ikke ud paa Havet, for at Vagten ikke skulde ane Uraad. Det begyndte nu saa smaat at gry ad Dag, og da man i det samme tog til at skyde med Kanoner bag ved os, faldt det mig ind, at der vist allerede blev afholdt Morgengudstjeneste, og jeg sagde: »Se engang, der, hvor de skyder, ligger Aarhus.« »Nej, det er skam ikke Aarhus, men København, hvor de skyder ved Belejringen.« Jeg svarede dem, at de tog Fejl, da vore Tropper havde for Skik at give Salut under Morgenandagten paa Herrens Opstandelsesdag. Omsider indsaa de, at det virkelig var Aarhus, og strax efter opdagede de Kysten og Havnen og mærkede, hvor de var*). Vi befalede os Gud i Vold, og alle Mand tog kraftige Aaretag, saa at det knagede i Ribbenene. Vi styrede i lige Retning af Skydningen, men havde næppe fjernet os en Mils Vej fra de ovenfor omtalte Skibe (og paa Havet synes en Mil ikke længere end

*) Pasek tror altsaa paa een Gang at have kunnet se Skibene i Nykøbing Havn foran sig og høre Kanonaden i Aarhus bag ved sig. Denne Urimelighed faar staa for hans egen Regning.

nogle Pløjelængder paa Landjorden), før det blev lyst og Fjenderne opdagede os, og strax satte de efter os med sex Fartøjer, men ogsaa vi roede til af alle Kræfter. De forfulgte os omtrent 2 Mil, men da de mærkede, at den, som vil undfly, arbejder lige saa ærligt som den, der forfølger, og desuden frygtede for, at der skulde tilstøde dem et eller andet paa Havet, holdt de inde og vendte om.

Vi fortsatte altsaa vor Sejlads, indtil den ældste af Skipperne sagde: »Vi er undgaaet den ene Fjendes Haand, men en anden og værre truer os, nemlig Stormen. Nu gælder det om at bede og arbejde.« Aa, Du barmhjærtige Gud, nu maatte vi atter krumme vore Rygge og atter trække paa Aarerne. Vi kunde allerede tydelig se Aarhus By, men til Gengæld blev Havet lidt efter lidt uroligt. En frygtelig Skræk greb os. Vi bad inderlig de fælles Bønner, som baade vi og Lutheranerne kendte, og den almægtige Gud magede det da saa, at Havet ikke pludselig begyndte at bruse, men først rejste sig i Løbet af en god Times Tid. Allerede strøg vi stadig nærmere ind mod Byen, men ogsaa Søen gik stadig højere. Dog havde vi den Trøst, at der var en Smule Sidevind, hvad der hjalp os ind mod Land, tilmed da Styrmanden styrede meget forstandigt; man opdagede os fra Byen og spejdede efter, hvem det kunde være, der kom derovre fra Fjenden. Det blæste voldsomt op, og der gik en svær Sø. En Del af Besætningen arbejdede med Aarerne, alt medens de andre øste Vand med deres tyske Hatte eller med hvad

de ellers havde, ti der var kun eet Øsekar. Hver Gang en Bølge kom brusende, bedækkede den baade Folk og Fartøj, og hver Gang den veg tilbage og vi begyndte at aande lidt friere, opdagede vi, at en anden af samme Slags fulgte efter, ret som om en ny Fjende skulde ramme os med den yderste Ødelæggelse; naar den ene Bølge trak sig tilbage, kom der strax en anden bagefter. Pludselig knagede det i Fartøjet. Bølgerne slog ind over det og Lutheranerne raabte: »Ach, Herr Jesus Christ.« De anraaber nemlig Sønnen alene, vi Katolikker derimod baade Sønnen og Moderen. Kort sagt, her bekræftedes det gamle Ord: »Qui nescit orare, discedat in mare«^{*)}). Jeg raabte uvilkaarligt: »Min Gud, lad os dog ikke gaa til Grunde; du ser jo, at vi er taget af Sted for at prise og tjene Dig.« Inde fra Byen kom Folk løbende med Tove, som man plejer at kaste ud til de Skibbrudne, idet de raabte og vinkede til os, men vi kunde lige saa lidt høre dem, som de os, ti naar Søen gaar højt, brøler den, som om man skød med Kanoner. Endelig nærmede vi os dog Bolværket, men hver Gang Søerne førte os ind mod Land, slyngedes vi af Brændingen atter ud paa Havet, og naar den ene Bølge drev os ind, kastede den anden os atter tilbage. Omsider fik vi fat i en Fangline, men nu slog en Bølge skvulpende ind over Bolværket og ramte os med saadan Kraft, at Styr-

*) ɔ: Hvo, som ikke forstaar at bede, han gaa ud paa Havet.

manden slyngedes op paa Land, medens vi andre faldt sidelænds om i Fartøjet, der, skønt vi hele Tiden havde øst, næsten var fuldt af Vand, saa at vi som druknede Mus krøb op paa Bolværket. Efter Bestemmelsen skulde vi være kommen tidsnok til Morgenandagten, men nu overværede vi ikke engang Højmessen, da vi først ankom lige før Vespertjenesten. Jeg tog ind i et Herberge, hvor Værten gav mig en tør Skjorte paa og fyrede op i Stuen, idet han efter dansk Skik antændte en Ild midt i Værelset, i en Rende ligesom et Slags Trug, der var fyldt med Kul, medens mine egne og mine Folks Klæder blev hængt op til Tørring. Der blev budt mig Mad, men jeg vilde ikke spise noget, derimod lod jeg en Krukke Mjød — ti Vinen derovre duer ikke — sætte over Ilden, heldte Nelliker og Ingefær i og drak det saaledes. Da jeg var kommen mig en Smule, fik jeg ogsaa Lyst til at spise noget og sendte derfor Bud til Pater Piekarski og bad ham om et indviet Æg, idet jeg lod ham sige, i hvilken en Situation jeg befandt mig. Han sendte mig en Bedekølle, nogle Kager og nogle Æg. Da jeg havde nydt den hellige Kost, var det allerede bleven Aften. Adskillige gode Venner, som havde hørt om min Ankomst, indfandt sig, just som jeg sad i bar Skjorte ved Ilden og varmede mig ved Mjøden. De spurgte mig strax: »Hvorledes er det dog fat med Dig? Hvad i al Verden er der dog hændt?« hvorpaa jeg fortalte dem om den Skræk, jeg havde udstaaet, og da baade den ene og den anden havde ønsket

mig til Lykke, gik de hver til sit. Jeg lagde mig ogsaa til at sove, ti ovenpaa et saadant Bad kan man nok trænge til Hvile. Da jeg stod op den næste Dag, var mine Klæder allerede blevne tørre. Jeg begav mig til Wojewoden, og da jeg paa hans Forespørgsel havde fortalt ham om Gaarsdagens Besvær og den dobbelte Skræk, nemlig for Svenskerne og for Vandet, sagde han: »Sandt nok, det var nogle mindre fornøjelige Oplevelser, men til Gengæld har I, Hr. Bror, et Fortrin fremfor hele Hæren, idet I fører Krig baade til Lands og til Vands, men Hæren kun til Lands. I vilde nok erobre Sverig og fravriste os andre Sejrens Palme.« Jeg svarede: »Naar Jesus Kristus i Dag har tilintetgjort de aandelige Fjenders Rige, bør vi ogsaa stræbe at tilintetgøre de legemlige Fjenders Herredømme, og da I selv siger, at jeg slaas paa to Maader, maa jeg saa ogsaa bede om dobbelt Lønning, for Sø- og for Landtjeneste.« Saaledes spøgede vi med hinanden og gik derpaa i Kirke; jeg overværede Gudstjenesten om Mandagen og om Tirsdagen. Der var nogle, som sagde til mig: »Nu vil I sagtens foretrække at rejse de to Mil til Lands fremfor den kortere Vej til Søs?« men jeg svarede: »Jeg er ikke til Sinds at frygte den Ulykke, som jeg undgik i Gaar; han, som frelste mig den Gang, vil ogsaa bevare mig i Morgen.« Som sagt, saa gjort: efter om Onsdagen at have hørt den hellige Messe, gik jeg om Bord i det samme Fartøj og sejlede bort. Dog holdt jeg mig nu langs med Kysten, ti det er ikke forbunden med Fare at sejle paa Havet selv

med et lille Fartøj, naar det blot ikke er langt fra Land, 'saa at man kan flygte, hvis der skulde indtræde Vejrforandring. Forøvrigt var vi kun kommen i Knibe, fordi vi havde forvildet os om Natten.

Søndagen efter Paaske blev Wojewoden farlig syg, og vi blev alle meget bange. Der hentedes forskellige Læger, Kurfyrsten sendte ogsaa sine, og den hollandske Admiral sendte paa et Skib en meget berømt Læge, men jeg husker ikke fra hvilken By. De anvendte alle mulige Midler for at skaffe Wojewoden hans Helbred tilbage. Efter en fælles Raadslagning befalede de, at der uafslædig skulde musiceres for ham. Der blev derfor i et tilstødende Værelse uafbrudt spillet paa sagte klingende Instrumenter som Lut, Cither, Teorba*) o. s. v., og herved genvandt han virkelig sin Helsen til stor Glæde for Hæren, som med Taksigelse lovede Herren. Tropperne blev liggende i deres Kvarterer, indtil han blev helt rask, og en Deputation, af hvilken ogsaa jeg var Medlem, afsendtes for at ønske ham til Lykke i Anledning af Helbredelsen.

Jeg var aldrig ledig, men gjorde mig altid Umage for at se, hvad jeg ikke havde Lejlighed til at opleve i Polen; dog galdt det om stedse at være paa sin Post, ti da det blev varmere i Vejret, gjorde Svenskerne hyppigere end før Landgang fra Sjælland og Fyn. Engang kom syv hollandske Skibe til

*) Et Strenginstrument, som ligner Luten, men har længere Hals og dybere Klang. Det anvendtes indtil Midten af forrige Aarhundrede ved Kirkemusikken i de katolske Lande.

Æbeltoft og lagde sig for Anker i Havnen, dels for at gøre Svenskerne Afbræk i Farvandet, dels for at sætte os over til Fyn. De laa der en Uge eller mere, og eftersom de var vore Forbundsfæller (Fyrsten af Oranien var nemlig en Svoger til den prøjsiske Fyrste Wilhelm, der var gift med hans kødelige Søster, som sammen med sin Ægtefælle deltog i denne Krig)*), sluttede de snart Kammeratskab med os. Da Admiralen engang begav sig i Land for at overvære Gudstjenesten i Kirken i Æbeltoft, gjorde vi hans Bekendtskab, og skønt han egentlig havde samme Rang som en Hetman hos os, var han ikke mere stor paa det, end at han jo efter Kirkegangen tog ind paa vort Herberge og ogsaa indbød os til sig. Engang bad han saaledes mig og Lanckoronski om at besøge ham paa hans Skib en Søndag. Skønt Havnen er rolig og fri for Storme, er den kun tilgængelig for Købmandsfartøjer og Jagter, da de store Krigsskibe ikke kan lægge til ved selve Bolværket. Da vi altsaa maatte sejle over til Skibet, gik vi ned i en Baad og lod os fæрге over. Men næppe var vi ankommen og havde sat os til Bords, før den Matros, som holdt Udkig i den højeste Mast, raabte, at der kom to

*) Kurfyrsten var gift med Louise Henriette, en Datter af Prins Frederik Henrik af Oranien og en Søster til Vilhelm II af Oranien. Denne var dog allerede død 1650. Hun tiltraadte i Februar 1659 Rejsen til sin Gemal i Jylland, hvor hun opholdt sig til ud paa Sommeren. (jf. Urk. u. Actenst. V 923, VIII 382, Gaz. de France 1659 S. 256, 280, 292, 340).

Skibe sejlene fra Sjælland. Den vagthavende Officer nærmede sig og meddelte det paa tysk til Admiralen, hvorpaa denne atter fortalte det til os paa Latin, idet han tilføjede: »Disse to Skibe skal ikke forstyrre vor Middag.« Han befalede dog at give Agt paa, om Flaget var svensk eller tilhørte en anden Nation, hvad der imidlertid endnu var vanskeligt at afgøre paa Grund af Afstanden. Matrosen raabte saa for anden Gang, at der kom to andre Skibe, og strax efter, at der kom stadig flere, men at de endnu var langt borte. Da greb Folkene til deres Kikkerter, men paa Spørgsmaalet: »Hvad ser I?«, blev der svaret, at de stadig saa det samme. Nu forlangte ogsaa Admiralen sin Kikkert, og han havde aabenbart enten et skarpere Syn eller, som man kunde vente det hos en saadan Herre, en bedre Kikkert; i alt Fald opdagede han strax, at det var fjendtlige svenske Flag, og at der kom stadig flere af dem til Syne. Da deres Antal omsider var steget til 15, lod han Skibene sprede sig lidt mere, saa at de spærrede for Havnen, og forbød Kaptajnerne at stikke til Søs, for at de ikke skulde omringes; ti medens han under andre Forhold dristig vilde have udæsket Fjenderne til Kamp, selv om de havde været endnu talrigere, maatte han nu indskrænke sig til Forsvar, da Skibenes Besætning og Armering var utilstrækkelig og han kun havde faa Kanonerer og saadanne Folk om Bord, som kunde paatage sig at manøvrere. Som allerede ovenfor omtalt skulde han jo sætte vor Hær over til Fyn, og da man vidste, at vi selv havde Land-

gangstroppe, var Skibene bleven sendte til os uden militær Bemanding.

Admiralen holdt uafsladelig Udkig. Svenskerne, der havde faaet Nys om Flaadens utilstrækkelige Udrustning, nærmede sig for at erobre den; som det senere viste sig, var de bleven underrettede herom fra den brandenborgske Hær, ti Forrædere er Folk, hvorpaa det intet Steds mangler. Da de to første Skibe ikke mere var ret langt borte, sagde Admiralen til os: »I vil maaske helst vende tilbage til Byen?«, men jeg svarede: »Nej, vi bliver.« Lanckoronski sagde imidlertid: »Nej, jeg maa af Sted, ti jeg har indkrævet 15,000 Rigsdaler, og jeg er bange for, at man skal faa Fingre i dem under en Tumult i Byen.« Han gik altsaa ned i en Jolle og blev færget over til Bolværket, medens jeg blev tilbage. Først angreb to fjendtlige Fartøjer vor venstre Fløj. To af vore Skibe gik frem imod dem. Under et hæftigt Angreb gav begge Parter hinanden det glatte Lag, og Kanonaden var saa voldsom, at man ikke kan fyre tættere med Haandvaaben, derpaa fjernede de sig mindst to Pløjelængder fra hinanden, og Fjenden benyttede Mellemtiden til at lavere og lade Kanonerne. Vore to Skibe trak sig helt ind i Havnen, lavede ligeledes og afventede saa Modstanderens Fremrykning. Der nærmede sig da ogsaa to andre Skibe, som stillede sig op paa lige Linje med de første og udspændte Sejlene, og dernæst atter to, som foretog samme Manøvre, og da der saaledes kom stadig flere til, begyndte man inde i Byen at slaa Allarm og lade

Trommen gaa. Indbyggerne strømmede ud paa Bolværket, og enhver, som forstod sig en lille Smule paa at styre et Fartøj, gik ned i en Jolle og sejlede over til Skibene. Svenskerne, som i Mellemtiden havde gjort alt klart til Angreb og formeret Slaglinje, rykkede frem med Bredsiden og tørnede sammen med Hollænderne paa en Afstand af knapt een Pløjelængde, hvorpaa der fulgte en Kanonade, saa at Luften formørkedes af Røg. Et af de svenske Skibe vovede sig i Kampens Hede ind imellem de hollandske, der var opstillet i en Slags Halvmaaneform; det fik det glatte Lag over sig baade fra Siden og fra det Skib, hvor Admiralen selv var om Bord, saa at Plankerne blev skudt ind, og det maatte trække sig ud af Kampen, idet det haltede som en Hund, der har faaet et Spark.

Derpaa fulgte et nyt Sammenstød og en ny Kanonade, atter trak de kæmpende sig et Stykke tilbage, og atter gik de løs paa hinanden, ti Svenskerne vilde for enhver Pris falde Hollænderne i Ryggen, men det vilde ikke paa nogen Maade lykkes dem, da disse blev liggende inde i Havnen. Saaledes fyrede de paa hinanden lige indtil Aften, hvorpaa de holdt inde med Skydningen og skiltes ad, medens jeg gik ned i en Baad og roede over til Bolværket.

Svenskerne tog om Natten et ved Bolværket liggende Købmandsskib, og da Dagen brød frem, førte de det op mod Vinden, gjorde det klart til at stikke i Søen, udspændte Sejlene, stak det i Brand og sendte det ind imellem de hollandske Skibe,

hvorved et af dem strax antændtes, ti et Skib fænger lige saa let som Svovl; selv trængte de paa bagved Ilden, idet de gav sig til at skyde voldsomt med Kanonerne. Det var et meget bedrøveligt Syn, ti Hollænderne vidste ikke, om de skulde væрге sig mod Ilden eller mod Fjenden. Det gjaldt baade om at undfly det brændende Fartøj og vogte sig for, at Fjenden gennembrød Slaglinien. Besætningen flygtede fra Skibet, og enhver greb det første, det bedste, han kunde faa fat i, en Planke eller et andet Stykke Træ, og kastede sig dermed i Havet, medens de Folk fra Byen, som havde Mands Mod i Brystet, kom sejlene i Baade og forsøgte at frelse de Skibbrudne ved at kaste Tove ud til dem, og fra begge Sider dundrede Kanonerne, af hvilke der paa eet Skib fandtes mellem 80 og 100, saa at man let vil kunne forestille sig, hvilken Ild der var. Kort sagt: Krigen til Lands er frygtelig, men langt frygteligere er den til Søs, naar Masterne flyver og Sejlene falder i Havet og man har en Fjende baade i sine Medmennesker og i Vandet. De Kugler, som ikke traf Skibene, ramte inde paa Strandbredden de Indbyggere, som havde vovet sig udenfor Byen. Hvis Svenskerne havde besejret Hollænderne, vilde de sikkert have plyndret den, og Indbyggerne havde den Gang endnu alting i deres Huse, stolende paa, at de havde Tropper til deres Forsvar. Først da de saa de brændende Skibe, begyndte de at gemme deres Kostbarheder i Vandet. Havet er nemlig deres sikreste Skjulested for alt muligt, ikke blot for Levnedsmidler, men ogsaa for Klæder, Sølvtøj og

Penge. De nedsænker disse Ting, naar de vil og tager dem op, naar de vil, og de bærer sig saa forstandigt ad, og Karrene, hvori de gemmer disse Sager, er saa forsynligt indrettede, at intet ødelægges eller bliver fugtigt; desuden skjuler de deres Ejen- dele paa saadanne Steder, hvor Havet ikke kaster dem op igen, f. Ex. i Havne, Fjorde o. desl.

Paa et af de svenske Skibe var Sejlene kommen i Brand, men Folkene kappede strax Masterne og kastede dem i Søen. Et andet svensk Skib var saa gennemskudt af Kugler, at det strax gik til Bunds med alt, hvad der var om Bord, saa at ikke ret mange af Besætningen frelste sig, et tredje mistede to Master og et fjerde Hovedmasten, hvorved Svenskerne vistnok led et slemt Tab. Det Skib, som den foregaaende Dag var bleven saa ilde til- redt, laa i ukampdygtig Tilstand langt borte. Hollænderne havde kunnet tage et aneligt Antal Fartøjer, hvis de havde haft en Del flere Folk, og Svenskerne var ogsaa kommen til den Erkendelse, at de selv havde lidt et større Tab, end de havde tilføjet Fjenden og sejlede strax efter bort, idet de krydsede op mod Vinden, ti nu, da de vendte tomhændede tilbage, havde de ikke længer Medbør, ja, Søen var ikke engang rolig. De stakkels Hollændere udbedrede Hullerne paa deres Skibe, bragte de Døde i Land og begravede dem og tog derpaa, — som de selv senere fortalte, da de kom ned til os ved Frederiksodde, — deres egne og Svenskernes Kanoner op af Havet; ti deres Dykkere er saa godt oplærte, at de kan springe ned i

Vandet og gaa omkring nede paa Bunden, hvor de anbringer deres Maskiner saaledes, at de kan hente alt muligt op fra Dybet. Deres Matroser er saa dygtige i Svømning, at de, naar det kniber, kan svømme et langt Stykke. En Kvinde, der var om Bord paa det hollandske Skib, som blev stukket i Brand, svømmede mere end tre Fjerdingsvej og helt hen til Bolværket. Der kom 3000 Mand brandenborgsk Fodfolk til Byen, men først da Svenskerne var sejlet bort. Man bemandede dermed de Skibe, som manglede Besætning, og Resten blev sendt tilbage til Hæren.

Svenskerne benytter sig i Kamp hyppig af et lignende Kneb som det ovenfor omtalte, især naar de i en Havn træffer Fjender, der er svagere end de selv, og denne Gang gik det Rygte, at en eller anden Forræder fra den præjsiske Hær havde underrettet dem om de hollandske Skibes svage Bemanding, hvorved de rigtignok bagefter selv kom galt af Sted. Ved denne Lejlighed var Wrangel deres Anfører.

Da Svenskerne var sejlet bort, begav vi os til Admiralen for at bevidne ham vor Deltagelse. Vi traf ham i godt Humør, og han beklagede ikke det Tab, han havde lidt, ti at miste et Skib regnes af Hollænderne ikke for mere end at affyre en Patron. Han tilskrev sig selv Sejren, for saa vidt som han havde holdt sig bravt og endog tilføjet Fjenden Skade, takkede mig, fordi jeg ikke havde svigtet ham den første Dag, (endskønt jeg i Virkeligheden ikke havde været til nogen Nytte), og fortalte Woje-

woden, at jeg, skønt jeg var en Feltsoldat, dog ikke havde været bange for Vandet. Hvad de sunkne Kanoner angik, saa skulde han nok igen faa fat paa hver eneste. Dette forekom mig usandsynligt, ti naar man tager Hensyn til, hvor slemt det er, naar en Kanon kører fast i Mudder, saa maa det først være rent galt, naar den ligger paa Havsens Bund. Jeg vilde derfor meget gerne se derpaa og overvære Optagningen, men de ventede, til Vandet blev varmere, og imidlertid maatte jeg rømme mit Kvarter, da Hæren allerede var rykket ind i Lejren.

Naar Tiden ellers tillod det, havde jeg altid Lejlighed til Samtale, og den var saa fornøjelig, at jeg ikke har fundet den bedre hos mine Slægtninge i Polen, og ofte følte jeg mig fristet til ikke at begive mig til Lejren. Omsider tog jeg dog en rask Beslutning og sagde Farvel til mine Venner, der før jeg tog af Sted endnu engang rettede mange indtrængende Bønner til mig, idet de udtalte det Haab, at jeg vilde komme igen med mine Folk næste Vinter. Jeg begav mig til min Eskadron, efterat jeg af Kommissæren havde faaet et Vidnesbyrd for god Opførsel, i hvilket Indbyggerne tillige bad ham om, at jeg og ingen anden maatte blive sendt til dem næste Vinter. Min Tjener Wolski, en Adelsmand fra Egnen ved Brzeziny*), blev tilbage og giftede sig med en simpel Bondepige, en vis Adeligs Liv-egne, og dette Skridt gav dem end ydermere Haab

*) By i det nuv. Gouv. Piotrków, tidligere Wojewodskab Rawa. Wolski var altsaa fra samme Egn som Pasek.

om, at jeg sikkert vilde komme igen. Wolski holdt imidlertid ikke sit Ord, ti han løb bort fra sin Kone og drog tilbage til Polen med Piaseczynskis Regiment og fortalte bagefter, at der baade i vaagen Tilstand og i Søvn havde været ligesom en Røst, der hviskede ham i Øret: »Du har svigtet Din Gud.«

Da jeg var ankommen til Eskadronen, drog vi strax den fjerde Dag ind i Lejren, som var opslaaet mellem Frederiksodde og Ribe. Frederiksodde er ingen By, men en meget stærk Fæstning ved Havet, Ribe er derimod en meget smuk By, fordm i den katolske Tid berømt som et Ærkebispesæde. Den nævnte Fæstning behersker Havet fra den jyske Side over mod Fyn. Der gives ogsaa en anden Fæstning, som har to Fløje, der ligger lige overfor hinanden, nemlig Helsingborg og Kronborg, og ingen i hele Verden, selv med den stærkeste Flaade, kan slippe igennem fra Østersøen til Oceanet, med mindre han erlægger Betaling derfor og har Kongen af Danmarks Tilladelse. Dette Kronborg er bleven bygget af en dansk Konge Frederik — jeg ved ikke, hvilken i Rækken, ti der har været flere Frederikker —, og det er forbavsende, hvordan han ved at ned-sænke en uhyre Mængde Sten paa Havbunden dannede en Grundvold nede i Dybet, og saa først paa dette Fundament, højt op over alle Vande og de fraadende Bølger, rejste den Fæstning, som endnu den Dag i Dag trodser de sværeste Storme. Enhver, som sejler forbi disse Fæstninger, maa hilse og bede om Forlov til at passere og erlægge den

fastsatte Told- eller snarere Havneafgift. Indbyggerne roser sig af, at den Gang, da Alexander Farnesius, Fyrste af Parma, førte Krig med de forenede Nederlændere, hændte det, at 500 hollandske Skibe paa den danske Konges Befaling blev indelukkede i Østersøen, saa at de alle vilde være bleven tilintetgjorte og ikke et eneste være undsluppen, hvis ikke Forbundsstaterne havde skudt en anelig Pengesum sammen og løskøbt dem. Saa betydelig en Fordel medfører disse ved Østersøen liggende Slotte, af hvilke den danske Konge, der hverken ejer Sølv- eller Guldminer i sit Rige, oppebærer store Indtægter; desuden ejer han Provinser, som til Overflod er rige paa Fisk, Vildt og Mjød. Den ene Provins giver den anden, hvad der fattes den. Grønland har saa mange Fisk, at de vilde umuliggøre enhver Sejlads, hvis man ikke stadig formindskede deres Antal ved at fange dem; især findes der Sild og Stokfisk, som fanges i Januar Maaned og tørres i Frostvej og Blæst, indtil de bliver saa stive som en Pind. Enhver Provins har sine egne Produkter, og paa den Maade er der ingen, som lider Mangel. Men jeg vil lade disse Provinser og deres Natur fare, da det ikke er min Agt her at skrive Historie, men derimod mit Levnedsløb, og jeg vender derfor tilbage til det Emne, jeg har forladt.

Da der var bleven udstædt Befaling til Opbrud, viste det sig, at den indeholdt den Bestemmelse, at alle Regimente i Løbet af een Dag skulde indfinde sig i Lejren. Dette skete ogsaa virkelig til de

fremmede Troppers Forundring, ti paa een og samme Dag strømmede Hæren sammen, som om man havde rystet den ud af Ærmet, medens den kejserlige Armé brugte halvanden Uge om at samle sig. Hærene lejrede sig i kun én Mils Afstand fra hinanden. General Montecuccoli var opfyldt af Nag til Wojewoden, fordi alle den danske Konges Officerer begav sig med det nyhvervede Mandskab ikke til ham selv, men til Czarniecki, og ifølge en Befaling, de havde faaet af den danske Konge, modtog deres Instruxer fra den polske Feltherre. Første Gang de mødtes, kom de op at skændes herover. Wojewoden sagde saa til ham: »Der er ingen Grund til at trættes eller vredes over et Tvistemaal, som vi kan udjævne med Sværdet. Du er Soldat, og jeg er Soldat. Du er General, og jeg er General. Imorgen kan vi afgøre Sagen.« Han sendte saa Lieutenant Skoraszewski og Kronforskereren Leszczyński til ham, idet han for ikke at forurolige Tropperne udfordrede ham til hemmelig Tvekamp. Men Montecuccoli var saa galant en Hofmand, at han ikke vilde tage mod Duellen og i Stedet for sendte nogle Officerer med Forslag til Forlig. Da Fatter*) fik Øje paa dem, for han som et Lyn henimod dem i den Tro, at det var Generalen selv; da han imidlertid opdagede sin Fejltagelse og saa, at det var Afsendinge, lod han sig berolige**). Kur-

*) Polsk »dziad«, egentlig Bedstefar. Det var det i Hæren gængse, populære Navn paa Czarniecki.

***) Meningen er, at Czarniecki tog mod Forliget. Udtryksmaaden er meget for sammentrængt og underlig tam.

fyrsten befandt sig, da dette skete, med sine Tropper tre Mil fra os. Da han traf sammen med Montecuccoli, skal han have sagt: »Det var godt, at Du ikke tog mod Duellen, ti hvis Du havde indladt Dig med Czarniecki, havde Du sikkert ogsaa faaet med mig at bestille, ti jeg repræsenterer her den polske Konge.« Men Tredjedagen herefter straffede Vorherre Montecuccoli, ti han blev ramt af en Kanonkugle. Dog var det ikke selve Kuglen, som traf ham, men den rev en Splint løs fra et Skib, og det var denne, som skar bægge hans Lægge af. Da han nemlig to Vintre i Træk havde tæret paa Landet uden at have udrettet noget, vilde han omsider vise, hvad han duede til og udføre en eller anden Bedrift uden Hjælp fra vor Side. Han bemandede med sine Folk de ovenfor omtalte Skibe og andre Fartøjer, som han efterhaanden havde samlet, og sejlede ind imellem Fyn og Frederiksodde. Men da Svenskerne begyndte at trænge ham haardt baade fra den ene og den anden Side, maatte han vende om som en slagen Mand og med knuste Lægge. Det var øjensynlig Guds Vilje, at denne saa berømte Fæstning saa vel som selve Provinzen ikke skulde falde for Tyskernes, men for Polakkernes Sværd. Muligvis vilde Vorherre ogsaa give vort Folk Oprejsning for det Nederlag, som Svenskerne i Følge guddommelig Tilskikkelse havde tilføjet os i vort Fædreland.

Fra nu af befalede Wojewoden at forurolige Svenskerne ved at oplure dem, nedskyde dem og forjage dem fra Voldene. I Begyndelsen var de

virkelig ogsaa saa taabelige, at de lod sig nappe, men bagefter forandrede de Taktik og blev rolig siddende i Fæstningen. Vi gav os ligeledes til at forskanse os og førte en Nat vore Løbegrave saa tæt op til Fjenden, at vi ikke blot kunde naa ham med Kanonerne, men ogsaa med Musketter. Da imidlertid Fortifikationen af Skanserne endnu var ufuldkommen, blev Tropperne hele den følgende Dag staaende omkring Fæstningen, for at Svenskerne ikke skulde gøre Udfald og kaste os tilbage, men da Natten faldt paa, traf vi bedre Foranstaltninger, fik efterhaanden hentet Skansekurve, anlagt Løbegrave og skaffet Kanoner til Veje, og alt gik for sig i Dødsstilhed, ti om Dagen var det vanskeligt at arbejde, da Svenskerne vedligeholdte en heftig Ild. Da de saa om Fredagen fik Øje paa de befæstede Skanser, angreb vore Folk, d. v. s. Dragonerne under Oberstlieutenant Tetwin, dem strax endnu samme Dag i Morgengryet; de stod saa nær ved Fjenden, at begge Parter næsten kunde naa hinanden med Musketterne. Da Svenskerne var bleven kastet tilbage fra en af Skanserne, tabte de strax Modet. Rigtignok gjorde de samme Dags Eftermiddag endnu et Udfald, men vor Hær rykkede i Stormløb ud af Lejren og gennembankede dem saa grundigt, at de maatte tage Flugten, efterladende et halvt hundrede Døde. Natten fra Fredag til Lørdag gik de om Bord paa deres Skibe, og medens der fra Voldene ud mod vor Lejr hørtes Skrig, Larm og Skydning, flygtede de over til Fyn, da de ventede en Generalstorm tidlig om Lørdagen. Næste Morgen

undrede vi os over, at der var saa stille i Nabolaget, men pludselig opdagede vi, at man viftede med Faner paa Voldene og raabte: »Kongen af Danmark leve«, og Trosknægtene ilede nu, saa hurtig de kunde, ud af Lejren for at gøre Bytte. Wojewoden sendte da strax Vagtmester Menzynski af Sted med Ordre til, at alle under Dødsstraf skulde forlade de svenske Skanser, og lod Tetwin opstille Skildvagter rundt omkring, for at ingen skulde snige sig ind i dem. Førend imidlertid Vagtmesteren kunde komme til Stede, havde vore Folk dog røvet, hvad de kunde faa fat paa, men der var forøvrigt ikke meget andet at tage end en Smule Grøntsager, som var sankede sammen netop oven over det Sted, hvor Krudtminerne var anlagte. Disse antændtes først, da vore Soldater havde forladt de fjendtlige Skanser, og følgelig tilføjede de ikke Folkene den aller-ringeste Skade, ja selv Voldene og Bygningerne led ikke det mindste; kun to aflange Huse, der saa ud som Skure og vistnok var Magasiner, gik op i Luer, alle andre Bygninger forblev uskadede. En forstandig Anfører bærer sig ad som Czarniecki, der i nær-værende Tilfælde, hvor der kun var ringe Mulighed for at undgaa en Ulykke, ved sin Forsynlighed forebyggede sin Hærs Undergang. Hertil kom ganske vist den Omstændighed, at vi hurtig blev Fjendens Flugt var, og at vore Folk strax efter trængte ind og tog, hvad der fandtes, medens Svenskerne havde antændt en sen Ild i den Tro, at deres Rømning ikke saa snart vilde opdages. Paa den Maade erobrede vi uden Tab af Tropper en Fæstning til-

bage, som tidligere, da Svenskerne tog den fra den danske Konge, havde kostet 20,000 Mennesker Livet, ti efter hvad Kommissærerne selv fortalte, var der omkommen 9,000 Svenske og 11,000 Danske. De fortalte ogsaa, at Jorden ved samme Lejlighed var bleven saa mættet med Blod, at det flød i Strømme som Vand efter en Plaskregn.

For at undgaa Døden flygtede Svenskerne fra Frederiksodde over til Fyn i Haab om, at vi ikke vilde kunne finde dem mellem Havene, men 'deri tog de Fejl, ti ikke længe efter sejlede vi ogsaa over Beltet, hvorom nærmere nedenfor. Kurfyrsten lykønskede Wojewoden til det lykkelige Udfald, men man kunde paa hans Øjne se hans tyske Misundelse over, at Vorherre havde overgivet den berømte Fæstning til Polakkerne. Ogsaa Svenskerne var meget misfornøjede, fordi de ikke havde udrettet noget med deres Miner.

Af Frygt for, at der endnu kunde findes andre Miner, lagde Wojewoden først paa den tredje Dag en Besætning af danske Tropper under en Kommandant af samme Nation ind i Fæstningen*). De

*) Dette kan ikke være rigtig. Frederiksodde, eller rettere Bjersodde, blev strax efter Indtagelsen besat af de Allierede — som det synes af Polakkerne —, da der manglede danske Tropper, og først da Kurfyrsten ved sin Afmarsch i August truede med at sløjfe Fæstningen, fik den en dansk Besætning under Oberstlieutenant Møller. (Claus v. Ahlefeldt til Fred. v. Ahlefeldt og Christen Skeel ²⁶/₇; Urk. VIII, 608. Eberstein Kriegsberichte 180—81, 195, 198).

hollandske Skibe kastede derimod strax Anker uden for den i en meget god Havn, og der blev holdt Raadslagning om, hvorledes man skulde bære sig ad med at erobre Fyn, nu da Frederiksdode, denne vigtige Plads, som beherskede den af Fjenden besatte Ø, omsider var kommen i vor Magt.

Skønt vi havde slaaet Lejr, laa Fatter dog aldrig paa den lade Side. Engang, da der fandtes henved 200 Baade, bemandede han dem en skønne Dag med Dragoner og Semener, overfaldt Svenskerne paa Fyn og tilføjede dem betydelige Tab. Især udførte de 300 Semener sande Underværker, ti det var saa udsøgte Folk i Henseende til Alder og Væxt, at de ligesom var fødte af en og samme Moder. Svenskerne paa Fyn fik nu noget at tage Vare paa, ti denne Provins er omtrent 14 Mil stor, og de maatte omhyggelig bevogte hele Kysten, da de ikke vidste, hvor Fjenden kunde gøre Landgang, især om Natten. Kort sagt, Herrens aabenbare Velsignelse fulgte os ved enhver Lejlighed, saavel ved Strejftog som ved Stormangreb, og alle Vegne, hvor vi traf sammen med Svenskerne, slog vi dem; derimod ringeagtede de de kejserlige. Engang tog de paa et Strejftog Adelsbursen Mysliszowski til Fange og sendte ham til Kongen, der laa udenfor København. Denne spurgte ham blandt andet: »Hvad er det for Tropper, Czarniecki har med sig?«

Mysliszowski svarede: »De samme, som sædvanlig hører under hans Kommando.«

»Hvor var I den Gang, da jeg var i Polen?«

»Ligeledes i Polen og sloges med Deres Maje-
stæts Armé.«

»Hvorfor kæmpede I da den Gang ikke saa
tappert som nu?«

»Sagtens fordi det saaledes var Herrens Vilje.«

Hertil svarede Kongen: »Lad gaa. Men jeg
skal nævne Dig en anden Grund, og det er den,
at hvis I nu var bukket under, vilde ikke en eneste
være kommen hjem i Behold, og derfor anstrænger
I jer nu for altid at sejre.« Adelsbursen tav, og
da Kongen spurgte ham: »Hvorfor tier Du?«,
svarede han: »Fordi jeg intet har at indvende mod
Sandheden.« Forøvrigt indrømmede ogsaa de svenske
Fanger, at Lykken havde vendt sig.

Næppe havde Kongen af Sverrig erfaret Frederiks-
oddes Erobring, før han begyndte at underhandle
med den danske Konge om Fred. Han lod be-
kendtgøre i Hæren, at det for Radziejowskis*) Skyld
var tilladt enhver, der vilde det, at tage sin Af-
sked, modtage sin Lønning og vende tilbage til Po-
len. Men der var ikke mange, som benyttede sig
af Tilladelsen; skønt der fandtes en Mængde Po-
lakker i den svenske Hær, drog dog næppe halvandet-
hundrede Mand bort med Radziejowski, og det
lutter Adelsmænd, hvoriblandt Kampanowski, Przeo-
rowski, Kazanowski og Rafael Jarzyna, en Søn af
Kastellanen til Sochaczew, Martin Jarzyna. Korycki
blev tilbage med mange andre Polakker, som alle-

*) Om ham se Anm. S. 51; de i det følgende nævnte
Personer er lidet kendte.

rede havde levet sig ind i Forholdene og ikke havde Haab om at faa det saa godt, naar de vendte tilbage til deres Godser i Polen. Vor Hær laa i mere end 8 Uger i Lejr i Nærheden af de Kejserslige, og vi fattede et stærkt Mishag til hinanden; de klagede over, at vore Strejfpatrouiller bestjal dem, vi over, at deres Koner skaffede sig Underhold i vor Lejr. Vi trak os derfor 3 Mil tilbage fra dem, men selv da vedblev deres Koner at op-søge os, skønt ikke saa hyppigt som før.

Imidlertid var der kommen Breve fra vor Konge, som meldte om den Fare, der truede Fædrelandet fra Moskovitterne, og indeholdt Befaling til paa næste Opfordring at være rede til at afmarschere til Grænsen. Jeg vidste ikke, hvad jeg skulde gribe til, ti en heftig Forelskelse, der foranledigede en livlig Brevvexling, gjorde mig meget tvivlraadig. Snart tænkte jeg paa at blive, snart paa at lade være, men saa syntes det mig atter umuligt andet end at blive, ti det var ikke saa meget det at op-give Pengene, som smertede mig, som at slippe en Kærlighed, jeg næppe kunde finde Mage til. Saaledes baxedes jeg med mine Tanker som med en Bjørn. Hver Gang jeg tænkte paa at blive, fyldtes mit Sind med Glæde, men naar saa atter den Tanke trængte sig ind paa mig, at jeg burde tage af Sted, blev jeg sørgmodig stemt, idet det gjorde mig ondt for min Elskede og hendes Familie; jeg indsaa, at de maatte faa mig mistænkt for Troløshed og Utaknemmelighed. Nogle af mine Kammerater havde lagt Mærke til min Adfærd og spurgte

mig: »Hvad er der i Vejen med Dig, siden Du undertiden er saa tankefuld?« Jeg svarede, at man ikke altid kan være ens, og undgik omhyggeligt at røbe min Hemmelighed for noget Menneske, og de vilde heller aldrig have faaet noget at vide, hvis ikke Lanckoronski havde sladret af Skole hos vor Fanebærer. Han vidste forøvrigt ikke engang selv ordentlig Besked, ti skønt han plejede at besøge Familien sammen med mig, havde han kun været Vidne til almindelig selskabelig Høflighed og deraf draget sine Slutninger og Formodninger. Alligevel kom mine Kammerater omsider under Vejr med mine lønlige Tanker, og strax gik Sladderen løs. Da skete det, at et Expresbud overbragte mig et Brev fra min Elskede, der havde faaet Nys om den polske Hærs forestaaende Afmarsch til Grænsen. Mange andre, som jeg har modtaget, er gaaet tabte. Det lyder omtrent som følger:

Velædle og velbyrdige Herre!*)

Personer, som er vort Hjærte dyrebare, ønske vi med Ærefrygt at mindes i vore Tanker; vi længes efter at bevidne dem vor Ærbødighed med Ord, og vi attraa at skue dem for vore Øjne. Hvilken Hengivenhed min ædle Fader nærer for et berømmeligt Folks udmærkede Helt og en navnkundig Anførers Vaabenfælle, og med hvilken Forkærlighed,

*) Brevet er i Originalen affattet paa Latin.

han omfatter ham, der fremgaar tydeligt deraf, at han saa hyppig mindes Eders Velbyrdigheds Navn, idet han bestandig holder fast ved den urokkelige Beslutning at elske Eder ikke som en Adoptivson, men som sit eget Kød og Blod. Men naar Faderen elsker Eder, saa elsker Datteren Eder ikke mindre, hun, i hvis Hjærte en sand Kærlighed har fæstet sine uoprykkelige Rødder, og hvis det var muligt, indelukket i dette Brev, at sende Eder hendes bekymrede Hjærte, vilde i Sandhed enhver deri kunne læse et aabenbart og synligt Vidnesbyrd om hendes oprigtige Tilbøjelighed. Jeg tilstaar nu, hvad der saa længe har været lønligt, at skønt mange Mænd har bejlet til min Haand, har mit Hjærte paa hele min Livsbane aldrig følt sig hendraget til nogen anden end til Eder, og derfor tror jeg, at dette er en Følge af en guddommelig Styrelse og Tilskikkelse.

Hvis I, velædle Herre, nærer samme Følelse i Eders Hjærte, som Eders Læber har tilstaaet, da vil det blive min Lykke; hvis derimod Eders Mund skulde belære mig om det modsatte, vil det være en tung Brøde mod Næsten. Betænk min Kærlighed, som hverken den lange Afstand eller mit Køns Undselighed formaar at svække. Rapfodet haster den af Sted hen over Spyd og Baal og gennem talløse Farer, ilfærdig opsøger den Bellonas Tempel uden at frygte hendes Drabanter, længselsfuld betræder den Lejren uden at skræmmes af Krigstrompeternes Lyd, og med Magt drages den derhen, hvor Skæbnen fører den og Hjærtets hemmelige Strengs lokke den. Gid den maatte undgaa de

stærke Bebrejdelser og beundrende skue Trolovelsens Opfyldelse, ti den sendes Eder af et hengivent Hjærte. Drag Eder Eders Ord til Minde og ihukom det, ti det har vakt mit Haab. Mine Forældre ere, Gud være lovet, af en ikke lidet fornem Slægt, der tør sammenligne sig med de ældste Familier i Polen. Mine Formuesomstændigheder kender Du, min Opdragelse har, hvor tarvelig den end maatte være, dog vakt Dit Bifald, og naar Du tidligere har erklæret den for god, saa vil Du nu ikke vrage den. Min Tro vanærer mig ikke, ti jeg tror paa den hellige Treenighed, hvis Værk det er at beaande Menneskenes Hjærter. Maatte ej heller min Faders Ord, at vor Formue ikke bør føres ud af Landet, være nogen Hindring, ti ganske vist har min Fader givet denne Lov, men Eders Velbyrdighed bør fortolke den og frit raade over dens Gennemførelse. Eder tilkommer det at befale, mig at adlyde. Vort Lands Generalkommissær og Sekretær, Hans Velbyrdighed Hr. Ricaldus, har meddelt mig Beviser paa Eders inderlige Sympati, og jeg beder Gud og min allerkæreste Søster, der ogsaa uden Tvivl vil fortælle Eder om min Tilbøjelighed, om at bevidne Sandheden heraf. Lige saa mange Ord, lige saa mange Suk, og lige saa mange Suk, lige saa megen Graad! Hvis nogen skulde spørge mig: »Hvi handler I saa,« da nøjes jeg med at sige: »Lad mit Hjærte svare for mig.« Mit Hjærte tilhører ikke længer mig, men Eder, det har forladt mig, det følger Eder og ledsager Eder. Undersøg selv, om jeg taler Sandhed, og raad mig, hvad jeg skal gøre med mit oprørke

Hjærte, ti hvis I vil, finder I lettelig Lægedom for alle disse Onder. Men hvis I svigter mig, da betænk, at Herrens Vrede altid tager Hævn over Utaknemmeligheden. Dog ønsker jeg dette lige saa lidt, som jeg tvivler om Eders tidligere Løfter. Kun advarer jeg imod en lignende Forargelse, som vi fordømme hos de henrundne Aarhundreder.

Nu staar der kun tilbage at ønske Eders Nærværelse i min Faders Hus, ti jeg tror, at ved Hjælp af den skal alt tage en lykkelig Vending.

Kom blot for en Time.

Herom beder indtrængende og anmoder længselsfuldt, ventende med Utaalmodighed, Eders indtil sit Livs Endeligt inderlig hengivne

Eleonora Croes Dywarne.

Desuden lagde hun et godt Ord ind for min Knægt, som mod mit Vidende havde giftet sig der paa Egnen, idet hun tilføjede følgende Efterskrift: »Hr. Wolski haaber ved samme Lejlighed at bevidne Eder sin Højagtelse og opnaa Eders Tilgivelse, ti vi gaar alle som en i Forbøn for ham.«

Da dette Brev paa Grund af hele Udtryksmaaden kun i ringe Grad saa ud til at være forfattet af en Kvinde, vilde jeg heller ikke selv have fæstet Lid til det, hvis jeg ikke havde kendt hendes Lærdom og ofte hørt hende samtale om Emner, hun i Forvejen aldeles ikke havde tænkt over. Nu

var det først ret, at hun havde lagt mit Hjærte i Lænker. Jeg besluttede uigenkaldelig at rejse hen til hende, sendte hende Svar i et Brev, som jeg affattede saaledes, at det Ord for Ord lignede hendes Stil, og lovede at komme. Paa den tredje Dag tog jeg af Sted uden at nogen vidste, hvorhen eller hvorfor. Under Vejs besøgte jeg den Eskadron i Piaseczynskis Regiment, hvor Rylski, en Slægtning af mig, var Fanebærer. Jeg betroede ham uforbeholden min Hemmelighed, viste ham Brevene og spurgte ham, som en Slægtning af mig, til Raads. Han anvendte alle sine Overtalelses-evner for at bevæge mig til ikke at give Slip paa den gode Lejlighed og erklærede sig rede til selv at rejse med mig. Vi drak altsaa den Dag og den følgende med paa et godt Udfald af vort Forehavende. Paa den tredje Dag indløb der, just som vi havde begivet os paa Vej, Efterretning om, at nogle tusinde Svenskere var landede i Omegnen af Skanderborg, hvor vi skulde igennem for at naa vort Bestemmelsessted. Vi rejste alligevel videre, indtil vi pludselig blev stansede af den almindelige Panik i Omegnen af Vejle. Prøjserne, der just rustede sig til Angreb, spurgte os, hvor vi skulde hen. Da vi havde fortalt dem det, forsøgte de at gøre os begribeligt, at vi umulig kunde rejse videre, da Svenskerne havde gjort Landgang og var i Færd med at udbedre deres gamle Skanser i den Hensigt at sætte sig fast der paa Egnen for at skaffe sig en sikker Position i Jylland og en Erstatning for Tabet af Frederiksodde; til Gengæld beredte Kurfyrsten

sig til at gaa imod dem for at jage dem bort. Vi adlød og vendte om.

Da vi kom tilbage til Lejren, rustede man sig netop til et Strejftog, og endog selve Wojewoden var i Færd med at bryde op. Men i det samme kom der en Oberstlieutenant med den Besked fra Kurfyrsten, at han ikke ønskede at ulejlige vor Hær, og at han nok selv, tilmed da han stod nærmest ved Svenskerne, skulde være Mand for at bringe Sagen til en heldig Afslutning.

Wojewoden sagde hertil: »Ja ja, det letter jo altid noget, men det er rigtignok grumme lidt« *). Lad dem da i det mindste benytte denne ene Lejlighed, for de har allerede længe nok tæret paa Landet uden at udrette noget ordentligt.«

Som Følge heraf spredte Tropperne sig for at pleje deres Magelighed, medens jeg endnu stadig spekulerede paa at tage af Sted, saa snart Svenskerne var jaget ud af deres Stilling, men skønt det varede syv lange og syv brede, var Prøjserne endnu ikke bleven færdige med deres Udrykning, da der kom Befaling fra Kongen til at afmarschere til Polen.

Idet jeg nu grundede over disse Forhindringer, tænkte jeg ved mig selv: »Du barmhjærtige Gud! Dette Forehavende er vist næppe efter Din hellige Vilje.« I det samme traadte Rylski ind og spurgte: »Hvad blir der saa af vore Planer?« Jeg svarede:

*) Originalen har et uoversætteligt Ordsprog: baba z wozu, konikom lzej ɔ: naar Kællingen kommer af Vognen, bliver det lettere for Hestene.

»Vistnok intet.« Han sagde: »Jeg antager ogsaa, at vi maa lade den Fugl flyve.« Vi drøftede Sagen frem og tilbage, indtil vi omsider, som det er Skik og Brug i Polen, fik os en lille Rus, og hver Gang jeg mindedes min Kærlighed, maatte jeg næsten væde min Drik med mine Taarer. Derpaa gik hver til sit, men om Natten fik jeg ikke Søvn i mine Øjne, skønt jeg var temmelig omtaaget. Jeg tog mig da endnu en forsvarlig Slurk for at sove paa, men alt var forgæves. Saa stor en Pine kan en Forælskelse volde unge Mennesker. Det, som holdt mig fangen, var hverken den store Formue eller Pigens ubeskrivelige Skønhed i Forbindelse med hendes Begavelse og de for hendes Stand usædvanlige Kundskaber, men den Kærlighed, som hun eller rettere sagt for at tale i Flertal de havde fattet til mig elendige Menneske; ti ligesom hun selv betragtede ogsaa hendes Forældre, Husets Folk og Godsets Bønder mig allerede aldeles som en Søn af Familien. Jeg gav mig da Gud i Vold og da jeg altid bar den Herre Jesus' Billede sammen med den allerhelligste Jomfrus hos mig, kyssed jeg med Inderlighed hans Fødder, og strax var der ligesom lagt et Plaster paa Saaret, og jeg fik ogsaa Lyst til at rejse til Polen og vilde ikke længer blive tilbage. Den næste Dag blev det bekendtgjort, at vi skulde bryde op om tre Dage, men Sagen trak sig en Uge hen, fordi Kurfyrsten sendte Bud og bad om at overlade ham noget Rytteri, om ikke for andet saa af Æreshensyn, at det ikke skulde se ud, som om alle Polakker havde forladt Kongeriget Danmark.

Dette blev da ogsaa bestemt, og der blev udtaget halvandet tusinde Mand under Piaseczynskis*) Kommando. Da denne Befaling var bleven udstedt, forandrede ogsaa min gode Rylski sin Mening, ti medens han før havde fraraadet mig at blive, raadede han mig nu til det modsatte, og det af den Grund, at han selv blev tilbage. Han anførte mangfoldige Muligheder, idet han sagde, at der ofte vilde tilbyde sig en Lejlighed til at rejse hen til Pigen og træffe nærmere Bestemmelse, og saa stod det mig bagefter frit for at gøre, hvad jeg vilde. Atter var jeg tilbøjelig til at lade mig overtale.

Disse Forhandlinger kom Pater Piekarski for Øre, og nu regnede det ned med Formaninger: »Gør det ikke. Hvad Fornøjelse har Du deraf? Ved Du, hvad Følgen vil blive? Naar Pengenes Tillukkelse og den daglige Omgang faar Magt over Dig, saa at Du taber Lysten til at vende tilbage til Polen, og naar hertil kommer bestandige Overtalelser, som besnærer Dig, saa ender det med, at Du bosætter Dig her og bliver ligesom dine Omgivelser: Du bliver en Lutheraner. Det vilde jo være nydeligt, om Du fik Dig en Kone og mistede Din Sjæls Salighed. Og hvilken Glæde vil desuden Dine Forældre og Slægtninge have af Dit gode Giftermaal, naar de kun igennem Posten kan høre fra Dig uden at kunne se Dig, ret som om Du var død og kommen op

*) Kazimierz Piaseczynski, Starost til Ostrolenka; han faldt i Slaget ved Nyborg.

i Himlen, hvor det allerstørste Kongerige findes og en hel anden Herlighed end Hr. Dywarnes Penge. Det er ingen Glæde at høre om en Slægtning, at han har det godt i en Afstand af to- eller trehundrede Mil, men har man ham i Nærheden, se, da er det en Fornøjelse. Gør det dog endelig ikke.«

Jeg fulgte Paterens Raad, og det var vistnok godt, ti den stakkels Rylski faldt ikke længe efter paa Fyn. Hvem ved, om ikke det samme var hændt mig, ti hvis jeg var bleven tilbage, havde jeg ogsaa maattet deltage i denne Affaire. Vi marscherede lykkelig ned mod Grænsen efter at have taget Afsked med de andre, som blev tilbage, og jeg græd, da jeg vendte mit Blik ad den Kant, hvor man haabede, at jeg vilde blive Vinteren over.

Da Familien erfarede, at vor Hær var paa Vej til Polen, sendte den hurtigst muligt den ovenfor nævnte Wolski af Sted med et Brev og med det Paalæg, at hvis han ikke mere traf Hæren i Lejren, skulde han sætte efter den lige til Hamborg og i alt Fald bede mig om der at afvente nærmere Besked. De havde givet Fyren tyske Klæder paa, men hans Sprog var masovisk, ti han kunde ikke snakke andet tysk end: Gib Brot, gib Speck, gib Haber.« Herved havde de imidlertid gjort en slem Bommert. Ti hvis de havde sendt ham af Sted i polske Klæder, vilde han — at dømme efter hans egen Tidsangivelse — upaatvivlelig have indhentet Hæren 15 Mil fra Lejren, nu derimod faldt han i Hænderne paa de Kejserlige, da han passerede de Steder, som Svenskerne havde besat, men bagefter igen rømmet,

da de ikke vilde inklade sig i Kamp med Kurfyrsten. De Kejslerlige tiltalte ham paa tysk og paa Latin, men uden Resultat. Til sidst sagde de: »Du er en Spion, ti Du er tysk klædt, men Dit Sprog stemmer ikke med Din Klædedragt.« De tog hans Hest fra ham, undersøgte hans Person, læste Brevene og sendte ham tilbage til Fods, og jeg fik altsaa ikke Lejlighed til at gøre mig bekendt med disse sidste Hilsener. Som Wolski fortalte mig ved sin Hjemkomst til Polen kom de fra Forældrene selv og var af den Art, at det var umuligt andet end, at jeg havde gjort noget for deres Skyld. Da Brevene var bleven læst af de Kejslerlige i Wolskis Nærværelse, blev han af nogle, som forstod polsk, spurgt om, hvad der laa til Grund for dem, og da han havde fortalt det, var de mere besindige meget misfornøjede med, at man havde standset og undersøgt ham, eftersom han var afsendt i et saadant Ærinde. De frigav ham den fjerde Dag, men da han vendte tilbage til sin Herre uden at have udrettet noget, fyldtes hele Huset med Graad, ti man havde endnu haft Haab om, at jeg vilde være bleven tilbage i Hamborg, hvorfra jeg da let kunde være kommen til dem, hvis han havde indhentet mig med Brevene.

Det er besynderligt, at naar jeg sammenligner Tiden med den af Wolski angivne Tid, saa var det netop den Gang, da Ulykken skete, nemlig da han blev standset med Brevene og da der ved hans Tilbagekomst opstod saa stor en Jammer, at jeg følte mig tung om Hjærtet og var mere død end levende. Jendrzy Zaremba, der saa min Fortvivlelse,

veg ikke et Skridt fra mig. Hvor Hjærtet dog kan varsle det tilkommende! Men det var altsammen ikke efter Guds Vilje, og derfor gik det, som det gik.

Da vi havde forladt Jylland, lod Kazimierz Piaseczynski, en ærgærrig og i ridderlig Daad næsten ligesaa udmærket Mand som Czarniecki, sig det være magtpaaliggende at værne om Nationens Ære, for at de, som kæmpede sammen med ham, kunde se, at han ikke spiste sit Brød omsonst. Han vilde baade i Danmark og Polen efterlade sig stor Hæder, og da han opdagede, at Svenskerne ikke længer bevogtede den fynske Kyst saa omhyggelig som den Gang vor Hær tidligere havde forsøgt Landgang, men at de mere gav Agt paa de kejserlige og de brandenborgske Tropper, passede han sit Snit, fik .tre Regimenter Infanteri fra Kurfyrsten og færgede baade Rytteri og Fodfolk over i Baade. Rigtignok forsøgte Svenskerne efter bedste Evne at hindre vore Tropper i at gaa i Land, men da deres Stridskræfter, som allerede omtalt, laa spredte i forskellige Skanser langs med Kysten, kunde de ikke staa imod, indtil de fik Hjælp, men maatte lade os slippe i Land. Vort Rytteri sprængte ind paa dem, splittede dem ad og huggede dem ned, hvorpaa det gjorde Holdt og ventede paa, at der vilde komme fler Fjender, ti Svenskerne havde selv 12,000 Mand, og af Indbyggerne var desuden hver Mand Skytte, hver Mand Soldat og tilmed saarfast mod Skud og Hug. En stor Troppestyrke angreb altsaa vor lille Hob. Da vi stødte sammen med Fjenden,

styrtede Oberst Piaseczynski strax ved den første Attake død til Jorden, ramt af en Kugle i Brystet. Rylski fandt ligeledes Døden. Men da vore Tropper havde udholdt den første Ild, trak de blank, og Svenskerne fik nu ikke længer Tid til at lade. Imidlertid landede stadig flere Prøjsere paa et andet Sted, nemlig der, hvor Svenskerne allerede havde trukken sig tilbage, og nu gik det løs med Nedhugning, Nedsabling og Nedskydning. Indbyggerne maatte springe over Klingen, og Landsbyerne blev overgivne til Plyndring. Alle Polakkerne skulde slukke deres Blodtørst, ti det gjaldt at hævne deres Obersts Død. Landets Indvaanere fik en sørgelig Skæbne, ti mere end Halvdelen af dem omkom, og det fordi de blev truffen med Vaaben i Haand og forsvarede sig ligesom Svenskerne. De betragtede nemlig allerede den svenske Konge aldeles som deres Herre og mente ikke, at han nogensinde kunde berøves dem. Men ligesom de selv havde ladet deres virkelige Hersker i Stikken, saaledes svigtede ogsaa deres djævelske Beskytter dem, skønt de dog havde sat hele deres Lid til ham. Ja, selv Djævlen maa vige, naar Herren lader sin Straffedom udgaa.

I hele Kongeriget Sverrig og i en Del danske Provinser benyttes disse Djævlé til Arbejde ligesom Slaverne i Tyrkiet. De kaldes Familieaander, og de maa udrette alt, hvad der paalægges dem*).

*) I Originalen synes der her at være en Lakune, og derfor er Tankeforbindelsen noget uklar. Se dog Forklaringen nedenfor under Afsnittet »Land og Folk«.

Da Rej var Gesandt i Sverrig, blev engang hans Rideknægt, som han satte stor Pris paa, syg, og han lod ham derfor blive tilbage hos en Adelsmand for senere at tage ham med sig paa Tilbagevejen til Polen. Den syge laa i et tomt Værelse, og da Feberen var forbi, hørte han en velklingende Musik. Han laa først og troede, at der var En, som spillede i et af de tilstødende Værelser, men pludselig sprang en lille bitte Fyr, iført en tysk Klædedragt, op af et Musehul, derpaa fulgte en anden og en tredje, og til sidst kom der ogsaa nogle Damer. Musikken blev stadig tydeligere, og de gav sig til at danse rundt i Værelset, saa at Rideknægten blev meget forskrækket. Derpaa spaserede de parvis ud af Døren. Musikanterne gik ogsaa deres Vej, og Bruden, der var klædt som det er Skik og Brug ved Bryllupper, blev ligeledes ført til Dørs, og til sidst forlod de alle Værelset uden at tilføje ham noget ondt; men den stakkels Rideknægt var dog næsten halvdød af Skræk. Ved deres Bortgang efterlod de en lille Mandsling, som sagde til ham: »Bliv ikke bange for hvad Du ser, ti der skal ikke krummes et Haar paa Dit Hoved. Vi er de Herrer Aander. Brylluppet skal staa her i Huset, ti det er vor Broder, som skal giftes. Nu begiver vi os til Vielsen, og bagefter vender vi samme Vej tilbage og indbyder ogsaa Dig til at tage Del i Bryllupshøjtidelighederne.« Eftersom Rideknægten imidlertid ikke havde Lyst til endnu engang at se paa dette Optog, stod han op og skød Slaaen for Døren, for at de ikke skulde komme samme Vej tilbage.

Da de vendte hjem fra Vielsen, fandt de altsaa Døren lukket. Atter lød der Musik. Imidlertid ruskede de i Døren, men den var og blev lukket. Da krøb en lille Pusling ind ad en Sprække for-neden, forvandlede sig for Rideknægtens Øjne til en kæmpestor Mand, men truede kun med Fingeren ad ham, skød Slaaen fra og aabnede Døren, og nu kom de spadserende ind ad samme Vej som før og krøb derpaa ned i Musehullet. Da der var forløben en Timestid, eller maaske lidt mere, kom en af dem atter frem af Hullet og bragte Rideknægten en Kage, hvori der var indbagt en Mængde Syltetøj og Rosiner. Den lille Fyr afleverede den og sagde: »Dette sendes Dig fra Brudgommen, for at ogsaa Du kan smage vor Dessert.« Rideknægten modtog den i stor Angst, takkede og stillede den til Side. Senere indfandt de Folk sig, som passede ham under hans Sygdom, tilligemed den Læge, der behandlede ham, og de spurgte ham: »Hvem har givet Dig denne Kage?« hvorpaa han fortalte dem hele sit Æventyr. De spurgte ham saa videre: »Hvorfor spiser Du ikke?« Han svarede: »Fordi jeg ikke tør.« De sagde saa: »Din Tosse, vær ikke bange, spis, det er lækre Sager. De kommer fra vore Husfæller, fra vore Venner; saa spis dog,« men da han stadig ikke vilde, tog de selv Kagen, spiste den for hans Øjne og sagde: »Vi faar ofte den Slags Ting fra dem, og vi spiser dem, uden at det skader os noget.«

Man benytter i Danmark disse Smaaafyre til forskellige Arbejder og Tjenester. Hvad den om-

talte Beskyttelse*) angaar, saa nærer Fynboerne stærk Tiltro til den, men jeg har rigtignok ikke hørt nogen Polak fortælle, at han har hugget Skaar i sit Sværd paa Andenmands Hals. Forøvrigt præparerede de, før de gik i Slag, ogsaa deres Kugler, idet de indgned dem med forskellige indviede Salver.

Vi drog tilbage til Polen ad samme Vej som før, nemlig over Hamborg. Her var det Augustinerkloster, fra hvilket Morten Luther rømmede, da han svigtede sin Tro.***) Her tog ogsaa Wojewoden Kvarter. Jeg var saa videbegærlig, at jeg besøgte alle smukke og seværdige Steder, baade Klostret og Cellerne, og jeg saa ogsaa den Celle, hvor Luther havde boet, ti vi fortalte, at vi var Lutheranere, saa at man i god Tro førte os omkring og viste os alle Stedets gamle Mærkværdigheder og tillige forklarede os de dertil knyttede Begivenheder. Ligesom Lutheranerne sukkede vi andagtsfuldt det bedste, vi havde lært. Klostret hedder, om jeg husker ret, Uranienborg. Det er opført i en vidunderlig skøn Stilart og er beliggende paa et til Forsvar meget egnet Sted, ti paa tre Sider beskylles det af en uhyre Sø ligesom af et Hav, og kun fra den fjerde Side er der Adgang ad en stor Slette. Alle Cellerne — og der er i alt henved femhundrede — er saa smukke, at man godt kunde antage dem for kongelige

*) Der sigtes til den S. 103 omtalte Tro paa, at man kan haardgøre sig.

**) Et slikt Augustinerkloster har aldrig eksisteret i Hamborg.

Gemakker. Ruderne har en antagelig Størrelse og er efter gammeldags Maner paa én Gang kulørte og gennemsigtige, ti i nogle Felter er der forskellige Billeder af Kirkens Helgener og især af den allerseligste Jomfru, allesammen med vedføjede Indskrifter, medens andre Felter er af hvidt, krystalklart Glas. Selve Kirken er saa smuk og prægtig, at jeg ikke har set Mage til den i Polen. Altre og Billeder er af gammeldags Arbejde. Al Maling, Lakering og Forgyldning er ualmindelig fint udført, og der hersker i Klostret en saa nydelig Orden, at man intet Steds kan opdage det ringeste Støvgran og kunde være tilbøjelig til at tro, at Munkene først var bleven forjagede for et Par Dage siden. Efter Sigende hører der store Indtægter til Klostret, men der skal ogsaa have været henved 400 Munke.

Hvorhen man end vendte sit Blik, var Cellerne fulde af Kvinder og Børn, som havde skjult sig af Skræk for Hæren. De var meget bange for at blive udplyndrede, ti de frygtede os nu, da vi var paa Hjemvejen, mere end før, da vi marscherede ud. Men da de mærkede, at vi ikke tilføjede dem noget ondt, endskønt der foruden Wojewoden overnattede flere hundrede Mand i Klostret og hele den øvrige Hær havde lejret sig udenfor, oplivedes deres Humør allerede den næste Dag, og da Tropperne brød op, gik de udenfor Klostret, velsignede os og takkede Wojewoden. Derfra drog vi over Ratzeburg og Wismar ind i Fyrstendømmet Meklenborg, over Güstrow, Teterow,

Ganskow og Pasewalk*) ind i Landet Brandenburg, og idet vi over Stettin marscherede i Retning af Grænsen, naaede vi vor Vognborg ved Czaplinek, eller som det ogsaa hedder, Tempelburg. Men Vognborgen var allerede ødelagt, ti en Del af Trosknægtene var i Mellemtiden afgaaede ved Døden, andre var efterhaanden rejst hjem og atter andre havde giftet sig, og Vognene var raadnede op, kort sagt, der var ingen, som vidste, hvor det hele var bleven af.

Saa gik vi ind over den polske Grænse, lovende Herren, fordi han havde forundt os uskadte at gense vort Fædreland, og istemmende glade Sange til den Almægtiges Ære og Pris. Strax efter fortsatte Fanerne deres Marsch, idet hver gik til sin Side. Vore Tropper, som havde faaet anvist Vinterkvarterer i Stor-Polen og Warmia**), mødte under Vejs det Korps, som stod under Felthetman Lubomirskis Kommando***), og fra Marienburg ligeledes var paa Vejen hjem. Under Marschen blandedes Eskadronerne sammen, men der var ingen, som havde nødig at spørge, til hvilken Division de for-

*) Pasewalk ligger i Brandenburg, de tre foregaaende Byen alle i Meklenborg.

**) Paa tysk Ermeland, en polsk Enklave i Østprøjsen; det udgjorde et særligt Bispedømme.

***)) Jerzy Lubomirski, Storkronmarskal og Storkronhetman, var en Type paa en egenraadig polsk Magnat. Han indlagde sig store Fortjenester under Krigen med Karl Gustaf, men vakte 1665 en ødelæggende Borgerkrig, der i det næste Aar førte til Slaget ved Montwy; snart efter udsonede han sig dog med Kongen.

skellige Faner hørte, ti man behøvede blot at bruge sine Øjne for at blive klar over, at de, som afmagrede, lurvede og barfodede marscherede til Fods, var Marienborgere, medens de, som i fuld Rustning og flunkende Mundering sad til Hest og saa velhavende ud, var Danskere eller, som man kaldte os, Czarnieckiere.

Hvad forøvrigt de andre angaar, som var rømmede fra os paa Grænsen, fordi de havde været bange for at drage med os, saa havde Vorherre straffet dem, ti ved at kæmpe i Polen havde de enten tilsat Livet eller mistet al deres Gods.

Vor Eskadron fik anvist Kvarter i Oborniki og Mosina*) i Nærheden af Poznan. Paa Vejen derhen blev jeg angreben af en farlig Sygdom, og det gik til paa følgende Maade. En af mine Kammerater var bleven syg og blev baaren bort paa en Bærebør. Han var en god Ven og Ungdomsbekendt af mig, ti da jeg endnu gik i Skole i Rawa, arbejdede han i Kancelliet i samme By, og ogsaa til hans kødelige Broder stod jeg i et inderligt Venskabsforhold. Jeg havde derfor Medlidenhed med Fyren, og da jeg ikke vidste, hvad der fejlede ham, og saa, at han for at faa Natteleje vilde være nødt til at slæbe sig bag efter Eskadronen en Mils Vej eller endnu længere, bad jeg ham om at overnatte i mit Herberge. Et Par Dage senere blev jeg selv farlig syg, og mine Kammerater begyndte allerede saa smaat at tvivle

*) Henholdsvis $2\frac{1}{2}$ Mil Sydvest og 4 Mil Nord for Poznan (Posen).

om mit Liv, men de plejede mig alligevel med stor Omhu, og ikke længe efter indtraadte der nogen Bedring. Da jeg var ankommen til Poznan, takkede jeg Herren, fordi det havde behaget ham at gengive mig min tidligere Helsen, og fordi han havde forundt mig Helbred og Beskyttelse i et fremmed Land, idet der ved hans og hans ubesmittede Moders allerhelligste Naade ikke var bleven krummet et Haar paa mit Hoved.

Omsider lagde den ene Halvdel af Eskadronen sig ind i Mosina, den anden i Oborniki. Jeg fik Kvarter paa Torvet, men da der i begge Byer var en farlig Hurlumhej, flyttede jeg bort og tog ind hos en Væver, som boede ved Landevejen til Poznan. Han hørte til dem, som var anvist Hæren*), og han var en brav Mand, hos hvem jeg ovenpaa min Sygdom havde al Slags Bekvemmelighed, ti hver Gang jeg fik Lyst til Fuglevildt, som altid havde været min Livret, sendte han Husets Folk af Sted i forskellige Retninger, blot for at gøre mig tilpas; kort sagt, han ydede mig med stor Beredvillighed alle mulige Tjenester. Jeg genvandt ogsaa inden ret længe fuldstændig mit Helbred, men mistede alle Haar paa Hovedet. Herren bevare mig en anden Gang i mit Liv for en saadan Sygdom!

Saaledes endte vi det gamle Aar (1659) i Mosina. Herrens Navn være lovet!

*) Han var en af de saakaldte przypisni, der mod en fast Godtgørelse havde paataget sig Forplejningen af enkelte Soldater.

ANDET KAPITEL.

I.

Krigen.

Den 20. September 1658 passerede Fortroppen af en brandenburgsk-østrigsk-polsk Hær den holstenske Grænse i Nærheden af den lille By Trittau. Det var de Tropper, som var ilede Danmark til Undsætning ved Efterretningen om Karl Gustafs Landgang i Korsør den 7. August.

Der var forløben omtrent halvanden Maaned, siden Frederik III havde paakaldt den fremmede Hjælp. Og dog var den bleven ydet hurtig, ja næsten øjeblikkelig, og der havde kun været Tale om en Opmarsch af allerede samlede Tropper.

Øvre paa Grænsen af Polen og Brandenburg havde de tre Hærkorpser Maaneder igennem ligget og ventet paa at skulle bryde op. Det havde været en Uvishedens og Spændingens Tid. Efter at Brandenburg, Østrig og Polen den 30. Januar havde sluttet et Forsvars- og Angrebsforbund, som direkte var

rettet mod Sverrig, var det sikkert, at det maatte komme til Krig med denne Magt, kun vidstes det ikke, hvor og hvornaar, og der toges Bestemmelser om Troppernes Omlægning eller Udrykning, som idelig forandredes. Allerede den 23. Februar havde Kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg, der i Følge Traktaten var udset til Øverstkommanderende over Forbundshæren, opfordret den østrigske Feltmarskalk Montecuccoli til at rykke hen imod den pommerske Grænse, og paa samme Tidspunkt var det fra polsk Side en afgjort Sag, at General Czarniecki skulde slutte sig til ham. Senere tænkte man paa en Troppeconcentration mere mod Sydvest, i Omegnen af den polske By Międzyrzecz (Meseritz), og Terminen blev sat til den 16. April. Men atter opstod der Tvivl. Ingen anede, hvor det svenske Angreb kunde ventes, og endnu om Sommeren havde de Allierede ikke faaet gjort Ende paa deres Betænkeligheder, da de frygtede for at tage Ansvaret ved at gaa offensivt frem.

Karl Gustafs Landgang i Korsør huggede Knudden over, og der blev ydet Danmark Undsætning af Magter, som traktatmæssig ikke var forpligtede dertil, — ti kun med Polen havde det en bindende Overenskomst — og af Tropper, som oprindeligt var bestemte til at anvendes helt andre Steder.

Kurfyrsten handlede hurtigt og energisk, i Bevidstheden om, at Karl Gustaf efter den danske Stats Tilintetgørelse ufortøvet vilde vende sig imod ham selv for at berede hans eget Land den samme Skæbne. Den 16. August, to Dage efter at Rygtet

om Overrumplingen af Frederik den III's Livregiment i Wilstermark var naaet til ham og vistnok samme Dag, som han fra den danske Konge modtog den første indtrængende Opfordring om Hjælp, sendte han Montecuccoli og Czarniecki Ordre til øjeblikkelig at bryde op. Allerede fire Dage senere indløb der fra den kejserlige General Svaret: Kommer strax. Alligevel synes han at have haft nogle Vanskeligheder ved at sætte sig i Marsch. Den 1. September gentog Kurfyrsten sin Anmodning, idet han lystig og overlegen tilføjede, at Montecuccoli skulde sende sit Rytteri forud »til en Kavalkade, til hvilken jeg knytter store Forhaabninger og som jeg selv agter at være med til.« At det heller ikke gik helt glat med Udrykningen hos Polakkerne, kan man læse sig til hos Pasek, og dog havde man i flere Maaneder arbejdet paa at faa de Tropper udskilte, som skulde følge Kurfyrsten, og især havde Jan Kazimierz personlig trængt stærkt paa, for at de kunde være samlede og marschberedte i Tide¹).

Den 4. September passerede Montecuccoli og Czarniecki Oderen. I tre Kolonner, med Rytteriet i Spidsen, marscherede saa de tre Hære frem, forrest de brandenborgske Tropper, dernæst de kejserlige og til sidst de polske. Den 7. September brød Kurfyrsten op fra Berlin, og den 11. September samledes de 3 Armeers Kavalleri i Wittstock. Da Fortroppen naaede den holstenske Grænse, kunde den med Stolt-hed se hen til den fuldførte Opmarsch. Det havde været en Fremrykning, som fuldt ud kunde staa ved

Siden af Svenskerkongens berømte Ilmarsch ad samme Vej Aaret i Forvejen.

Men strax i Begyndelsen indtraf to Begivenheder, som varslede ilde for Fremtiden. Underrettet om, at den svenske Styrke i Holsten, omtrent 3000 Mand under Pfalzgreven af Sulzbach, næsten kun bestod af Rytteri, havde Kurfyrsten sendt 1000 Mand kejserligt Kavalleri i Forvejen for at afskære Svenskerne Tilbagetoget og hindre dem i at lægge Landet øde. Men Pfalzgreven undslap og drog skændende og brændende nord paa, og Kurfyrsten skød Skylden for Uheldet over paa de danske Generalkommissærer: De havde, paastod han, truffet daarlige Foranstaltninger til Hærens Proviaivering og derved hindret den i at rykke hurtig frem. Saaledes meldte Spørgsmaalet om Troppernes Underhold sig strax paa en ubehagelig Maade, og det vedblev ligeledes i den følgende Tid at være en Kilde til idelige Stridigheder imellem de Allierede og den danske Regerings Befuldmægtigede. Heller ikke var det noget heldigt Tegn, at Disciplinen hos de kejserlige Tropper strax viste sig saa ringe, at Soldaterne i Holsten deserterede i Massevis, saa at Montecuccoli maatte sende Officerer tilbage til Hamborg for at bevæge dem til at vende om²).

De Tropper, som de forbundne Stater havde sendt Danmark til Hjælp, udgjorde en efter Datidens Forhold anselig Armee, omtrent 30,000 Mand, nemlig henved 13,000 Brandenborgere, 12,000 Kejserlige og 5,000 Polakker³). Det var Tropper, som intet lod tilbage at ønske i Henseende til Ud-

rustning og Kampdygtighed. I den kejserlige Hær fandtes mange Soldater, som havde deltaget i Trediveaarskrigen, Montecuccoli havde selv en lang, militærisk Løbebane bag sig og var ikke blot en dygtig Feltherre, men havde ogsaa indgaaende beskæftiget sig med den teoretiske Side af Krigsvæsenet. Kurfyrst Frederik Vilhelm, den Øverstkommanderende, sad ligeledes inde med ikke ringe militær Erfaring; overbevist om Betydningen af kampberedte og velindøvede Tropper for en territorial Udvidelse af sine Stater havde han bestræbt sig for at skabe en paalidelig Hær, personlig interesserende sig for alle væsentlige Spørgsmaal og overladende det mindst mulige til sine Generaler.

Ogsaa Polakkerne havde sendt deres bedste Feltherre og deres bedste Soldater, Husarer og Panserryttere. Det var de besynderligste Tropper, Danmark nogensinde havde set indenfor sine Grænser.

Men den polske Hær var ogsaa den besynderligste i hele Europa, i Sættning, Uniformering og Kampmaade vidt forskellig fra Datidens sædvanlige internationale Lejetropper. Den var et fuldbyrdigt Udtryk for Nationalkarakterens Ejendommeligheder, ti den var fremgaaet af den herskende Lyst til at gaa sine egne Veje uden at tage Hensyn til Udviklingen i andre Lande. Hvor meget maatte ikke synes bagvendt, selv set fra en samtidig Betragtters Synspunkt! Først var der den tilsyneladende ringe Omstændighed, at den polske Hær saa godt som udelukkende bestod af Rytteri. Czarnieckis Tropper var f. Ex. alle uden Undtagelse beredne. Ganske

vist ansaas Rytteriet den Gang endnu almindeligt for Hovedvaabenet, men Brandenborgerne og Østrigerne forstod meget godt at vurdere Betydningen af Infanteriet, der udgjorde henved to Femtedele af deres Tropper, og desuden førte de et Artilleri paa 62 Kanoner med sig. I Polen spillede Fodfolket en grumme underordnet Rolle. Nabo-staterne Ruslands, Tyrkiets og Tatarrigets Hære bestod ganske vist ogsaa omtrent udelukkende af Rytteri, men mere end disse Hensyn var det en personlig Forkærlighed for Ryttertjenesten, det, at den tiltalte Fantasien som noget stateligt og kækt, der bevægede den polske Adel til at se bort fra, at Krigsvæsenets Udvikling ogsaa krævede Ud-dannelsen af de andre Vaabenarter. I Overens-stemmelse hermed var Husarerne, Hærens Elite-tropper, udrustede med en Pomp og en Pragt, som lynede for Øjnene og mindede om det 13. Aar-hundredes Riddere, naar de drog til Turnering, og som ikke blot vakte en umiddelbar Følelse af Skønhedsglæde hos Polakkerne selv, men endog fremkaldte Udraab af Beundring hos forfinede Ud-lændinge som Franskmand og Italienerne. Tømmerne var prydede med Sølvknapper, Sadel og Skabæk oversaaede med Guld- og Sølvbroderi, Kyrasset dækket af et Tiger- eller Leopardskind, og bag paa, oppe ved Skuldrene, var der fasthæftet Gribbevinger, der, naar Rytteren satte af Sted i Karriere, ved deres Susen ligesom indgav ham den Forestilling, at han fløj. Bevæbningen bestod foruden af Kyras, af Hjelm, Brynjeærmer, Pistol, en

bred og lang Krumsabel og en lang Lanse, der løb ud i en Jærnspsids, til hvilken der var fastgjort en Fane.

Saaledes skildres Husarerne af to af Paseks Samtidige, Daleyrac og Sebastian Cefali, og deres Beretning stemmer paa det nøjeste med andre Hjemmelmænds saavel som med samtidige Illustrationer og støttes end yderligere af opbevarede Uniformsstykker. Ogsaa den civile Dragt, som endnu den Dag i Dag bæres ved højtidelige Lejligheder, var udstyret med en lignende Overdaadighed, og denne Tilbøjelighed for det straalende og prægtige, for alt, hvad der tager sig ud, er et af de sikreste Træk i den polske Nationalkarakter og er ikke artsforskellig fra Polakkernes Forkærlighed for elegante selskabelige Former, blomstrende Retorik og intensiv Patos.

Det synes forunderligt, at man har været i Stand til saaledes at udstyre et helt Hærkorps, der udgjorde en betydelig Del af de regulære Tropper. Men mange Adelsmænd havde anbragt hele deres Formue i en saadan Udrustning, og i skarp Mod-sætning til den overdrevne Luxus i Klædedragt stod en tarvelig Udstyrelse af Hjemmene, der ikke kendte det moderne Begreb Komfort, og en spartansk, lidet bekostelig Levemaade, i hvilken den fra Ungarn indførte Vin var den eneste større Udgiftspost. Dernæst kunde enhver, som ikke selv var i Besiddelse af de til Udrustningen fornødne Penge, faa Forskud hos den Ritmester, der havde paataget sig Hvervningen. Der hvervedes kun Indfødte og

kun Adelige, der, naar de var indtraadte i Hæren, kaldtes *Towarzyszy*, og enhver saadan Adelsburs var forpligtet til at føre tre Heste med sig og en eller to Knægte, der naturligvis var mindre straalende uniformerede end deres Herrer. Husarerne var svært Kavalleri og anvendtes kun til Fæstningskrig og Slag. I sidste Tilfælde dannede de Centrum og delvis Reserven og skulde i strakt Karriereridt ved et Choc gennembryde Modstanderens Slagorden, medens det paahvilede det paa Fløjene staaende lette Rytteri at omringe Fjenden.

Dette lette Rytteri kaldtes indtil Midten af det 17. Aarhundrede Kosakker (*Kozacy*), men havde kun Navnet tilfælles med Befolkningen ved Don og Dniepr, ti det var fuldkommen saa nationale Tropper som Husarerne, deres Organisation var den selv samme, og de rekruteredes lige som disse udelukkende blandt Adelen. Paa Paseks Tid kaldtes de Panser-ryttere (*pancrni*). Denne Vaabenart synes at være opstaaet ved kaukasisk Indflydelse, og ogsaa Bevæbningen, Krumsabel og Bue, Ringpanser og Hjelm med et Jernet, der faldt ned over Skuldrene og spændtes fast under Hagen, tyder hen derpaa. Fremmede Lejetropper anvendtes paa Paseks Tid endnu kun i ringe Omfang. Af saadanne førte Czarniecki dog een Eskadron Semener og een Eskadron Dragoner med sig. De sidste var organiserede paa samme Maade som i andre europæiske Hære; de regnedes snart til Kavalleriet, snart til Infanteriet, kæmpede til Fods og benyttede kun deres Heste under Marschen for at kunne følge med Rytteriet.

Semenerne (*Semenowie*) optræder først fra Aaret 1653 som en fast Bestanddel af den polske Hær. De var, hvad ogsaa Navnet angiver, et Laan fra Tyrkiet. Pasek kalder dem ofte for Valakker, og Regimentslisterne viser virkelig, at Flertallet af dem var af rumænsk Nationalitet, selv om der ogsaa har været adskilligt sammenløbet Pak fra andre Lande i deres Geledder. De var bevæbnede med Bue, Pistol og Sabel. Sebastian Cefali indrømmer, at de var meget tapre, men erklærer dem tillige for nogle store Røvere, hvori man sikkert tør give ham Ret, og det ligger nær at antage dem for de Kosakker, Tatarer og Tyrker, som Samtidige mente at have set blandt Czarnieckis Soldater.

Derimod gør man den polske Hær Uret, hvis man anser den regulære Bestanddel, Husarerne og Panserrytterne, for en Flok halvbarbariske Banditter. Ludvig den XIV's Gesandt Frischmann, som i Foraaet 1659 opholdt sig i Jylland, udtaler sig kun kortfattet: »De var alle tapre Folk, Størstedelen Adelsmænd, vel beredne og bevæbnede med Pile og Pistoler,« men han roser dem i Modsætning til de Kejserslige for deres store Høflighed. Adelsburserne havde alle lærd Dannelse, og da de udgjorde omtrent en Tredjedel af den samlede Hærstyrke, kan man roligt paastaa, at der ikke fandtes den Hær i Europa, hvor Oplysningen var saa almindelig og stod saa højt som i den polske. Denne Dannelse var europæisk og mest i Slægt med den romanske; at den var overfladisk og ligesom Religionen ikke

forædlede Karaktererne, bliver en anden Sag. De polske Tropper var raa, men ikke uciviliserede.

Naar Polen i det 16. Aarhundrede var bleven Østeuropas Stormagt, skyldtes dette hovedsagentlig disse nationale Tropper, som den Gang og endnu i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede var Nabo-staternes Hære afgjort overlegne i Krigsdygtighed. Endnu paa Paseks Tid var de velindøvede og tapre Soldater, skoledes under en lang Krigsperiode, men de var ikke længer helt tidssvarende. Wiens Befrielse er Husarernes sidste store Vaabendaad. Den Orm, som nagede baade dem og Pancernerne var Mangel paa Disciplin; dette maa ikke saa meget opfattes som Hang til Plyndring, men som en stedse mere overhaandtagende Ulyst til at underordne sig og til at vise Lydighed mod de højere stilledes Befalinger. En saa akavet Institution som Adelsbursernes havde allerede længe baaret Spiren til Opløsning i sig. De var menige Soldater med Officersrang. Knægtene var deres personlige Tjenere, sædvanlig tagne fra Adelsbursens fædrene Gods og derfor kun forpligtede til Lydighed mod denne, men alligevel udgjorde de en integrererende Del af Hæren. En Kommandopost kunde overdrages en Adelsburs rent midlertidig, saa at han snart var Officer, snart menig Soldat. Men mest af alt lammedes den militaire Disciplin af Princippet om alle Adelsmænds Ligestillethed, der end ikke turde brydes indenfor Hærens Rækker, saa at f. Ex. Hetmanen tiltalte Adelsbursen med det traditionelt hjemlede Hr. Bror (*Panie bracie*), et Forhold, som vi oftere har Exempler paa hos Pasek.

Idet Individualiteten saaledes fik et vidt Spille-
rum, maatte Guerillakrigen eller enhver Krigs-
førelse med mindre Tropestyrke, hvor Enkeltmands
Initiativ kunde komme til sin Ret, passe bedst for
Polakkerne. Disse Adelsburser kan lignedes ved en
Samling Aventuriers, for hvem Krigen baade er en
Indtægtskilde og et Liebhabereri; det sidste, fordi de
elsker den, da den ved at give dem Lejlighed
til at udfolde Raadsnarhed og vise, hvad de duer
til, indeholder en personlig Tilfredsstillelse, der hos
oprindelige Naturer langt opvejer Frygten for at
sætte sit Liv i Vove. En Franskmand, der under
Karl Gustafs Indfald opholdt sig i Polen og lærte
Land og Folk nøje at kende, bemærker, at Po-
lakkerne vilde være uovervindelige, hvis de kunde
lære at føre Krig. »Der gives,« siger han, »intet
Folk paa Jorden, der saa let taaler Strabadser, og
har de blot en Smule Brændevin og Tobak, kan de
undvære Brød. Alle Nederlag hidrører fra manglende
Forsigtighed eller fra Uforudseenhed, ti de udstiller
ingen Vagtposter og lader sig overrumple ved Bordet
og i Sengen« 4).

Den Mand, som stod i Spidsen for det polske
Hjælpekorps, Stefan Czarniecki, Wojewode af Lille-
rusland (*Rus*), havde under Krigen med Svenskerne
erhvervet sig Navn af sit Fædrelands Befrier. Han
var den populæreste Mand i Polen. Selv frem-
gaaet af Smaaadelen havde han under sit lange
Krigerliv lært, hvordan man med største Fordel
kunde udnytte denne Samfundsklasse, Hærens egent-

lige Kærne, til militære Foretagender. Han besad netop de Egenskaber, som hans Standsfæller satte mest Pris paa. Han var personlig tapper, fordringsløs og ligefrem, saa at han gerne indlod sig i en fortrolig og jovial Samtale med Soldaterne, og han var ikke altfor nøjeregnende med sine sejrige Troppers Udskejelser. Der gives endnu ingen paa Kildestudier støttet Fremstilling af hans Levned, men det tør dog allerede nu siges, at Ligeegyldighed for sine Følks Liv og Lemmer var hans største Fejl som Hærfører. Mange af hans betydningsfuldeste Sejre blev købte med et uforholdsmæssigt stort Tab af Menneskeliv, og alle Indvendinger slog han hen i Vejret med Ordene: »Det er jo en gammel Historie, at Krigen ikke føder Mennesker.« Men hans Maade at føre Krig paa var heller ikke af den Art, at han kunde skaane sine Tropper. Da han saa godt som altid var sin Modstander underlegen i Tal, maatte han bøde herpaa ved oprivende Ilmarscher. Han forstod i lang Tid at undgaa, skuffe og tirre Fjenden, indtil denne lod sig forlede til en Uforsigtighed og blev lokket i et Baghold. Derpaa fulgte et uformodet Overfald. Han havde overhovedet sin Styrke i det voldsomme og pludselige Angreb, der hvis det mislykkedes, kunde have hele Hærens Oprivning til Følge, og der havde under Svenskerkrigen været Tider, hvor det temmelig ofte var mislykkedes, men atter og atter havde han samlet de sprængte Afdelinger og ved Opluring og Overrumpling i en Mængde Smaakampe udtyndet den fjendtlige Hær,

saa at Karl Gustaf skal have sagt om ham: »Denne Czarniecki slaar ikke mine Tropper, men stjæler dem fra mig«⁵).

Den 2. Oktober ankom Kurfyrsten over Rendsborg og Slesvig til Husum og blev her liggende i henved 3 Uger. Den militære Situation var overmaade klar, og Kurfyrsten syntes virkelig at have haft Ret, den Gang han betegnede Felttoget som en Kavalkade. Svenskerne havde intet Steds holdt Stand. Det Regiment, som stod i Hertugen af Gottorps Tjeneste, var for betydningsløst til, at det kunde eller turde gøre nogen Modstand, og desuden blev Hertugen snart tvungen til at indtage en decideret Neutralitet. Lige indtil Frederiksodde laa Halvøen aaben for de Allierede. De polske Ryttere dannede Fortroppen og gennemstrejfed Landet langt forud for den øvrige Hær; helt op til Omegnen af Ribe og Kolding strakte sig deres Plyndringstog, og da Hovedkvarteret i Slutningen af Oktober forlagdes til Flensborg, fik de anvist de nordligste Kvarterer, saa at de havde umiddelbar Berøring med den i Frederiksodde liggende svenske Besætning, et Naboskab, som affødte talrige Skærmysler. Czarniecki lagde sig ind i Haderslev med nogle hundrede Mand, hvoriblandt ogsaa Pasek. Det var i fuld Overensstemmelse med dennes Betragtningmaade, »at man jo ogsaa har Lov til at

give sig i Lag med det usandsynlige, selv om man ser, at det overstiger ens Kræfter« (S. 56), at et Par Eskadroner i Begyndelsen af November indlod sig paa et rent ud halsbrækkende Foretagende. De forsøgte ved et dristigt Kup at bemægtige sig Als, som var besat af en større svensk Afdeling, svømmede ogsaa fra Sundeved over til Øen, men de 200 Ryttere, hvem det lykkedes at komme over, blev næsten alle nedhuggede. Meddelelsen findes kun i en eneste, men sædvanlig troværdig Kilde, og den er af andre Grunde meget sandsynlig, ti Krigen afgiver i sit videre Forløb ikke faa Vidnesbyrd om lignende polske Vovestykker saavel som om en stærk Tendens hos Czarnieckis Tropper til at handle paa egen Haand⁶⁾.

I Modsætning hertil var det først efter modent Overlæg, efter i Forvejen at have henvendt sig til Wassenaer*), hvis Flaade hver Dag ventedes i Sundet, med Anmodning om Hjælp til Søs, og efter et den 29. Oktober i Flensborg afholdt Krigsraad, at Kurfyrsten besluttede at forsøge en Overgang til Als. Paa Grund af stærke Regnskyl og de opblødte Veje gik Sammendragningen af de til Foretagendet bestemte Tropper kun langsomt for sig, og først den 4. December kunde man skride til Angreb. De Allieredes Styrke beløb sig til henved 6000 Mand, og desuden havde Viceadmiral Peter

*) Kaldes sædvanligvis Obdam, men Wassenaer bør foretrækkes, da han, som angivet af Dr. Fridericia (Adelsvældens sidste Dage S. 375), altid selv bruger dette Navn.

Bredal indfundet sig med 2 danske og 2 hollandske Skibe; ovre paa Als stod en betydelig mindre svensk Styrke, ikke stort over 2000 Mand, anførte af Generalmajor Aschenberg. Under Beskyttelse af en heftig Artilleriild begyndte Overgangen ved Daggry lidt nord for Sønderborg Slot. I Afdelinger paa 300 Mand færgedes Infanteriet over i Pramme og paa Tømmerflaader, vekselsvis Kejserslige og Brandenborgere, og saa fulgte Rytteriet, hvoriblandt Polakkerne under Czarnieckis egen Anførsel hørte til de første. Bredal beskød et nedenfor Slottet liggende svensk Orlogsskib, og da han paa Grund af Farvandets ringe Dybde ikke kunde komme Fjenden ind paa Livet, forsøgte han en Entring fra Baade, men ramtes ved denne Lejlighed af en Kanonkugle og afgik kort efter ved Døden. Landgangen iværksattes uden større Vanskelighed, en kort Rytterfægtning endte til Fordel for de Allierede, og det brandenborgske Infanteri satte sig fast paa Kirkegaarden og nødte Svenskerne til at rømme Sønderborg By og trække sig tilbage til Slottet. Den næste Dag fortsatte de Allierede Beskydningen, idet de opfordrede Aschenberg til at overgive sig. Dette afvistes imidlertid, men der aftaltes en 30 Timers Vaabenstilstand, som Kurfyrsten anvendte til at træffe omfattende Foranstaltninger til et Bombardement. Han anlagde et Batteri paa Sundevedsiden, men forsøgte forgæves at føre sit svære Skyts over til Sønderborg, og Stillingen begyndte at blive farefuld, da der om Middagen var ankommen 13 svenske Orlogsfartøjer, som havde kastet Anker uden for

Slottet og tvunget de danske og hollandske Skibe til at trække sig tilbage til Flensborg Fjord. Den 6. December gjorde Aschenberg et Udfald, understøttet af en stærk Ild fra den svenske Eskadre, men han blev igen dreven tilbage til Slottet, og da han ikke havde nogen Udsigt til at kunne holde sig længere, benyttede han den følgende Nat til at slippe om Bord paa Flaaden. Omtrent 1200 Heste samt en Del Kanoner og Ammunition faldt som Bytte i Hænderne paa de Allierede. Fire Dage efter maatte Oberst Knaust i Nordborg overgive sig med 500 Mand⁷⁾.

Erobringen af Als vakte stor Opmærksomhed i Polen, den fæstede sig i Sindene, saa at den blev til et sammenfattende Udtryk for alt, hvad der overhovedet blev ydet af krigerisk Daad under Felttoget, og »Alsacya«, der snart tænktes liggende i Sverrig, snart anvendtes som en Betegnelse for den jyske Halvø eller endog hele Danmark, er den eneste danske geografiske Benævnelse, som blev almindelig kendt⁸⁾. Broderparten af Æren for Øens Indtagelse tilkommer imidlertid Kurfyrsten, der ved en af ham personlig udarbejdet og omhyggelig overvejet Operationsplan i væsentlig Grad havde bidraget til Foretagendets heldige Gennemførelse, og de polske Troppers Medvirkning kunde allerede af den Grund ikke faa nogen afgørende Betydning, at deres Antal, ligesom senere ved andre Lejligheder, kun var temmelig ringe; de har næppe udgjort mere end 700—800 Mand. Men de har sikkert ydet forholdsvis mere end deres Forbunds-

fæller. Situationen havde været vanskelig, men været som skabt for dem. De havde skullet angribe en Fjende, fra hvilken et bredt Vand skilte dem; det havde været en Opgave, som ikke stillede Fordringer til Udholdenhed eller Besindighed, men derimod til kækt Initiativ, Raadsnarhed og hensynsløs Gaaen paa, Egenskaber som netop de besad i høj Grad, og det er derfor heller ingen Tilfældighed, at skønt de ogsaa med Hæder tog Del i Erobringen af Nordborg Slot, er deres Navn fornemmelig bleven knyttet til Svømningen over Alssund. Imidlertid stemmer Kilderne ikke aldeles overens, ti medens nogle uden nærmere Angivelse siger, at Polakkerne svømmede over, beretter andre, som ikke er mindre troværdige, at Mandskabet selv gik om Bord i Prammene og trak de svømmende Heste efter sig ved Tøjlen. Spørgsmaalet er uvæsentligt, men det er rimeligt, at man har hjulpen sig, som man bedst kunde, saa at man har anvendt baade den ene og den anden Maade at komme over paa. Czarniecki bar sig i alt Fald oftere saaledes ad ⁹⁾. Broslagning var næsten ukendt i den polske Hær, og Mandskab og Heste maatte derfor nødvendigvis være indøvede i Svømning. Især tilskrev Czarniecki denne Færdighed stor Betydning, og da den saa at sige udgjorde en Del af hans Strategi, udviklede han den til en selv i Polen ukendt Højde. Utallige er de Gange, han med sine Tropper svømmende satte over Floder. Saaledes vakte det blandt hans Landsmænd stor Opsigt, da han for at vise, hvad han krævede af sine Soldater, i Slutningen af April

1657 lod sin Hær svømme over den af Foraarsregnskyllene opsvulmede Wisla (Weichsel) paa et Sted, hvor den er omtrent 1400 Fod bred, altsaa mere end dobbelt saa bred som Alssund ved Sønderborg; han sprang selv først i Vandet for at give sine Folk et Exempel, gennemprygledede nogle Adelsburscher, som vilde sætte over i Baade, og førte sine Tropper velbeholdne over paa den anden Bred¹⁰). Polske Kilder er fulde af lignende Beretninger fra Felttoget i Danmark, og især er det Semenerne og deres Ritmester Kobylecki, der roses, men hvad disse Kilder fortæller, er for en stor Del Fantasi-digtning. Derimod er det historisk sikkert, at det polske Rytteri i alt Fald to Gange svømmede over Lillebelt¹¹).

Det vil strax ses, at Paseks Fremstilling af Overgangen til Als indeholder mange og betydelige Afvigelser, og man har derfor udtalt Tvivl om, hvorvidt han overhovedet optræder som Øjenvidne eller ikke maaske snarere kun fortæller, hvad han har hørt af andre¹²). En anden Deltager i det danske Felttog, Adelsburschen Wladyslaw Los, som tjente i en Panserryttereskadron, har ogsaa haft den lykkelige Tanke at nedskrive sine Erindringer; de kan langt fra maale sig med Paseks, ti de er hverken morsomme eller livligt fortalte, men betragtede som historisk Kilde er de ulige tilforladeligere. Los angiver nøjagtig, hvilke polske Afdelinger der deltog i Erobringen af Als. Det var 4 Eskadroner Panserryttere, 200 Semener og 200 Dragoner. Hvis dette er rigtigt, synes Pasek ikke at have kunnet være

med, da han gjorde Tjeneste i det saakaldte kgl. Regiment som Husar. Hvorledes nu end dette forholder sig, saa bør der dog tages Hensyn til hans egne gentagne Udtalelser, at det ikke var hans Hensigt at skrive Historie, men kun at fortælle sine egne personlige Oplevelser. Følgelig maa hans Fremstillinger af Slag altid blive i høj Grad upaalidelige. Ser man bort fra de enkelte Tilfælde, hvor der betroedes ham en mindre Kommando, var han den menige Soldat, der tappert kæmpede paa den Plads, han var stillet, men hverken var indviet i Krigsraadets Forhandlinger, fortrolig med de militære Dispositioner eller bekendt med hele det Maskineri, hvorved Troppemasser føres sammen og Slagets Gang saa vidt muligt bestemmes. Ganske vist har han undertiden benyttet Dokumenter ved Affattelsen af sin Livshistorie, men det har, hvad der er ret betegnende, kun været saadanne, som kunde oplyse hans private Forhold. Hans Slagskildringer er derimod kun en Gengivelse af det tilfældige Indtryk, han har modtaget af Træfningen fra det Sted, som var bleven ham anvist af hans Overordnede, og dette Indtryk maa endda være bleven ikke lidet udvisket, eftersom der forløb en længere Række Aar, inden det blev nedskrevet. Hans Erindringer om Opholdet i Danmark er maaske endog først bleven optegnede omkring Aar 1690. Skønt han nu før den Tid vistnok har fortalt dem talløse Gange til Venner og Bekendte, har det ikke kunnet undgaas, at der yderligere indsneg sig Unøjagtigheder i Stoffet. Derfor er de faktiske Op-

lysninger, han giver, gennemgaaende misvisende. Dette gælder mange Talstørrelser som f. Ex. Aarstal og Dato, Bestemmelsen af geografiske Steders Beliggenhed og Udstrækning, samt Angivelsen af Troppernes Styrkeforhold. Især i sidstnævnte Punkt er han aldeles ikke til at stole paa, ti her kommer et nyt Moment til: hans polske Hyperpatriotisme. De polske Troppers Antal angives ganske vist tilnærmelsesvis rigtigt, men den fjendtlige Overmagt overdrives rigtignok indtil det uhyrlige. Czarniecki omfatter han med en fanatisk Tilhængers naiv-kritikløse Beundring, og i sin Fremstilling af Feltoget i Danmark tilskriver Pasek sine Landsmænd Æren for alle sejrige Foretagender og skyder Skylden for alle Uheld over paa deres Forbundsfæller.

Beretningen om Overgangen til Als lider af flere af disse Fejl. Øens Erobring henlægges til Begyndelsen af 1659, Indtagelsen af Sønderborg og Nordborg holdes ikke ude fra hinanden, og de Allieredes betydningsfulde Medvirken omtales slet ikke. Meddelelsen om, at Frederik III forlangte Kommandanten paa Slottet — der siges ikke, hvilket Slot — udleveret, stadfæstes ikke andet Steds fra, men er dog ikke aldeles greben ud af Luften, for saa vidt som der synes at foreligge en Sammenblanding af to forskellige Fakta. Frederik III havde nemlig sendt en Anmodning til Kurfyrsten om at lade de allierede Tropper bemægtige sig Lensmanden paa Kronborg, Christopher Bille, og Kommandanten samme Steds, Oberst Poul Beenfeldt, der efter Fæstningens Overgivelse havde faaet Tilladelse af

Svenskerne til at opholde sig paa deres Gaarde i Jylland. Kurfyrsten lovede at efterkomme denne Opfordring og har utvivlsomt udstedt en Befaling desangaaende til de polske Tropper, da disse udgjorde Hærens Tête og allerede i Slutningen af Oktober opererede i Omegnen af Kolding, hvor Beenfeldt havde sin Gaard. Paa den anden Side blev den svenske Kommandant paa Nordborg efter Indtagelsen af Als sendt som Fange til Berlin, da Kurfyrsten paastod, at han var prøjsisk Undersaat, og disse to Omstændigheder, den paatænkte Tilfange-tagelse og den virkelige Udlevering af to forskellige Personer, men som begge havde været Fæstningskommandanter, er da bleven sammenblandede af Pasek eller dennes Hjemmelsmand ¹³).

Fra Frederiksodde vedligeholdte Svenskerne Forbindelsen med det $2\frac{3}{4}$ Mil derfra liggende Koldinghus, som ligeledes var i deres Magt, og gentagne Gange rykkede de ud med betydelige Troppemasser og raserede det omkringliggende Terrain, udplyndrende og opbrændende Landsbyerne for derved at afskære den forventede Belejningshær Muligheden for at proviantere sig. De paa den Kant staaende polske Tropper kunde ikke hindre dem heri, da de blandt andet paa Grund af manglende Skyts ikke var i Stand til at indeslutte Fæstningen; ikke desto mindre kunde de ikke styre deres Lyst til at handle paa egen Haand, og de forsøgte at storme et af Udenværkerne, men blev, som det var at vente, viste tilbage med stort Tab. Der forefaldt næsten daglig

Smaatræfninger, som udfægtedes med vxlende Held, men tillige med en Grusomhed og en Blodtørst, der ikke kendte til at give Pardon. Ved en uklog Optræden havde Svenskerne i Polen forandret den Kamp, som oprindelig kun havde været et Tvistemaal mellem Dynastier, til en religiøs Folkerejsning. Felttoget i Danmark var for Polakkerne kun en Fortsættelse af den Krig, de i tre Aar havde ført i deres Hjemstavn med de samme Fjender, det var kun Krigsskuepladsen, som var forlagt, og for en stor Del kæmpede paa begge Sider de samme Soldater og Officerer med hinanden.

Medens Czarniecki endnu stod paa Als, havde en polsk Afdeling, vildledt ved et Rygte om, at Fjenden var gaaet tilbage til Fyn, uforsigtig nærmet sig Koldinghus og var bleven overrumplet og næsten fuldstændig nedhugget. Ved Efterretningen om dette Uheld besluttede den polske General øjeblikkelig at tage Hævn, brød strax op, naaede i Ilmarsch den 14. December Haderslev og drog uopholdelig videre til Kolding, hvor han ankom i Løbet af Natten, og saa stærkt hastede han, at han trods den store Højtid, Polakkernes Juleaften, besluttede ufortøvet at storme Slottet. Paseks Skildring af Angrebet er ikke blot en af de mest karakteristiske Episoder i hans Erindringer, men tillige fuldt ud paalidelig i alle Hovedtræk, kun at det ikke har været et nær saa drabeligt Foretagende, som man uvilkaarlig faar Indtryk af. Slottet var mangelfuldt befæstet, og den svenske Besætning udgjorde, saa vidt man kan bedømme. ikke stort over 100 Mand. De to første

Stormangreb blev afslaaede, men under det tredje trængte Polakkerne ind i Slotsgaarden, hvor de anrettede et frygteligt Blodbad; kun enkelte af de højere staaende Officerer blev benaadede, deriblandt Kommandanten. En Del af Besætningen flygtede op paa det saakaldte Kæmpetaarn, hvorfra de blev nedstyrtede af deres ubarmhjærtige Fjender. Hvad Krudtexplosionen angaar, bør Paseks Beretning staa til Troende — den stemmer ogsaa aldeles med, hvad hans Vaaabenfælle, Wladyslaw Los, fortæller — og naar det derfor almindeligvis antages, at Kæmpetaarnet ved denne Lejlighed er bleven sprængt i Luften, da er dette, bogstavelig opfattet, forkert; der kan i det højeste være Tale om en alvorlig Beskadigelse.

Nogle faa Dage senere gjorde et Par tusinde Mand fra Frederiksodde et mislykket Forsøg paa at tilbageerobre Slottet¹⁴).

Hvad de forbundne Tropper havde udrettet i Felttogets tre første Maaneder indtil Nytaar 1659, var al Ære værd. Erobringen af Als havde været et kækt Foretagende og i høj Grad hæderfuldt for de Allierede. Men ogsaa Svenskerne havde forsvaret sig tappert, og ser man hen til Forbundshærens store Overlegenhed i Antal, kan man ikke afvise den Tanke, at der kunde og burde være ydet adskilligt mere. Det skortede den øverste Krigsledelse paa Lyst til at ville risikere noget,

man vilde for enhver Pris undgaa at udsætte sig, hvor det blot paa nogen Maade var muligt, og dette blev ligefrem gjort til et Princip, men var ikke altid fuldt forsvarligt over for en Fjende, der indskrænkede sig til Defensiven, og Følgen blev da ogsaa et besynderligt Misforhold mellem Størrelsen af den opbudte Troppemasse og Betydningen af de opnaaede Resultater. I Samklang hermed gav Kurfyrsten kun undvigende Svar paa Frederik den Tredjes gentagne og indstændige Opfordringer om at sende 6000 Ryttere og 4000 Mand Fodfolk til Sjælland, idet han fremhævede, at der manglede Transportfartøjer, at den danske og hollandske Flaade ikke formaaede at rense Farvandet, og at det var farligt at dele Hæren. Vinteren skød imidlertid Spørgsmaalet ud. Ved Foraarets Komme stillede Kurfyrsten sig imidlertid betydelig velvilligere, men tænkte dog nærmest kun paa en Overgang til Fyn. Det var i første Række den i Jylland herskende Proviantmangel, som havde bevæget ham hertil¹⁵).

Denne blev til en Faktor, som fik en afgørende Indflydelse paa Krigens Gang. Muligt er det, at den en Tid lang blev benyttet som et Paaskud til en nølende og resultatløs Krigsførelse, men ligesaa uomtvisteligt er det, at den snart blev til en virkelig Grund, og at Landet henad Foraaret faktisk ikke kunde underholde de indkvarterede Tropper. Allerede under den første Krig var Jylland bleven frygtelig udsuget, og Christen Skeel skrev derfor sin i Dagbog i September 1658 ved Efterretningen om den fremrykkende Hær: »Kurfyrsten af Brandenburg kommer

med en stor Armee, vil forordnes Kommissarier eller Landene blive øde,« og en Maaned senere: »Og efterdi der ere ikke Kommissarier hos den brandenborgske Armee, er det at befrygte, at paa een Dag skal ødes saa meget, som de sig i otte kunde med behjælpe.« Spaadommen slog desværre til. Hovedskylden falder først og fremmest paa de Allierede selv, der i deres Tøjlesløshed tilsidesatte alle rimelige Hensyn til Landets udpinte Tilstand og ikke tog i Betænkning paa enhver Maade at udbytte dets Hjælpeløshed til personlig Fordel. Kejserlige Kaptajner skal saaledes — hvad der dog vist er noget overdrevent — have røvet 4000 Stude og Køer, som de solgte i Hamborg og Lübeck. Men selv bortset fra disse Udskejelser maa Forplejningen af et 30,000 Mand stærkt Korps, som ikke besidder nogen ordnet Intendantur, til alle Tider blive en vanskelig Sag, og disse 30,000 Mand betød desuden omtrent 24,000 Heste, idet den kejserlige og brandenborgske Hær for tre Femtedele bestod af Kavalleri og de 5000 Polakker mindst førte 9000 Heste med sig, hver Ritmester alene 24. Det var derfor maaske i Erkendelse af den altfor store Byrde, man havde læsset over paa Landet, at Kurfyrsten gjorde Skridt til at faa Levnedsmidler tilsendt fra Hamborg, eller at Leopold af de bøhmiske Stænder forlangte Bevillinger af Penge og Proviant og traf Forberedelser til at sende Mel og Korn til Tropperne; der forlyder imidlertid intet om, at dette virkelig er bleven bragt til Udførelse. Dernæst kan man ikke helt fritage de danske Myndigheder for

Ansvar. De greb ikke strax Sagen an med den tilbørlige Energi. Der manglede fra Begyndelsen af Fasthed i Ledelsen af Provianteringsforholdene, som burde have været ordnede, da de Allierede rykkede ind; herved kunde i alt Fald en Del Udskjelser være bleven forebyggede. Senere søgte man vel at oprette det forsømte, men da var det for sent. De af Generalkommissærerne trufne Anordninger fulgtes ikke, Tropperne havde vænnet sig til selv at raade, og lidet hjalp det, at der ogsaa fra allieret Side udnævntes Befuldmægtigede, der skulde ordne Forplejningen i Fællesskab med den danske Regering. Der udbrød Splid mellem de kongelige Hververofficerer, Generalkommissærerne og de Allierede, og det viste sig umuligt at tilfredsstille de sidste, da de selv var indbyrdes uenige. »Kun naar det gælder om at flaa Bønderne,« bemærker en samtidig Beretning ironisk, »hersker der god Forstaaelse iblandt dem.« Polakkerne havde ikke helt glemmt, at Brandenborgerne for ikke saa meget længe siden havde staaet i Felten imod dem, og til Kejserlige bar de et rigtig inderligt Nag, fordi disse havde ladet sig betale deres Hjælp i Polen med selvtagen Tilladelse til umenneskelig Plyndring. Nu beskyldte Forbundsfællerne hverandre for at tilegne sig de bedste Kvarterer; naar de mødtes paa Strejftogene, sloges de paa Liv og Død om Provianten, og imellem de kejserlige og Polakkerne antog Rivningerne endog et saadant Omfang, at man maatte gribe til en Omlægning af

Tropper, for at Slagsmaalene ikke skulde udarte til aabenbar Krig¹⁶).

Den første umiddelbare Følge af de uheldige Forplejningsforhold var, at man ikke kunde holde Hæren samlet paa eet Sted, og hermed tilintetgjordes det Haab, man fra dansk Side havde næret om, at en hurtig Uddrivelse af de svenske Tropper skulde opveje de Omkostninger, som Underholdningen af den store Hær paaførte Landet. Man kan ligefrem maale, hvordan Ligegyldigheden for, om der udrettes noget eller ej, tiltager hos de Allieredes Generaler i samme Forhold, som Proviantmanglen stiger. I Begyndelsen af Oktober havde Kurfyrsten i Husum udtalt sig om et Angreb paa Frederiksodde som om noget nært forestaaende, og i de følgende to Maaneder vedblev man at vedligeholde den danske Regerings Forhaabninger desangaaende. Men lidt før Nytaar indtræder der nogen Vaklen i den fattede Beslutning, og den 23. Decbr. opslaar Kurfyrsten sit Hovedkarter i Ribe, hvad der ikke ret tydede paa, at han ønskede at være nær ved det Sted, som burde have været Midtpunktet for Operationerne. Den 2. Januar recognoscerer Montecuccoli og Fyrsten af Anhalt, General i brandenborgsk Tjeneste, med en Belejring for Øje Omegnen af Frederiksodde og har her en heldig Rencontre med Fjenden, idet de adsplitter og fanger en svensk Rytterafdeling paa 250 Mand. Endnu den 14. Januar opretholdes i et Krigsraad i Ribe Tanken om et Angreb¹⁷.) Men der gøres intet Forsøg paa at udføre det. Hensynet til Provianteringen nøder

Kurfyrsten til at sprede Stridskræfterne og gaa mod Nord. Den 27. Januar er han i Viborg og trækker snart Hærens Gros efter sig. Vistnok ledet af samme Hensyn tog Montecuccoli Ordet for først at gaa over til Fyn, idet han med Rette hævdede, at denne Øs Indtagelse af sig selv vilde medføre Frederiksoddes Fald. Men heller ikke dette skete. Planen om en Belejring opgaves definitivt, og man indskrænkede sig til at lade en større Styrke cernere Fæstningen.

Der begyndte nu en drøj Tid for disse Tropper. Vinterens Kulde, Svenskernes svære Skyts og de hyppige Udfald og Strejftog gjorde dem stærkt Afbræk, og deres Rækker tyndedes desuden af en smitsom, pestlignende Sygdom, der ogsaa bredte sig til Befolkningen og til Garnisonen i den indesluttede Fæstning. Over for disse Genvordigheder vaklede de Allieredes Standhaftighed, og den Tanke dukkede til Tider op hos dem at lade alt i Stikken og drage ud af Landet¹⁸).

Men var Vinteren haard for Tropperne omkring og i Frederiksodde, saa var den endnu haardere for Landets Indvaanere. Hovedmassen af Forbundshæren var gaaet Nord paa og laa nu spredt fra Nord-slesvig til Limfjorden¹⁹) og fra Kattegat til Vesterhavet. Polakkerne havde indkvarteret sig fra Haderslev og længere mod Nord i Byerne langs med Østkysten, Czarniecki selv laa i Aarhus, Opalinski, Wojewode af Podlasie, hans Næstkommanderende, i Horsens; Brandenborgerne laa inde i Landet, de Kejserlige noget længere over mod Vestkysten, i

Ribe, Varde, Ringkjøbing, langs med Limfjorden og atter ned indtil Randers Fjord.

De Allierede var gaaet i Vinterkvarter, og dette betød Vold mod Personer, skaanselløs Udplyndring af Gaarde, Ran fra Kirker og Ødelæggelse af Skove. Hvis det overhovedet er muligt at udtale nogen Dom, tør det siges, at Brandenborgerne noget bedre end Polakkerne og de Kejserslige har formaaet at holde Disciplin i Byerne; saaledes forlyder der intet ondt om dem i Viborg, hvad der dog maaske beror paa, at Kurfyrsten her havde sit Hovedkvarter. Hvilken grusom Straf Czarniecki havde fastsat for at hindre Excesser, kan læses hos Pasek Side 29; desværre viser det sig ikke at have hjulpen noget. Polakkerne havde strax ved Indmarschen gjort sig berygtede ved deres Udskejelser i Hertugen af Gottorps Lande, som de ansaa for fjendtligt Territorium; dog selv med Indrømmelse af denne yderst tvivlsomme Paastand, lader deres vilde Huseren i den kongelige Del af Slesvig, som f. Ex. Haderslev Amt, sig ikke forsvare. Befolkningens Veklager naaede da ogsaa Regeringen. Frederik III paatalte i et skarpt Brev til Czarniecki de stedfundne Tøjlesløsheder og opfordrede endog Jan Kazimierz til at kalde sin Hær tilbage, og Kurfyrsten henvendte sig i samme Øjemed til den polske Dronning Marie Louise, idet han samtidig rettede en energisk Skrivelse til Czarniecki. Men pludselig gjorde der sig en anden Betragtning gældende. Det, som laa imellem, var Polakkernes kække Forhold ved Overgangen til Als og Ind-

tagelsen af Koldinghus. De danske Generalkommis­ særer Henrik Rantzau og Frederik v. Ahlefeldt skrev til Kongen, at der ikke kunde være Tale om at sende de polske Tropper bort, da man ventede et svensk Angreb og Kurfyrsten næppe vilde give Slip paa dem. Desuden havde de, al den Tid de havde været i Danmark, holdt lige saa god Orden og Disciplin som de andre Allierede og tilmed ved Indtagelsen af Als lagt saa stor Tapperhed og Iver for Dagen, at det ikke noksom kunde roses, og da Czarniecki havde følt sig noget stødt over Kongens sidste Brev, vilde Generalkommissæerne anmode denne om at sende ham en anden mere naadig Skrivelse. Den kom da ogsaa, indeholdende mange Komplimenter til Czarniecki for udvist Tapperhed ved Als's Erobring, og den opfyldte for saa vidt sit Formaal, som den vakte stor Glæde hos den ærgærrige og vistnok noget forfængelige polske General, der i længere Tid havde troet sig overset og i Breve til Hjemmet klaget over, at de polske Tropper blev tilsidesat baade ved Kvarterfordelingen og »i andre Henseender«. Men ogsaa hos Kur­ fyrsten blæste Vinden fra en anden Kant, og i en Skrivelse til Marie Louise hed det nu, at Polakkerne opførte sig, som det sømmede sig for Soldater, og at de i den sidste Tid havde afholdt sig fra Uordener og erhvervet sig megen Agtelse, især Czarniecki, med hvem Kurfyrsten var meget tilfreds, og i et andet Brev skrev han, at Czarniecki for­ langte sin Afsked for at vende tilbage til Polen, men at han var uundværlig, og han (Kurfyrsten)

maatte derfor bede Dronningen om at bevæge ham til at afstaa fra sit Forsæt²⁰.

Trods alt dette er det ikke synderlig rimeligt, at Polakkerne i nogen nævneværdig Grad har mindsket deres Udskejelser. Den ovenfor anførte Ros kan med Føje kun gælde deres krigerske Dygtighed, og hvad der siges om den gode Disciplin er snarest dikteret af Ønsket om ikke at støde den polske Overkommando for Hovedet og derved gaa tabt af en Forbundsfælle, uden hvilken man ikke mente at kunne hjælpe sig. Alligevel er der et lille Gran af Sandhed i denne Anerkendelse. Polakkerne havde forladt den tidligere, direkte Udplyndringsmetode og i Stedet herfor, ligesom deres Forbundsfæller, indført en ordnet Udskrivning, anvist de forskellige Afdelinger bestemte Egne til Underhold og udvalgt Officerer, der i Egenskab af Kommissærer skulde inddrive Penge og Proviant. I Virkeligheden var de Allieredes Udskrivningssystem imidlertid ensbetydende med den mest ubarmhjertige Udsugelse. Især maatte Præsterne holde for, baade fordi alle andre civile Myndigheder var flygtede og fordi de kunde tale Latin, saa at de maatte optræde som Mellemmænd mellem Forbundstropperne og Befolkningen. Mangfoldige var derfor de Præstegaarde, som gik op i Luer, fordi Beboerne ikke var i Stand til at tilfredsstille de ublu Fordringer. Et talende Vidnesbyrd om Nødstilstanden er de Bemærkninger om Udskrivningen, som findes hos Pasek. Vi kan tilnærmelsesvis angive de Steder, hvor han har opholdt sig. Som tjenestegørende i

det kongelige Regiment, der halvt bestod af Husarer, halvt af Panserryttere, og som dannede en Slags Gardetropper, fjernede han sig aldrig ret langt fra det polske Hovedkvarter. Lidt før Nytaar kom han til Aarhus (S. 57), laa en kort Tid enten i Hørning 2 Mil sydvest for Byen eller i Hornum i Vejleegnen og udsendtes derpaa som Kommissær til Mols, Czarnieckis Forsyningsdistrikt, med stadigt Ophold i Ebeltoft (S. 58 fg). Dette maa være sket i Februar, ti den 4. i denne Maaned viste Polakkerne sig for første Gang i Agri og Egens. De maa have klemmt Befolkningen forsvarlig, da Pasek paa et senere Tidspunkt i sine Erindringer (under Aarene 1661 og 1662) fortæller, at han ikke havde Mangel paa Kontanter, da han »Gudskelov endnu ejede en Slump Penge fra Danmark«²¹). Hans Fremstilling gør aldeles ikke det Indtryk, at Tropperne har lidt Nød, men maaske var Mols mindre udpint end andre Dele af Landet eller muligvis har Pasek sammenlignet Forholdene med de langt frygteligere Vilkaar i Polen. Man bestræbte sig fra polsk Side for, at Indkrævnningen kunde foregaa uden altfor mange Uordener, Kommissærerne fulgte med for at holde Styr paa Knægtene, og Pasek lader sig ved sin Afrejse give et Vidnesbyrd for god Opførsel. Hvad imidlertid Befolkningens store Taknemmelighed mod ham angaar og Ønsket om, at han, hvis Krigen skulde vedvare, vilde komme igen næste Aar, saa gør man rigtigst i at opfatte dette relativt, ti de jyske Bønders Følelser har sikkert været de samme som Hamborgernes, der, som

Pasek paastaar (S. 108), ved Czarnieckis Afmarsch »velsignede os og takkede Wojewoden.« Det er tilstrækkeligt oplysende for den fuldstændige økonomiske Ruin i den okkuperede Provins, at Pasek, der dog ellers ikke var særlig ømtaalig overfor en civil Befolknings Lidelser, nedlægger sit Hverv som Kommissær, da han ikke vil opkræve ud over 20 Daler om Maaneden, idet han erklærer ikke at ville være de Folks Mordere, som er vore Forbunds-fæller og ikke vore Fjender« (S. 63). Hvilket Princip man har fulgt ved Opkrævningen, er ikke helt klart; efter Pasek fandt den Sted efter Plove, der imidlertid under regelmæssige Forhold kun var Skattebasis i Hertugdømmerne, medens Skatteansættelsen i Jylland foregik efter Bøndergaardenes Inddeling i Lægd. I hvert Fald ordnede de Allierede selv Udskrivningen; til de danske Generalkommissærers Virksomhed mærkes omtrent intet; man støder ofte i Beretningerne paa deres Navne, men de er knyttede til en Anordning, som ingen følger eller en Protest, som ingen ænser, et sørgeligt Billede paa Magtesløshed og Raadløshed. Men end ikke under disse Forhold lod Tropperne sig nøje med de anviste Egne, især ud paa Foraaret. Naar det var skralt med Provianten, søgte de Erstatning ved Plyndringstog, som strakte sig ud til de mest afsides liggende Torper og Gaarde i Hedeegnene, og med Undtagelse af enkelte Afkroge ude ved Vesterhavet var der lige indtil Limfjorden ikke en Plet, som ikke blev hjemsøgt, kunde man gerne sige, af Fjendehaand; men mest led Haderslev og Vejle

Amter, som ikke blot maatte forpleje de paa Stedet indkvarterede Tropper men ogsaa fortrinsvis underholde den omkring Frederiksodde staaende Hær. Det bør endnu tilføjes, at de tre allierede Hærkorpser med lige stor Iver deltog i disse Hærgningstog, og at den ene Afdeling ikke var et Haar bedre end den anden ²²).

I Aarhus beredte Polakkerne sig paa et længere Ophold og indrettede sig det saa bekvemt som muligt. Domkirken blev tagen i Brug for den katolske Gudstjeneste, Domsolen »siden den var lang og muret«, benyttet som Ridehus og Excercerskole, og Hørernes Lokale gjorde Tjeneste som Vagtstue. Under Polakkernes Ophold der i Byen afgik to af deres Officerer ved Døden, og Sognepræsten ved Domkirken, Hans Rhumann, har skildret deres Begravelse, det eneste Træk af mere privat Karakter, som overhovedet er opbevaret i danske Kilder om de polske Tropper. Det fortjener derfor at opbevares, tilmed da det er en korrekt Fremstilling af det gammelpolske Begravelsesceremoniel. Først holdt en Jesuit, sikkert Feltpræsten Adryan Piekarski, en polsk Prædiken, i hvilken han blandt andet hentydede til, at der for 100 Aar og endnu længere siden var bleven læst katolsk Messe i samme Kirke. Derpaa hedder det:

»2. Saas udi Kirken efter Prædiken en polsk Pan*), som kom indridende udi Kirken paa en

*) Et polsk Ord. Betyder »Herre«, enten anvendt alene eller foran Egennavnet, og benyttes ogsaa i Tiltale lig det danske »De«, forekommer altsaa utallige Gange i

Hest med et Spær udi Haanden, som han red til og rendte uditu paa den dødes Kiste, som stod paa et Theatro med et rødt Klædes Betræk og Lys trindt omkring, og blev Spæret, der det var brudt, liggende ved Kisten.

3. Blev Liget nedsat i Graven, efterat den var bestænket med Vievand.

4. Der det var sket, samledes de alle med Charniezki midt paa Gulvet, og en tren frem og havde en latinsk Oration til Charniezki og takkede først Kongen af Polen, siden Charniezki, under hvilken den døde havde militeret. Paa den anden Side lod Charniezki ved sin Oratorem svare udi igen, berømmede den dødes Mandelighed og andre lovlige Gerninger, at han havde fulgt ham herved og var bleven saargivet hele tre Gange.

Siden blev hængt op over ham udi Kirken paa Pillen hans Standar med en lang Fane paa, som de Husarer føre, og hans Vaaben og Panserhue med tre Pile igennem.«

Begge Mindesmærker fandtes i Domkirken i Korsgangen paa den nordre Side indtil Aar 1699, da de blev fjernede²³).

Der var kommen et Tidspunkt, hvor Begivenhederne paa Halvøen rykkede saa hanefjedagtig

daglig Tale, og findes derfor ogsaa ret hyppigt i danske samtidige Beretninger.

langsomt frem, at det næsten saa ud til, at Forbundshæren havde glemt, i hvilket Øjemed den var kommen ind i Landet. Den Styrke, som holdt Frederiksodde indesluttet, kunde hverken frembringe store eller afgørende Resultater, ti dens Opgave var ikke offensiv. End ikke den afslaaede Storm paa Kjøbenhavn formaaede at drive Kurfyrsten til noget Angreb. Naar det paa Grund af en manglende Transportflotille var saare vanskeligt for ham at efterkomme Frederik den Tredjes netop paa denne Tid fornyede, indstændige Anmodninger om at føre sine Tropper over til Øerne, saa laa det dog nært at gøre et Forsøg mod Frederiksodde, da dens Besætning var bleven betydelig formindsket, nu da Karl Gustaf vilde skaffe sig en Erstatning for den mislykkede Storm paa Hovedstaden ved en Erobring af Smaaøerne. Men de Allierede lod sig heller ikke herved bringe ud af deres Ro. Omsider rømmede Svenskerne, medtagne af Smitsot og Sult, i Slutningen af Marts Frederiksodde Hovedfæstning og trak sig tilbage til et Kastel ved Lille Belt, Bjersodde Skanse, som de holdt besat med et Par hundrede Mand²⁴).

Det stod nu at vente, at Kurfyrsten vilde gaa angrebsvis frem. Men nej! Der forløb endnu halvanden Maaned, inden han brød op fra Viborg. I danske Regeringskrese voxede Misstemningen mod ham. Imidlertid havde ogsaa de Allierede en stærk Følelse af, at Krigen ikke førtes som den burde føres, og Czarniecki, hvem Uvirksomheden maatte falde særlig tung, fordi han fra gammel Tid af

var vant til at slaa løs, sagde i en Samtale med den franske Gesandt Frischmann følgende karakteristiske Ord: »Vi ligger her og spilder vor Tid, ødelægger vore Tropper og bringer Kongen af Danmark i Ulykke.« Men ogsaa Kurfyrsten følte sig stærkt trykket af Situationen, og der er ingen Anledning til at tilskrive hans Nølen ligefrem Uvilje mod den danske Regering; derimod er det sikkert, at han var bleven led og ked af Krigen og havde opgivet Haabet om at se den hurtig tilendebragt. Denne Ligegyldighed havde sin Rod i flere væsentlige Momenter. Da han begyndte Felttogtet havde det været hans bestemte Hensigt snarest muligt at sende i alt Fald en Del af sin Hær over til Øerne, og efter at Stormen paa Kjøbenhavn var afslaaet ansaa han den hollandske Flaade for frigjort i sine Bevægelser og ventede Dag for Dag paa dens Ankomst. Men naar Wassenaer udeblev, saa lod han sig lede af de samme Motiver, som havde været bestemmende for de Allieredes Krigsførelse. Nu, da den overhængende Fare for Danmarks Tilintetgørelse var afværget, tænkte han kun paa at skaane Mandskab og Skibe, hvor han mente at kunne forsvare det over for sig selv og sin Regering, og hvor det ellers lod sig gøre med Anstand, og derfor ansaa han Sygelighed blandt sine Folk for en fyldestgørende Grund til at holde sig tilbage, ligesom Kurfyrsten i sin Tid til Dels af samme Aarsag havde afstaaet fra en Belejring af Frederiksodde. Der er heri en Nemesis, og Kurfyrsten fik den at føle, ti Wassenaers Uvirksomhed bandt

Forbundshæren til de udpinte nørrejske Kvarterer, og Provianteringspørgsmaalet trængte sig atter frem i Forgrunden. Allerede saa tidligt som den 16. Marts havde Kurfyrsten erklæret fra Viborg, at hans Tropper næppe kunde blive liggende der over 14 Dage, da Levnedsmidlerne var i Færd med at slippe op. Han var imidlertid en Mand med et livligt Temperament, og man bør ikke lægge altfor megen Vægt paa hans Vredesudbrud. En Kvarteromlægning blev dog snart en bydende Nødvendighed, men de Anstrengelser, en af hans Agenter gjorde i Haag for at faa samlet en Transportflotille, syntes at skulle strande, og Sygdom ryddede betænkeligt op blandt hans Tropper, saa at hans Stilling kun var lidet lystelig. Derfor raisonnerede han saaledes: Provianten er sluppen op, Hollænderne kommer ikke, Hæren kan ikke blive liggende, følgelig gaar den Syd paa. Herved tænkte han dels paa at tage Ophold i Slesvig og Holsten, dels paa at drage ud af Landet og forlægge Krigsskuepladsen til Bremen eller Pommern. Men paa Vejen skulde Bjersodde »i Forbigaaende« angribes²⁵).

Paasken, som 1659 faldt den 3. April, havde Pasek tilbragt i Aarhus (S. 67—74); Rømningen af Frederiksodde Hovedfæstning havde han ikke overværet og omtaler den heller ikke. Derimod begav han sig senere derved, sandsynligvis i Midten af Maj sammen med Czarniecki og Kurfyrsten. Paa sin vanlige Manér har Pasek blandt de Belejrende kun set polske Tropper, men ellers er Indtagelsens forskellige Faser rigtigt fremstillede (S. 87 fg): Den

15. Maj aabnes Belejringen og Fjenden gør et Par mislykkede Udfald, derpaa bliver Tropperne »hele den følgende Dag« (den 16.) staaende i Slagorden uden for Fæstningen, om Natten anlægges Forskansninger, den 17. kastes Svenskerne atter et Par Gange tilbage, og den følgende Nat rømmer de Skansen, efter at have undermineret fire Bastioner, af hvilke dog kun een sprang, og det uden at anrette synderlig Skade. Dette stemmer aldeles med andre Beretninger²⁶). Derimod passer det ikke, at Indtagelsen fandt Sted en Lørdag; den 18. Maj var en Onsdag, og selv om Czarniecki alene havde erobret Skansen — hvad der imidlertid faktisk er forkert —, saa var det ikke en saa stor Heltegerning, at Kurfyrsten af den Grund behøvede at lægge sin tyske Misundelse for Dagen, ti Besætningen var saa ringe, højst 300 Mand, og saa udmattet af Sygdom, Sult og Strabadser, at Skansen uundgaaelig maatte falde i Hænderne paa de Belejrende.

Det laa nu naturligt for først at gaa over til Fyn, og at en saadan Overgang ingenlunde hørte til Umulighederne, havde Czarniecki vist, idet han to Dage efter Bjersoddes Fald, paa eget Initiativ var svømmet over med sine Folk, havde nedsablet en Del Fjender og medbragt nogle Baade²⁷). Lige siden Bredal havde funden Døden ved Als's Erobring den 4. December og de under hans Kommando staaende Skibe den næste Dag var flygtet ind i Flensborg Fjord, havde der ikke funden nogen Fællesoptræden Sted af de Danske og de Allierede. Der begynder nu et nyt Afsnit i Krigens Historie,

betegnet ved, at de Allierede tager sig sammen og opererer under direkte Tilskyndelse fra dansk Side og med Hjælp af danske og hollandske Krigsskibe og til Dels ogsaa danske Tropper. Kurfyrsten var bleven ivrig for et Landgangsforsøg, men Tidspunktet var i en vis Henseende uheldig valgt. I Haag fandt der livlige Forhandlinger Sted mellem Holland, Frankrig og England for ad diplomatisk Vej at tilvejebringe den Afslutning paa Krigen, som de Allierede ikke havde evnet at fremtvinge ved Sværdet, og det vidstes i Hovedkvarteret i Stenderup, at man hvert Øjeblik kunde vente en Ordre, der kaldte de hollandske Skibe bort.

Understøttet af syv danske og hollandske Orlogsfartøjer indskibedes den 29. Maj 2000 Brandenborgere og Kejserslige udfør Stenderup Strand for herfra at gaa over til Fanø, medens andre 1000 Mand holdtes i Beredskab langs med Kysten. Modvind hindrede imidlertid Transportbaadene i at løbe ud, først den 31. Maj kunde man atter gaa under Sejl, Vinden slog imidlertid atter om, og først den 1. Juni lykkedes det at komme over paa Fanø. Men Svenskerne havde i Mellemtiden hidkaldt stærke Troppeafdelinger, og skønt de efter en tapper Modstand nødtes til at rømme Øen, naaede de Allierede ikke deres egentlige Maal, at naa over til Fyn. Desuden forspildte disse Forhalinger Resultaterne af en heldig Expedition, som Czarniecki havde iværksat. »Paa Grund af sin ved saa mange Lejligheder udviste berømmelige Konduite og Tapperhed,« som det hedder i Montecuccolis Beretning af Slaget, var

Overkommandoen over Tropperne i Frederiksdde bleven ham overdragen. Underrettet om, at Overgangen fra Stenderup skulde finde Sted Natten mellem den 29. og 30. Maj, gik han i denne Nat i Baade over til Fyn (ved Middelfart), erobrede to svenske Batterier og forjog Belejningsmandskabet, men da han ikke blev understøttet af sine Allierede, maatte han atter sejle tilbage²⁸).

Omstændighederne blev stadig ugunstigere, Haagerkoncerten havde gjort sin Virkning, og Wasenaer krævede endog de Skibe udleverede, som han tidligere havde stillet, et Forlangende, som Kurfyrsten dog paa det bestemteste nægtede at opfylde. Længe havde han tøvet, men nu, da han omsider havde brudt med sin Uvirksomhed, udfoldede han en betydelig Energi. Paa hans Opfordring ankom danske Tropper, medens Baade og Pramme opsamledes langs med Kysten, og det besluttedes at forsøge en Overgang i Nærheden af Middelfart. Under Dækning af Batterierne ved Snoghøj ankrede Orlogsskibene den 26. Juni op uden for denne By, men atter her var Svenskerne paa deres Post. De rettede en saa voldsom Ild mod Landgangsbaadene, at det viste sig umuligt at føre dem ind mod Kysten, det hollandske Viceadmiralskib blev ilde tilredt, Montecuccoli, som befandt sig om Bord, saaredes i Benene af en Træsplint, og Angrebet forandrede sig til en 4 Timers ublodig Skydning med Kanoner og Musketter²⁹).

Slaget den 26. Juni var under hele Krigen det eneste større Foretagende, i hvilket Polakkerne ikke

tog Del. Pasek omtaler det kun (S. 86) for at give Montecuccoli et ufortjent Hip og fremstille hans Uheld som en Straf af Forsynet, fordi han havde yppet Kiv med Czarniecki. Det sidste er usikkert, men ingenlunde umuligt, ti der herskede ikke den bedste Forstaaelse inden for Overkommandoen, dermod er Historien om Duellen (S. 85) aldeles bestemt usand og ikke andet end en Lejranekdote. Pasek maa meget snart efter Bjersoddes Indtagelse være vendt tilbage til Mols og har ikke deltaget i nogen af Czarnieckis Landgangsforsøg paa Fyn, hverken den 20. Maj eller den 29. Maj; han fortæller ganske vist (S. 90), at Wojewoden engang satte over Beltet i 200(!) Baade, men det er uklart, hvortil han sigter.

De diplomatiske Forhandlinger truede med at tage Luven fra Krigsoperationerne. Den politiske Situation stod paa Vippen, og Kurfyrsten frygtede for at blive sat ud af Spillet. Faren for at Danmark kunde slutte en Separatfred, var en Eventualitet, han maatte regne med og som bedst lod sig forebygge, hvis han blev staaende med den allierede Hær i Landet og især, hvis han tillige var i Stand til at gøre sin Hjælp værdifuld ved et heldigt Krigsforetagende, som naturligvis ikke kunde være noget andet end et fornyet Forsøg paa at føre Tropper over til Øerne. Og denne Plan tog netop nu stærkere Fart, idet den danske Regering stadig ivrigere fremmede den, spejdende efter enhver Chance og ikke uden Behændighed udnyttende enkelte smaa Svingninger i den diplomatiske Mægling. Saaledes opstod i Begyndelsen af Juli Ideen til det Fore-

tagende, som først 4 Maaneder efter blev virkeliggjort, og i hvilket der oprindelig var tildelt Polakkerne en større Rolle end det senere blev Tilfældet. Der skulde opereres paa to Punkter paa een Gang. Danske og hollandske Skibe skulde med Landgangstropper sejle til Kiel, der indtage en Forstærkning af danske, brandenborgske og polske Ryttere og saa foretage et Angreb paa Øerne — der tænktes særlig paa at undsætte Nakskov —, medens de Allieredes Hovedstyrke skulde gøre et nyt Forsøg paa at gaa over til Fyn. I dette Øjemed fortsattes Bestræbelserne for at samle Baade og Smaafartøjer, og intet kunde under disse Forhold være Kurfyrsten mere ubelejligt end Hollændernes urokkelige Uvirksomhed, der gjorde Svenskerne til uindskrænkede Herrer til Søs, og hans Breve fra denne Tid er da ogsaa fulde af de mest ubændige Vredesudbrud mod Wassenaer og den nederlandske Politik. I Nørrejylland havde den danske Øverstkommanderende, Generallieutenant Claes v. Ahlefeldt, ladet opsamle Transportbaade langs med Vestkysten og havde i denne Anledning maattet søge saa langt mod Nord som til Vendsyssel. For at afhente dem udsendte fra Frederiksdode en Flotille under den danske Viceadmiral König, bestaaende af to danske Orlogsskibe i Forening med tre hollandske, som Kurfyrsten siden Fanøovergangen havde tilegnet sig til sin Tjeneste. Den 23. Juli blev Konvoieringseskadren ud for Æbeltoft angreben af 8 svenske Skibe under Kommando af Englænderen Owen Cox. Det synes at have manglet Hollænderne paa Lyst til at yde

alvorlig Modstand. Efter to samstemmende Beretninger kappede de Ankertovene og satte Skibene paa Land, og Officerer og Matroser frelste sig i Skibsbaadene, overladende de halvandethundrede brandenborgske Knægte, som var om Bord paa Eskadren, til deres Skæbne. Derimod skal den danske Viceadmiral have forsvaret sig tappert, men hans Skib blev stukken i Brand og taget med de andre, og han selv faldt. Derpaa opbrændte Svenskerne Transportbaadene, brandskattede Æbeltoft og nedhuggede en Del i Byen liggende polske Ryttere. Den 26. Juli viste svenske Skærbaade sig uden for Aarhus og ødelagde de i Bugten og Havnen liggende Koffardifartøjer og Baade, og den næste Dag kom Cox til Syne med sin Flaade, aabnede et Bombardement paa Byen og begyndte at udskibe Tropper. Den polske Garnison vilde lade det komme til Kamp, men faldt omsider til Føje over for Borgernes Modstand; disse vidste, at de vilde komme til at betale Kampens Omkostninger med Ødelæggelsen af deres By, hvordan end Udfaldet blev, og foretrak derfor at erlægge en Brand-skat ³⁰).

Hvis ikke Pasek selv udtrykkelig forsikrede, at det Søslag, han har overværet, fandt Sted i Æbeltoft Vig, vilde det ikke falde noget Menneske ind, at der herved skal tænkes paa Træfningen den 23. Juli. Han er selv ikke klar over, til hvilket Tidspunkt den skal henføres ³¹), han siger, at den fandt Sted en Søndag, medens den 23. Juli 1659 i Virkeligheden var en Lørdag, dernæst omtales kun hollandske

Skibe og ingen danske, ligesom han kun nævner en hollandsk Admiral, endvidere er det forkert, naar han gør Wrangel til Svenskernes Anfører, men det mest graverende er, at han fremstiller Træfningen næsten som en Sejr for Hollænderne, skønt den var et saa fuldstændigt Nederlag, som blot tænkes kan. Han gør sig skyldig i et Praleri af en temmelig alvorlig Art, ti han kan ikke, som han paastaar, have været om Bord paa noget af Skibene, da han i saa Fald ikke kunde have undgaaet i det mindste at blive taget til Fange. Alligevel kan man ikke tvivle om, at han virkelig har overværet Kampen, da han som Fastlandsbeboer ellers ikke vilde have været i Stand til at give os en Beskrivelse, der trods alt indeholder mange sandfærdige og karakteristiske Træk, som kun et Øjenvidne vilde være falden paa.

Svenskernes Sejr var af afgørende Betydning. Ved Opbrændingen af de med saa megen Møje samlede Transportbaade havde de rettet et Slag mod Landgangs-forsøgene paa Fyn, som man under Øjeblikkets trykkede Stemning ansaa for umuligt at bøde paa. Og den i de samme Dage afsluttede tredje Haager-koncert tilintetgjorde Haabet om en Forandring af Forholdene til Søs. Man mente derfor ikke længere at kunne afvise den Betragtning, at de allierede Tropper bedre lod sig anvende i Pommern. Kur-fyrsten besluttede da at bryde op, dog mindre af Sympati for denne Plan, end fordi han gav efter for det Tryk, der lagdes paa ham af Montecuccoli og den østrigske Politik. For den polske Konge kom Udmarschen imidlertid meget belejlig, da han

trængte til Czarniecki i det af Russerne erobrede Litauen. Opbruddet var samtidig en Indrømmelse af Omstændighedernes Ugunst og egen Mangel paa Evne til at gennemføre den stillede Opgave, og var ensbetydende med en fuldstændig Opgivelse af de Planer, som havde sysselsat de Allierede siden Slutningen af Maj. Dette fik sit utvivlsomme Udtryk deri, at Kurfyrsten lod de Baade, han endnu havde tilbage, gøre ubrugelige og rømmede Fånø. Øen blev øjeblikkelig igen besat af Svenskerne, som endog forsøgte atter at gribe Offensiven og sætte sig fast paa Fastlandet.

Fra Begyndelsen af August var de Allieredes Skarer i Bevægelse Syd paa. Den 17. August drog Polakkerne ud af Aarhus og samme Dag brød de kejserlige op fra Ribe. Hele Jylland over strømmede Forbundstropperne ned til Mødepladserne i Nord-slesvig. Brandenborgerne og de Kejserlige forsamlede sig i Omegnen af Haderslev, Polakkerne paa Skodstrup Mark i Frøs Herred, lige ved Kongeaaen hvor vistnok en Del af dem allerede havde ligget nogen Tid i Bivuak; det er den »store generale polske Lejr«, som oftere omtales i danske Kilder og den samme, der af Pasek, omend noget ubestemt, saa dog rigtig, angives som beliggende mellem Frederiksodde og Ribe (S. 83 jfr. S. 82 og 84—85). Heller ikke Udmarschen foregik uden alvorlige Uordener. Det polske Rytteri forlod den foreskrevne Rute og valgte sig selv, brandskattende og plyndrende, en Vej gennem Landet. Atter her var det fornemmelig Hertugen af Gottorp, som maatte holde

for. Wojewodens Søstersøn, som ligeledes hed Stefan Czarniecki, en klog og tapper, men raa og brutal Mand, drev det især vidt, og Ditlev v. Ahlefeldt maatte personlig begive sig til Onklen for at formaa denne til at holde Styr paa ham.

Den 3. Septbr. passerede de sidste Afdelinger Hertugdømmernes Grænse. Befolkningen aandede atter op, og der lød Taksigelsesprædikener og Takkesalmer i Kirkerne, fordi Landet var befriet for de fremmede Krigsfolk³²). —

For Jylland betød dette etaarige Felttog en stor Ulykke, en økonomisk Tilbagegang, hvis Følger mærkedes et helt Aarhundrede efter. Men heller ikke de Allierede havde synderlig Grund til at være tilfredse. De havde kun høstet ringe Ære, i hvert Fald kunde Svenskerne med større Ret gøre Krav paa den end de selv. Trods store Ofre af Menneskeliv havde Krigen kun delvis bragt de Resultater, man havde haabet paa. Overvurdering af Fjenden og deraf følgende Ubeslutsomhed hos Overkommandoen, utilstrækkelig Disciplin og det næsten fjendtlige Forhold mellem Tropperne havde væsentlig medvirket hertil. Dernæst havde, som ovenfor vist, den herskende Ulyst hos de Ledende til at resikere noget til Tider ligeledes virket uheldigt. Felttoget var halvt mislykket. Den eneste vægtige Undskyldning, der kan anføres for de Allierede, er den utilfredsstillende Proviantering. Vi har lige indtil det sidste paalidelige Beretninger om Nøden blandt Tropperne. Krigskorrespondenten til det franske Blad Gazette de France meddelte i Midten

af Juli, at Forbundshæren var saa medtaget af Sult, at omtrent kun en Tredjedel var kampdygtig. Meddelelsen stammer fra Frederiksodde, saa at Korrespondenten taler som Øjenvidne. Det er ikke blot muligt, men endog sandsynligt, at han maler noget for sort og at Tallet er overdrevet, men selv om vi reducerer det og antager, at kun en Femtedel eller en Sjettedel af Hæren var uduelig til Krigstjeneste, saa giver dette et meget sørgeligt Billede. Et Brev fra Frederik III til Czarniecki fra Begyndelsen af August er en Indrømmelse af, at Forplejningen har været mangelfuld og Kongen lover at raade Bod herpaa, den polske Historiker Wespazyan Kochowski, der altid stiller sig meget sympatetisk over for Danmark, og som var en Samtidig af Pasek, lader sin Fremstilling gaa i samme Retning som den franske Korrespondent, og han skildrer de polske Troppers sørgelige Udseende efter deres Tilbagekomst til Polen i de mørkeste Farver; denne Meddelelse stadfæstes atter af et saa fuldstændig upartisk og uinteresseret Vidne som den kejserlige Gesandt Isola, der havde Lejlighed til personlig at tage dem i Øjesyn. Pasek fortæller rigtignok akkurat det modsatte, hvad enten det nu er, fordi han tænker paa sit eget Regiment, der havde haft gode Kvarterer paa Mols og saa overfører dette Forhold paa hele Hæren, eller fordi han følte, at Sandheden var ydmygende og derfor har skjult den³³).

Vi kan ikke angive, hvor stor en Del af Æren for Felittogets faa positive Resultater der bør tilskrives hver enkelt af de tre Armeer. Men det er

afgjort, at Polakkerne alle Vegne, hvor vi er i Stand til at øve nogen Kontrol, uforsagt gik Fjenden i Møde. Kun Stormen paa Koldinghus og Overgangen over Lillebelt til Middelfart den 29. Maj var særlige polske Krigsforetagender, men ligesom disse bærer ogsaa deres Deltagelse i Overgangen til Als og Cerneringen af Frederiksodde det samme Fællespræg af et modigt, omend dumdristigt Initiativ. At Czarniecki virkelig har indlagt sig Fortjenester, kan man slutte deraf, at Frederik III overdrog Ditlev v. Ahlefeldt at overrække ham en Guldkæde med sit Brystbillede. Overrækkelsen fandt Sted i Juli, altsaa i Slutningen af Felttøget, da den danske Regering havde haft god Lejlighed til at danne sig en begrundet Forestilling om, hvad Wojewoden havde ydet. Den polske Feltherre var den eneste, som nød denne Ære, og betegnende for Smaaligheden og Skinsygen blandt de Allieredes Generaler i det hele taget er det, at Ahlefeldt for ikke at vække Misundelse overrakte Czarniecki Kæden under fire Øjne og anmodede ham om foreløbig at holde Sagen hemmelig. Om det derimod virkelig, som Kochowski fortæller, var paa Forlangende af de danske Kommissærer, at Czarniecki lod sig male, faar staa hen; det er ikke rimeligt. Portrættet hænger nu i det kongelige Slot i Berlin. Czarniecki er afbildet i Legemsstørrelse, i Haanden holder han den forgyldte, med Ædelstene smykkede, Kommandostav eller rettere Kommandokølle (bulawa); han er iført den polske Nationaldragt, en snævert-sluttende rød Atlaskes Kaftan (Zupan), dækket af

en Sobelskinds, med Guldfrynser og Guldlidser besat Kappe; dertil røde Saffiansstøvler, der naar til Knæerne. Ved Fødderne ligger et kostbart Pilekoger (sajdak), saaledes som det brugtes i den polske Hær af Panserrytterne ³⁴).

En mindre Del af den allierede Hær blev tilbage i Danmark, deriblandt 9 polske Eskadroner, omtrent 1000 Mand, under Anførsel af Starosten af Ostrolenka, Kazimierz Piaseczynski. Der er ingen Anledning til at gaa nærmere ind paa deres Bedrifter, ti Pasek, som drog bort med Czarniecki, fortæller her ikke længer som Selviagttager og meget kortfattet og overfladisk, og paa Grund af deres ringe Antal omtales Polakkerne kun lidet i andre Beretninger. De dannede ved Overgangen til Fyn en Del af Ebersteins Korps, svømmede den 4. November med deres Heste over fra Snoghøj til Hinds-gavl, udgjorde under den videre Fremrykning Hærens Fortrop og stod i Slaget ved Nyborg paa Fløjene. Her faldt Piaseczynski i et Haandgemæng for Pfalzgreven af Sulzbachs Haand, og forbitrede over deres Anførers Fald anrettede Polakkerne i ustyrlig Hævntørst et frygteligt Blodbad paa Svenskerne. Bagefter klagede deres Officerer over Tilsidesættelse ved Byttets og Kvarterernes Fordeling, men erklærede sig rede til at lade sig sætte over til Sjælland, et Tilbud, som man dog ikke gjorde Brug af. Om de har været paa Samsø, kan ikke bestemt afgøres; man antog det dog i det 18. Aarhundrede. Efter Nyborgslaget drog de atter over til Jylland og indkvarteredes i Omegnen af Vejle, indtil de i den første Halvdel af Januar 1660 forlod Landet ³⁵).

II.

Land og Folk.

Som historisk Kildeskrift kunde Paseks Erin- dringer ikke staa deres Prøve. De Fakta, han an- gav, var for det meste enten forkerte eller unøjagtige, og Memoirerne havde nærmest Betydning paa Grund af den livfulde Fremstilling og den stærke Realisme. Derimod har hans Beskrivelse af Land og Folk virkelig historisk Værd, hvis vi, hvad der ikke er mere end ret og billigt, bedømmer den i Forhold til andre lignende Skrifter fra Datiden.

Baade hjemlige og fremmede Rejsebeskrivelser fra den første Halvdel af det 17. Aarhundrede gør paa en Nutidslæser det Indtryk, at Betragteren har forbavsende ondt ved at stille sig paa et andet Standpunkt end det hjemmevante. Han mangler aandelig Elasticitet, og det mærkes, at han har til- traadt sin Udenlandsfærd uden de Forkundskaber, som moderne Opdragelse og Levemaade giver, lige-

fra Historie- og Geografiundervisning til Avislæsning. Han staar derfor besynderlig ufærdig over for sine Oplevelser, og naar han ser noget nyt, faar han som oftest kun Tid til at undre sig. Han har endnu ikke lært at rejse.

Danmark havde indtil Midten af det 17. Aarhundrede kun taget ringe Del i den europæiske Kulturbevægelse, og de Fremmede, som besøgte Landet, kom herop paa Gesandtskabsrejser, som Købmænd, som tjenende i fremmede Hære eller fordi de var indkaldte af Regeringen. At rejse herop ene i det Øjemed at lære Land og Folk at kende, laa endnu uden for Mulighedernes Grænse. Dertil var Danmark baade for meget og for lidet civiliseret. Det var en Ære, som kun de første Kulturlande nød, eller ogsaa, og det endda rent undtagelsesvis, de halvt barbariske som f. Ex. Tyrkiet. Derimod faldt det ingen ind at gøre sig bekendt med en beslægtet, omend noget fattigere Kultur end sin egen, for at se, hvordan det allerede kendte tog sig ud gennem et andet Prisme. Det vilde forudsætte en Kærlighed til aandelige Detailespørgsmaal og en Forstaaelse af Nuancer, som tilhører en langt senere Tid. De Rejsende, som ved tilfældige Omstændigheder førtes op til Danmark, har kun Øje for det, som de saa at sige ikke kunde undgaa at se og som uvilkaarligt frembyder sig for enhver Betragter. Det er endvidere i logisk Overensstemmelse med Samtidens Interesse for naturhistoriske og kemiske Vidunderkabinetter, naar de i deres Beretninger først og fremmest overleverer os

alt, hvad de anser for kuriøst, hvad der baade vækker den primitive Nysgærrighed og sætter Fantasien i Bevægelse.

Der berettes da især om Landets, Byernes og Befolkningens Udseende, altsaa om det, som man i strengeste Forstand kan se med sine Øjne, og kun det første groveste Indtryk gengives. Betragtninger over det sete anstilles allerede noget sjældnere. Deraf kommer det, at Fremstillingen af de udvortes Forhold hovedsagenlig bliver ens selv hos Forfattere af vidt forskellig Nationalitet. Pasek og Italieneren Torquato Pecchia fortæller ofte det samme, fordi de ofte ser det samme, og naar endvidere den første skildrer sin Sørejse fra Æbeltoft til Aarhus, stemmer den i Hovedtrækkene ikke blot med det, som hans Landsmand Jan Cedrowski meddeler om sin Rejse fra Kjøbenhavn til Dünkirchen, men ogsaa med Tyskeren Daniel Fetters Fremstilling af sin Islandsfærd. Og i de fleste af disse Rejsebeskrivelser breder der sig en naiv Overdrivelse, som er fremgaaet af en livlig Fantasi, en overfladisk Iagttagelse og ofte vel ogsaa af Lyst til at gøre sine Oplevelser muligst betydningsfulde. Det dagligdags stilles paa Spidsen og bliver til en Mærkværdighed, det mærkværdige til et Mirakel.

Men netop her bør der tages et Forbehold for Pases Vedkommende. Sammenlignet med Hovedmassen af Rejsebeskrivelserne er der hos ham et Plus, som hæver hans Skildring op over Gennemsnittet. Han indskrænker sig ikke til en Opregning af Fakta, men han beskriver og fortæller, og vi ser

ham i forskellige, vekslede Situationer. Naar hans personlige Oplevelser spiller altfor stærkt ind i Krigens Historie, saa at Fremstillingen af den lider af mangfoldige Skrøbeligheder, saa gør de til Gengæld hans Beskrivelse af Land og Folk fængslende. Hans stærke Virkelighedssans skærmer ham mod, at Fantasien faar uindskrænket Magt over ham, og hvor livlig hans Indbildningskraft end kan være, sammenlignet med Nutidsmenneskers, saa - var han dog i Forhold til sine Samtidige og især til sine egne snævrere Stammefrænder en ædruelig Natur. Derfor fortæller han heller aldrig rene Ammestue-æventyr, af den Slags, som f. Ex. findes hos Torquato Pechia, at der i Danmark sælges Vind til Skipperne i et Lommetørklæde, at der findes Mus, som flygter for Korsets Tegn, at der gives Præster, som kan lave Vin af Vand o. s. v. Pasek lader sig aldrig glat væk binde noget paa Ærmet, de fejlagtige Angivelser er af den Art, at det fortalte i alt Fald kunde tænkes at forholde sig saaledes, som han antager, og paa nær en enkelt Undtagelse, som senere nærmere skal omtales, og hvor hans Standpunkt er fuldt berettiget, giver han aldrig det overnaturlige Spillerum. Og endelig bør nævnes et Moment, som maaske er det allervigtigste: han kan ogsaa være unøjagtig, ikke sjælden fejl underrettet, men der lader sig ikke paavise et eneste Tilfælde af selvlavet Opspind; man kan ikke gribe ham i Usandhed¹).

At gennemgaa Pasek i alle Enkeltheder lønner sig ikke, ti hans Dom er ofte paavirket af tilfældige

Omstændigheder og hans Udtryksmaade undertiden ulogisk og svævende, saa at han ikke har givet os et historisk Materiale, paa hvilket man i alle Tilfælde tør bygge med Tryghed. Kun Hovedpunkterne skal udhæves.

Ligesom paa de fleste andre Rejsende gør Landet ogsaa paa ham et tiltalende Indtryk. Hans egen Hjemstavn var, omend ikke en af de frugtbareste, saa dog en af de gode Egne i Polen, men den havde med sine Fyrrenaalsskove ikke det frodige og pyntelige ved sig, som, hvor meget end Naturomgivelserne har forandret sig i vore Dage, dog allerede den Gang udmærkede Østkysten af Nordslesvig og Nørrejylland, de Egne, han fortrinsvis lærte at kende. Den Synsvinkel, under hvilken han bedømmer Omgivelserne, var Soldatens. Hans Blik havde vænnet sig til Landskaber og Byer, som var hærgede indtil sidste Trevl af fjendtlige Tropper, og selv om Svenskerne havde medtaget den jyske Halvø slemt i Efteraaret 1658, var der dog levnet adskilligt, da Polakkerne rykkede ind. At Landet i Virkeligheden var i en sørgelig økonomisk Forfatning, kunde Pasek ikke være vidende om, og anlæggende sin relative Maalestok maatte han faa det Indtryk, at det var velhavende. Naar han erklærer det lidet anselige Aarhus og Ribe (S. 57 og 83) for smukke Byer, tænker han nærmest paa de usle, urene, af Svenskere og Kejserslige udplyndrede Smaakøbstæder i Hjemmet, som han lige havde forladt; da han tiltraadte det danske Felttog, og ikke paa de betydelige polske Byer som Warszawa eller

Danzig, som han havde lært at kende, da han nedskrev sine Erindringer.

Vinen i Danmark erklærer Pasek for daarlig (S. 30 og 72), og i dette Spørgsmaal kunde han nok optræde som Kender, da Polen indtil Slutningen af forrige Aarhundrede var et af de mest vindrikkende Lande i Europa. Især yndede man de stærke ungarske Vine, og heraf forklares det, at han ikke regnede den lette Persimen for Vin (S. 30). Derimod er det paafaldende, at han ikke med et eneste Ord omtaler det stærke Forbrug af Øl, der alene af den Grund maa have vakt hans Opmærksomhed, at Øl i hans Hjemstavn hørte til de rent undtagelsesvis forekommende Drikkevarer. Sædvanlig er det kun Afgang fra det tilvante, der fængsler ham. Derfor undrer han sig over det danske Saltmadsfad eller Gammelmandsfad (S. 34) og har Vanskelighed ved at forsone sig med, at Befolkningen sover nøgen, gemmende sig under en Ballast af Dyner; i Polen kendtes og kendes endnu kun Tæpper. Derimod blev han i høj Grad indtaget i de danske Træsko, og blandt de Mærkværdigheder, han medbragte til sin Hjemstavn som en Erindring om sit Ophold i Danmark var ogsaa et Par Træsko af Lindetræ. Han bestemte dem som en Foræring til en ung Dame i hans Fødeegn, Teresa Krosnowska, en Datter af Undermundskænken i Rawa, og lod derfor lave et Ibenholtsskrin, indlagt med Perlemor og fodret med karmoisinrød Damask, til Træskoene. Gaven overrakte hende af en af Paseks Kammerater fra Krigen, og før han

aabnede Skrinet spændte han de Tilstedeværendes Nysgærrighed ved i en, i det mindste for os aldeles utaalelig opstyltet Tale med Hentydninger til Hippomenes, Atalante og Kleopatra at ytre, at denne Present var saa sjælden, at der ikke fandtes dens Lige i noget kejserligt eller kongeligt Skatkammer. »Da de saa opdagede, at det var et Par Sko af Træ, modtog de ikke destomindre Gaven med stor Taknæmmelighed, og næsten alle Venner, Frænder og Naboer kom kørende for at tage den i Øjesyn«²).

Naar Pasek fortæller, at Ovne kun fandtes i de fornemme Hjem, og at Kaminer var almindeligere, saa stemmer dette ikke med, hvad vi ellers ved, og heller ikke med Udviklingen i Danmark i det hele taget, der tværtimod gik i modsat Retning³), men maaske tænker han særlig paa Forholdene i Slesvig, der kan have sluttet sig til Tyskland. En Ovnskat, som ogsaa omtales, har aldrig existeret. Varmerenderne eller Varmetrugene (S. 34 og 72) er enten det samme som Datidens sædvanlige Varmepotter eller Ildgryder, eller dog en dermed nær beslægtet Indretning.

Hvad der siges om den store Rigdom paa Hjorte, Harer og Raavildt, om at »ikke enhver har Lov til at jage dem« og om Ulvenes Fredløshed (S. 31) stemmer med de kongelige Forordninger, der forbeholdt Adelen Jagtretten, men udtrykkelig undtog Ulvejagten, og af hvilke endog Forordn. af 25. Septbr. 1650 paabød Afholdelsen af en almindelig Ulvejagt til December hvert Aar⁴). Naar Pasek

siger: »De flaar ikke Ulven, men hænger den i en svær Jærnlænke op i en Galge eller et Træ og lader den der hænge saa længe, indtil blot Knoglerne bliver tilbage«, saa lyder dette som et Æventyr, saa meget mere som vi ikke finder denne Meddelelse hos nogen anden Forfatter. Alligevel har Pasek ikke gjort sig skyldig i nogen Opdigtelse. Vi har her en Levning af en gammel nordisk Retspraxis, af en Vedtægt, der efter at have mistet sin Retskraft, Aarhundreder igennem har bevaret sin Levedygtighed som Almueskik. Ifølge germansk Ret hængte man Ulve op ved Siden af Forbrydere, som var dømt for Rov, dels som en Forøgelse af den til Straffen knyttede Vanære, dels for at antyde, at Forbryderen var Ulven lig i Rovlyst, og denne Fremgangsmaade anvendtes indtil det 14—15 Aarhundrede over for Jøder. Men Hængning af Dyr forekommer ogsaa som Straf for selve Dyret. Ved Drab forøvet af Husdyr skulde den dræbtes Arving nøjes med halv Mandebod, gjorde han imidlertid Fordring paa hel Mandebod, skulde ogsaa denne udbetales ham, men han maatte forpligte sig til at klynge Drabsdyret op over sin egen Port, lade det blive hængende der, indtil det raadnede op og Knoglerne faldt ned, og det var ham strengt forbudt at gaa ud ad nogen Dør eller Aabning i sit Hus. Det er altsaa her selve Dyret, som straffes. Ved en Sammensmeltning af de to nævnte Principper er atter den Retsbestemmelse opstaaet, at Rov eller Drab straffes med Hængning, hvad enten Forbrydelsen er begaaet af et Menneske

eller et Dyr, og det er denne gamle Vedtægt, der ligger til Grund for den af Pasek omtalte Skik⁵⁾).

En anden gammel Skik med en lang Tradition bag sig er det, naar Indbyggerne i Æbeltoft gav sig til at skjule deres Værdisager i Havet, da de saa, at Træfningen mellem den dansk-hollandske og den svenske Eskadre begyndte at tage en for den første betænkelig Vending (S. 79—80). Pasek stiller Forholdet en Smule paa Spidsen — han bruger noget for stærke Ord —, men der er ingen Anledning til at tvivle om, at Vandet, eller som han bemærker, særlig Fjorde og Havne, naar der indtraadte Fare, er bleven benyttet som Skjulested for Kostbarheder og værdifulde Ejendele, ikke ved Enkeltmands tilfældige Paafund, hvad der kun vilde være lidet mærkeligt, men i Kraft af en almindelig udbredt, fra Fædrene nedarvet Skik. Vi ved, at det at nedsænke sine Skatte i Vandet allerede i den nordiske Oldtid var en gængse Skik, og takket være denne har Arkæologien kunnet gøre nogle af sine vigtigste Fund. Polakkerne vidste ogsaa god Besked om denne Tilbøjelighed hos Befolkningen, ti da de kom til Gottorp afledede de Vandet fra Hertugens Fiskedamme for at søge efter Kostbarheder, og senere gentog de Experimentet i Vejle, idet de udskar den ved Gaarden Lille Grundet beliggende Sø, hvorved de kun fulgte Svenskernes Exempel fra Krigen 1643—45⁶⁾.

Som det sømmer sig i en Beskrivelse af Danmark, yder Pasek Havet en udførlig Omtale. Her

er Fantasien virkelig for en Gangs Skyld løbet af med Fastlandsbeboerne, og der er ingen Grund til at opholde sig hverken ved de talende eller ved de stønnende Fisk, hvis man da ikke ved de sidste tænker paa Knurhanen eller den almindelige Ulk; at Storkefisken (S. 66) er en Hornfisk, ser enhver, og Djævlefisken (S. 64) er trods den overdrevne Beskrivelse uden Tvivl den almindelige Rokke, en den Gang i Norden meget yndet Spise. Større Opmærksomhed fortjener hans Omtale af Saltsydningen (S. 66), en primitiv Maade at vinde Salt paa, som endnu kendtes paa den jyske Vestkyst henad Midten af vort Aarhundrede, men som nu vistnok er ophørt. Saltet fremstilledes af det saakaldte Saltsand, d. v. s. Overfladen af det af Solen gennembagte og ved Ebbetid tørt liggende Strandsand. Det opsamledes i Kar, som var forsynede med tilstrækkelig smaa Huller i Bunden til at det Vand, som hældtes over Saltsandet, kunde løbe igennem uden at tage synderlig meget Sand med sig. Dette afsiede Vand dannede altsaa en Slags Saltlage, der atter indkogtes, saa at Vanddelene forsvandt og det krystaliserede Salt blev tilbage. Denne Fremgangsmaade anvendtes især paa Skallingen i Ho og Oxby Sogne, og i de tørre, for en saadan primitiv Saltfabrikation gunstige, Somre 1825—26, blev der af Varde Købmænd omtrent intet indført Salt afsat til Omegnens Beboere. I Stedet for Sand benyttede man undertiden Tørvejord eller Tang. I sidste Tilfælde tørredes Tangen i Solen og brændtes derpaa til Aske, og det deraf indvundne Udtræk af

Salt blev saa atter indkogt. Det ses, at Pasek har sprungen det sidste Moment over⁷⁾.

I Slutningen af sine Erindringer om Aaret 1659 omtaler Pasek de polske Troppers Skæbne efter Hovedhærens Udmarsch. Han taler her om Ting, som han ikke ved Besked om, Beskrivelsen af Krigen er sammenfiltret og uklar, og Overgangen til Fyn sammenblandet med Slaget ved Nyborg. Men hans øvrige Angivelser er enten rigtige eller deres Tilblivelsesmaade dog forklarlig. Man studser over, at han fortæller saa meget ondt om Fynboerne (S. 103). Grunden hertil er, tror jeg, overmaade simpel. Han har forvexlet dem med Finnerne, hvad der let kunde ske, da disse 2 Ord i lydlig Henseende næsten er ens paa polsk: *Fionowie* og *Finnowie*, tilmed da Betoningen ligger paa næstsidste Stavelse; ogsaa i et af Haandskrifterne blandes de to Former sammen. Men Finnerne stod fra gammel Tid af i hele Norden i Ry for Trolddom, Pasek har hørt Tale herom eller maaske læst sig det til, og af de to Slags Overtro, han særlig har lagt Mærke til, nemlig Troen paa at kunne haardgøre sig og Troen paa Nisser, maa Fynboerne særlig tage den første paa deres Kappe, fordi den saa ud som Trolddom og lod sig forene med den Forestilling, Pasek havde dannet sig om Begivenhederne paa Fyn. At en saadan Overtro har været stærkt rodfæstet blandt Almuen, ses af samtidige Vidnesbyrd og af de »Kunstbøger«, som endnu af og til kan findes i Opskrifter, hvoraf de ældste er fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede.

Det gjaldt om at tilintetgøre Virkningen af Modstanderens Vaaben, og dette antoges at kunne opnaas paa to Maader, enten ved direkte at paavirke disse eller ved at gøre sig selv usaarlig. I første Tilfælde vilde man »døve Sværd og forsige Bøsser,« idet man fremsagde Signeformularer, hyppigst indeholdende Paakaldelser af Jesus og Kirkens Helgene. Vilde man gøre sit eget Legeme usaarligt, kunde man foruden at læse slige Trylleformularer (»valdre sig«), nedskrive dem og bære dem paa sig — saaledes de saakaldte Sværdbreve — eller beskytte sig ved Amuletter med Korsets Tegn, kabbalistiske Signaturer, Runer o. lign. Pasek stiller sig noget tvivlende overfor denne Haardgøring. Han erklærer, »at af Indbyggerne var (desuden) hver Mand Skytte, hver Mand Soldat og tilmed saarfast mod Skud og Hug« (S. 103), men han ytrer tillige: »Hvad den omtalte Beskyttelse angaar, saa nærer Fynboerne stærk Tiltro til den, men jeg har rigtignok ikke hørt nogen Polak fortælle, at han har hugget sit Sværd skaaret paa Andenmands Hals« (S. 107). Han opfatter altsaa nærmest Haardgøringen som Hexeri, blot at den ikke altid gør sin Virkning, og Indbyggerne erklæres altsaa for Troldmænd, der selvforstaaelig tjener Djævlens. Følgelig svigter de deres Konge og tager Parti for Svenskerne, som ret egentlig anses for Satans haandgangne Mænd⁸).

Det morsomme Æventyr om Nissernes Bryllup (S. 104—6) henføres af Pasek selv til Sverrig. Paa den anden Side har han temmelig sikkert Fortællingen fra en polsk Hjemmelsmand, ti en dansk

Meddeler vilde aldrig have kendt eller blot anet, at en Polak ved Navn Rej havde været Gesandt i Sverrig⁹). Men i saa Fald kan ogsaa hele Fortællingen være opstaaet paa polsk Grund. At Pasek ikke selv ellers kender noget til Troen paa Nisser, siger intet, ti i hans Fødeegn kunde man ikke være fortrolig med den, da den er et Laan fra Tyskland og derfor kun var — og er — udbredt i de vestligste Egne af Landet. Endvidere omtales Nissebryllupper hyppigere i den polske end i den nordiske Literatur af Folkeminder. Men det er ikke lykkedes mig at finde nogen tilstrækkelig nær Parallel i nogen af de to Literaturer. At Mennesker indbydes af Nisser til Bryllup, er et almindeligt Træk i Æventyrene, ligeledes findes det oftere omtalt, at den syge ligger i Sengen, medens Bryllupsfølget, efter i Forvejen at have indhentet Tilladelse dertil, danser rundt i Stuen eller marscherer forbi under en højtidelig Musik, men alle Vegne mangler det for Æventyret hos Pasek saa karakteristiske Træk, at den syge efter at have overværet den første Forbimarsch, staar op og laaser Døren, og at Nisserne alligevel forskaffer sig Adgang til Værelset¹⁰).

Da Paseks Erindringer først og fremmest er en Selvbibliografi, skænker han ogsaa den Begivenhed, som under hans Ophold i Danmark greb stærkest

ind i hans private Liv, nemlig hans Kærlighedsforhold til den danske Adelsdame, en udførlig Omtale (S. 92—103).

Vi kan med fuld Sikkerhed sige, at det Brev, han anfører, ikke er autentisk. Danske adelige Damer, som kunde Latin, var i Midten af det 17. Aarhundrede enestaaende Undtagelser, og deres Breve — man læse blot, hvordan Eleonora Christine Ulfeldt skriver til sin Slægt — er ved Stilens Naturalighed saa vidt forskellige fra Brevet hos Pasek, at man med Føje kan erklære det for rent ud umuligt, at en dansk Kvinde paa Frederik den III's Tid kunde stille sine Ord i den Grad paa Skruer, tilmed, naar hun skriver til den Mand, hun elsker. I og for sig bør den Omstændighed, at Brevet er affattet paa Latin, ikke vække nogen Mistanke, ti eftersom Pasek kun kunde polsk og Latin¹¹⁾, maatte dette Sprog nødvendigvis være det eneste Meddelelsesmiddel mellem ham og hans Elskede, og hun har derfor maattet lade en anden, f. Ex. Stedets Præst, skrive Brevet for sig. Der er imidlertid noget, som med en til Vished grænsende Sandsynlighed peger hen paa, at det enten helt eller overvejende er fabrikeret af Pasek selv. Hans Dannelse var som ovenfor bemærket, klassisk, og han kendte ingen andre Mønstre for Brevstil og overhovedet ingen anden Literatur end den klassiske. Ligesom nu de antikke Forfattere ikke gengiver Taler eller Breve ordret, saaledes følger Pasek ogsaa i denne Henseende sine Forbilleder. De alenlange Taler, som han meddeler, er enten nedskrevne efter Hukommelsen

eller opdigtede, og da han ikke har til Hensigt at narre Læseren, lægger han heller ikke Skjul herpaa. Da han f. Ex. udførlig gengiver den allerede nævnte Tale, som en af hans Kammerater holdt ved Overrækkelsen af Skrinet med Træskoene til Teresa Krosnowska, indleder han den med disse Ord: »Jeg kan ganske vist ikke huske den helt, men han talte omtrent paa følgende Maade [eller: hans Tale havde nærmest følgende Indhold].« Pasek benytter for at udtrykke den sidste Sætning en meget ubestemt Vending (mowil w ten sens), der imidlertid er den selv samme, som kommer igen ved Anførelsen af Brevet fra hans Elskede ([list], którego ten sens jest), og som i Oversættelsen (S. 93) er gengivet ved: »Det (Brevet) lyder omtrent som følger.« Vi har her Paseks egen Indrømmelse af, at Brevet ikke meddeles i sin oprindelige Skikkelse, og hvis man derfor i det hele taget skal lægge nogen Vægt paa hans indirekte Antydning af, at han har ejet Originalen (»mange andre, som jeg har modtaget, er gaaet tabte«), saa har han i det mindste bearbejdet den frit, for at den kunde faa det Præg af Opstyltethed, som han selv ansaa for Aandrighed.

En dansk Generalkommissær Ricaldus skal have været vidende om Paseks Forhold til Eleonora, men en saadan Person eksisterer ikke. Brevet maa være affattet af Pasek samtidig med hans danske Erindringer, altsaa omtrent 30 Aar efter hans Ophold i Danmark, og som alle lidet sprogkyndige Folk har han en svag Hukommelse for fremmede Navne, der gennemgaaende gengives i en fordrejet

Form. Paafaldende er imidlertid Brevets Underskrift; man studser over det lange og saa udansk lydende Navn Eleonora Croes Dywarne. Eleonora var intet almindeligt Fornavn i Danmark, men for Resten forekom det ogsaa kun sjældent i Polen. Croes maa vel være Slægtnavnet, og Dywarne skal sagtens betegne Gaarden, hvor Eleonora boede. Men en saadan Maade at underskrive sig paa er ligefrem uhørt. Begge Navne har en meget upolsk Klang, vil man imidlertid fortolke dem, maa man antage, at Forvanskningen er opstaaet ved en mislykket Bestræbelse for at angive den danske Udtale. Dywarne synes alligevel at trodse alle Fortolkninger, Croes kan derimod være en fordrejet Form af Kaas¹²). Eleonora har efter al Sandsynlighed boet i Omegnen af Aarhus eller paa Mols, hvor Pasek den længste Tid laa i Kvarter. Da han ved den polske Hærs Udmarsch vilde rejse til hende, kom han sydfra, nemlig fra Lejren ved Skodstrup. Det var i Begyndelsen af August, Svenskerne havde gjort Landgang i Omegnen af Frederiksodde, og han blev standset af Kurfyrstens Tropper ved Vejle, saa at det ikke lykkedes ham at naa Skanderborg, hvilken By han, som han selv bemærker, skulde passere paa Rejsen nordpaa.

At hele Historien skulde være en Mystifikation, bør bestemt afvises. Pasek plejer med Aabenhjærtighed at afdække sine egne Skrøbeligheder, og han hentyder et Steds senere i Memoirerne til sit Forhold til Eleonora paa en Maade, der ikke ladér nogen Tvivl tilbage om, at vi har med en

sandfærdig Tildragelse at gøre. Under Aaret 1662, da han besøgte det berømte Valfartssted Czenstochowa, skriver han: Da jeg opholdt mig i Czenstochowa, benyttede jeg Lejligheden til at skrifte og søgte Syndsforladelse, fordi jeg, som ovenfor omtalt, havde lovet en vis Dame Ægteskab, et Løfte, jeg imidlertid ikke havde holdt, og som jeg den Gang havde givet hende af Letsindighed, eller rent ud sagt fordi jeg var bleven forelsket. Syndsforladelsen fik jeg ganske vist, men jeg husker og skal længe huske den Bod, jeg maatte underkaste mig, og de Formaninger, jeg maatte høre paa, og jeg vil kunne belære adskillige om, hvor urigtigt det er at give Tungen frit Løb og sige: »Jeg er til Sinds at ægte Dig!«¹³).

III.

Sagn.

(Et Tillæg).

Med de skrevne Kilder er Efterretningerne om Krigen ikke udtømte. Rundt om i forskellige Egne af Jylland og Fyn fastholder Almuen endnu den Dag i Dag i en Mængde Sagn Erindringen om den fremmede Invasion. De er almindelig kendte, da de er bleven mangfoldige Gange aftrykte, især i Læsebøger og Krestomatier, og det er væsentlig paa Grundlag af disse Sagn, at der har dannet sig en almindelig Dom om de allierede Troppers, og særlig om Polakkernes, Fremfærd i de nævnte Provinser. Der er derfor Grund til at spørge: Er denne Overlevering saa gammel, som den giver sig ud for, d. v. s. er den den Slægts Ejendom, som oplevede Krigen og har den holdt sig uforandret indtil vore Dage?

Sagnene er meget talrige, men egentlig indbyrdes kun lidet forskellige, hvis man da, hvad der

med Lethed lader sig gøre, ordner dem i bestemte Grupper.

Der er da først det allerkorteste og aller-simpleste Sagn om »Polakhullet«: En Polak er bleven greben i at plyndre, bleven overmandet og dræbt og derpaa kastet i en Grusgrav, et Kær, en Mose eller lign. Tillige vises altid Stedet. Dette er omtrent den mest enkle Form, et Sagn kan have. Meddelelsen er saa kortfattet, at den umulig kan have skiftet Skikkelse i Tidens Løb, den Begivenhed, som ligger til Grund derfor, er saa naturlig, at den meget vel kan være sket, og da den knytter sig til et bestemt Sted, synes det heller urimeligt, at den kan være bevaret i Erindringen indtil vor Tid. Kun een Ting vækker Mistanke, og det er disse Polakhullers Talrighed. De er saa hyppige, at et enkelt Sogn ofte kan opvise flere, og hvis de alle skulde være virkelige, maatte man antage en krigersk Snaphanenatur hos den jyske Bonde, som strider mod alt, hvad vi ved fra samtidige historisk sikre Kilder. Disse fortæller kun, hvordan de Allierede var forsigtige nok til altid at drage ud i Partier; men de har tillige overleveret os Efterretningen om en frygtelig Smitsot, som i Krigens Tid hærgede baade Soldater og Befolkning. En Del Polakhuller er derfor ikke andet en virkelige Begravelsessteder. I de allerfleste Tilfælde foreligger der imidlertid en Overførelse af det Sagn, der oprindeligt kun tilhørte en bestemt Egn, til andre Egne. Det er vandret, og dette kunde saa umaadelig let ske, fordi der ikke gaves den Landsby, som ikke besad

et Kær, en Mose eller en Mergelgrav, den eneste Betingelse, der udkrævedes for at kunne annektere det. Virkelige Polakhuller findes maaske endnu, men de er sikkert uhyre faa. Det er ogsaa muligt, at de oprindelige Sagn efter at have afsat sig paa fremmede Steder, selv er uddød i deres Hjemstavn, fordi de Naturforhold, af hvilke deres Existens var betinget, havde forandret sig.

Paa samme Maade forholder det sig med de Sagn, der fortæller om Familier, der flygter ud i Engdrag, Jordhuller eller Sandbanker, hvortil Adgangen er vanskelig tilgængelig og skjult af Græs, Siv eller Krat. De er saa korte og usammensatte, at deres Simpelhed vilde være en Garanti for deres Troværdighed, hvis ikke deres store Udbredelse gjorde dem usandsynlige. Men ogsaa disse Sagn er virkelige Stedsagn, Stedet er det vigtigste, og uden Angivelsen af dette vilde de blive fuldstændig interesseløse og kunde ikke eksistere. Man har følt denne Emnets Spinkelhed og søgt at gøre det mere tiltrækkende ved at tilføje nye Momenter, som f. Ex. hvorledes Mændene, medens Hustruer og Børn sidder skjult i Jordhulen, flakker om og hemmeligt om Natten forsyner dem med Levnedsmidler, ja undertiden udvides Rammen yderligere, idet der ved en nærliggende Idéassociation berettes, hvordan Flygtningenes Skjulested opdagedes af Fjenden, og hvorledes de, skønt overrumplede, sejrrig afslaar Angrebet, som f. Ex. i den almindelig bekendte Fortælling om Peder Spillemands Forræderi i Hegnsvig¹). Hermed er Overgangen fuldbyrdet: Sagnet,

som skulde bevare Mindet om en bestemt historisk Begivenhed, er forandret til slet og ret Underholdningsstof.

Af denne Art er Hovedmassen af de historiske Sagn. Man tage f. Ex. følgende Fortælling: »Til Skade Præstegaard kom 17 Polakker og een Underofficer, som først begærede Spise og Drikke, dernæst endog Præstens Døtre og Piger. Avlskarlen raadede til at drikke dem fulde, og da dette var sket, gik han ind til dem, skjulte, uden at de mærkede det, deres Vaaben, tog selv en Sabel og raabte: »Staar op Karle! her er Piger at danse med!« og de maatte saa, den ene efter den anden, lade sig binde Hænderne paa Ryggen. Idet han nu sagde, at han vilde føre dem til deres Oberst, hvor de skulde have deres fortjente Straf, førte han dem ud paa Notvig Hede. Her lod han dem gøre Holdt og lovede den, som vilde skyde de andre, Frihed for Straf. En iblandt dem, som talte dansk, tog med Glæde mod Tilbudet, og da hans Hænder var løsnede, skød han alle sine Kammerater ned, men da Avlskarlen erfarede, at han var en dansk Mand, gav han ham et dødeligt Saar gennem Brystet, efterdi han havde været delagtig i Udændingenes Uterlighed. Saa blev de alle begravede i Sandet, og over dem blev der rejst en Stendysse« ²).

Her er meget, som maatte tiltale en barnlig Fantasi, der er en Intrige, ganske vist baade usandsynlig og naiv, men dog altid en Intrige, og den fortæller om rask patriotisk Færd, som paa een Gang frier Gaardens Beboere for de ubudne Gæster

og lader de skyldige faa deres Straf. Vi har her en hel lille Novelle, men den er opstaaet paa Sandhedens Bekostning, ti det er let at se, at den skildrede Begivenhed aldrig har funden Sted. Men selv saadanne Sagn, hvis Indhold ikke frembyder noget urimeligt, er næsten aldrig fri for senere Om- eller Tildigtning. Der gives kun yderst faa oprindelige Sagn og overhovedet ingen sandfærdige. Alle har de to Perioder i deres Liv, Tilblivelsen og Tilværelsen. I den første opstaar de alle som usandfærdige, i den anden mister de næsten alle deres Oprindelighed. Historiske Sagn er ingenlunde mundtlig Overlevering af virkelig Historie, men af forvansket Historie. Almuen skaber overhovedet aldrig en historisk paalidelig Tradition, ti enhver Tildragelse ændres uundgaaelig i samme Øjeblik, den gaar over i den folkelige Bevidsthed for at blive Genstand for Fortælling. Almuen perceperer partisk og den *ser* noget andet end der virkelig har funden Sted, fordi den opfatter det sete paa Baggrunden af alle de Sagn, den i Forvejen sidder inde med; den er ikke lidenskabsløs, men hildet i Fordomme, og den mangler Kritik overfor sig selv og overfor Tildragelsen. Iagttagelsen maa altsaa blive forkert, og Beretningen ligeledes.

Som en Følge heraf kan Sagnene kun blive et Udtryk for Samtidens folkelige Opfattelse af en Begivenhed. Men selv dette er overmaade sjældent og gælder især historiske Sagn, der selv vedkender sig at være af alleryngste Dato. Det er tvivlsomt, om den første Fortæller, som strax efter et Sagns

Tilblivelse gengav, hvad han troede at have oplevet, har formaaet at være objektiv i sin Fortælling, men det er sikkert, at Sagnet under sin paafølgende Tilværelse er bleven omdannet paa mangfoldige Maader. Det forandrer sig baade med Stedet, efterhaanden som det vandrer, og med Tiden, og især er det den enhver Fortæller iboende Bestræbelse for saa meget som muligt at fængsle Tilhørernes Interesse, som bliver skæbnesvanger; enhver tilføjer lidt af sit eget, Biomstændighederne ændres umærkeligt eller de erstattes af nye og trækker saa Hovedpunkterne med sig. Jo simplere en Fortælling er, desto oprindeligere kan den være, ti den er mindre interessant, den bliver sjældnere fortalt, der slides ikke saa meget paa den og den bliver mindre forvansket³⁾; jo fyldigere den er, jo mere den nærmer sig til at blive en Novelle og jo flere Biomstændigheder, den indeholder, desto upaalideligere er den. Til den sidste Slags hører Sagnet om Polakkerne i Skade Præstegaard. Det historiske Element er svunden ind til et Minimum, Pointen er bleven det vigtigste, og Fortællingen maa derfor stilles i Række med alt det øvrige uhistoriske Fortællingsstof, der er af rent underholdende Art og som paa en Tid, hvor boglig Dannelse var meget sjælden blandt Menigmand, ligefrem erstattede Literaturen. Alle disse historiske Folkesagn er aldrig bleven følt som historiske, det er ikke falden Fortællerne ind at bestræbe sig for at være nøjagtig, ti dette Begreb eksisterede i det hele taget ikke for dem, ingen har lagt Mærke til disse Fortællingers Egenart, man har ikke

i særlig Grad holdt Hævd over dem, ikke særlig søgt at indprente dem i sin Hukommelse, men de er bleven betragtede som det, de var, nemlig Tidskort, og de har haft samme Skæbne som alle andre Morskabsfortællinger, de er bleven ændrede ved vilkaarlige Tilføjelser eller sammensmeltede med yngre, beslægtede Overleveringer, hvis de da ikke, hvad der hyppigst har været Tilfældet, aldeles har vejet Pladsen for disse.

Der gives endnu enkelte gamle Sagn om Krigen 1658—60, men der er grumme ringe Sandsynlighed for, at de oprindelige Sagn kan have holdt sig blot i Grundtrækkene uforandrede indtil vore Dage. Alt taler derimod, og intet derfor. Et Tidsrum af gennemsnitlig 150—170⁴) Aar skiller Tilblivelse og Optegnelse fra hinanden. Sagnene er alle affattede i Prosa, og den løse Form har tilladt enhver at foretage Ændringer. Utallige Æventyr og Fortællinger, baade hjemlige og udenlandske har i Mellemtiden passeret Hjærnerne og der afsat deres Mærker. Der findes i disse historiske Sagn meget sjælden individuelle Træk, og naar de endelig findes, er de uoprindelige, og det bliver da, som det nedenfor skal vises, en let Sag at godtgøre dette. Men sædvanlig svøber de sig ind i en Kappe af Farveløshed, som der intet er at stille op med. Og dog ligger det utvetydigste Bevis for deres Uoprindelighed deri, at skønt de gør Krav paa at være opstaaede under Svenskerkrigen, indeholder de intet, som — hvis det da ikke aabenbart har sin Plads i Fantasiens og Æventyrets Verden — ikke lige saa godt

kunde være sket under enhver anden Krig, og der omtales ikke en Institution, ikke en Skik, ikke det ubetydeligste Moment, som kunde være karakteristisk for Midten af det 17. Aarhundrede i Modsætning til andre Tider.

Vi er i den uheldige Stilling, at vi kun forholdsvis sjælden kan bevise disse Sagns Upaalidelighed, ti naar der nævnes Personer i dem, er de sædvanligvis navnløse, og med saadanne er der intet at stille op. Men ligesaa snart en Kontrol bliver mulig, viser det sig, at Efterretningerne ikke ikke stadfæstes.

Almindelig udbredt er Sagnene om de Allieredes Grusomheder. Der fortælles om Præsten Hr. Rasmus til Aale og Tørring i Vrads Herred, Skanderborg Amt, at han havde skjult sine Kostbarheder i en Bagerovn, Dette blev imidlertid opdaget af en polsk Spion, der atter fortalte det til sine i Aale Kro svirende Kammerater, men nogle tilstedeværende danske Mænd, som havde hørt paa Samtalen, underrettede Præsten om Faren og det lykkedes ham endnu tidsnok at tage sit Sølvtøj ud af Ovnens og grave det ned i sin Have. Derpaa sagde han til sin Kone: »For at sikre Din Fremtid nogenlunde, har jeg skjult mit Sølv for Polakkerne paa et Sted, jeg nu ikke vil vise Dig; skulde jeg imidlertid blive dræbt, da har jeg for at give Dig Underretning om, hvor Sølvet er gemt, nedlagt en Seddel under et Bræt bag Alteret; men Du maa sværge mig en hellig Ed, at Du i intet Tilfælde vil søge at skaffe Dig Kundskab herom, før Fjenderne er dragne af Landet.« Da

Polakkerne kom og mærkede, at de kostbareste Sager var borte, blev de rasende, men skjulte dog deres Harme. Men en Søndag, da Præsten var paa Vej til Kirke til sit Annex Tørring, slæbte de ham af Vognen og skruede Hjærneskallen fra hans Hoved, indtil han opgav Aanden⁵⁾.

Faktisk i denne Beretning er det kun, at Præsten Ole Rasmussen Samsing 2den Søndag efter Trinitatis (12. Juni 1659) blev mishandlet af Polakkerne. Men han døde først 4 Maaneder efter, den 14. Oktbr., og følgelig kan de ikke have pint ham paa den nævnte barbariske Maade »indtil han opgav Aanden«⁶⁾.

Historisk tilforladelige Efterretninger om Krigen meddeler adskilligt om forøvede grove Mishandlinger, men rigtignok aldrig om rent umenneskelige Torturmetoder som Afskruening af Hjærneskallen, Opsprætning af Maven, Røgning af Personer o. s. v., Emner, som er yndede af Almuefortællingerne, men som beror paa en kolossal Overdrivelse og helst bør sættes i Klasse med Spøgelseshistorier. Det er de uoprindeligste af alle Sagn, ti ingen har i den Grad været udsat for Forvanskning. Den grupvækkende Beretning pirrer mere end enhver anden Tilhørerne og udsætter mere end enhver anden Fortælleren for den Fristelse at overdrive. Der kræves ingen stor Opfindsomhed af ham, han behøver ikke at frygte nogen Kritik, og han er selv Herre over at forøge Værdien af sin Beretning og derved tillige sin egen Anseelse ved at gøre sit Emne muligst spændende.

Ifølge den speciel folkelige Betragtningssmaaede, der skaber sig Virkeligheden i sin egen Fantasis Lignelse, medfører en Misgerning ufravigelig Straf, og paa denne følger atter Anger. Derfor faar Sagnene om de fremmede Troppers grusomme Færd hyppigst et Tillæg, i hvilken der sker Retfærdigheden Fyldest. Da Polakkerne f. Ex. kom til Præsten i Toftlund i Haderslev Amt, borede en af dem et Hul i Dørstolpen, trak hans Skæg gennem Hullet og slog en Pind for, saa at Præsten maatte staa der, indtil hans Folk kom og befriede ham. »Men Polakken fik fra den Stund saa stærkt Samvittighedsnag, at han sygnede hen uden at kunne dø. Han rejste da tilbage og Præsten tilgav ham hans Synd, hvorpaa han døde roligt og blev begravet i Herrested, hvor hans Grav endnu vises⁷⁾«. Aldeles lignende Meddelelser har vi paa Fyn om Svenskeres Anger over at have dræbt en Præst for Alteret, knust Hjærneskallen paa et Barn, spiddet et spædt Barn og holdt det over Ilden, medens den barselsyge Moder saa derpaa, men til Straf bliver Vedkommende rigtignok ogsaa senere syg for Livstid. Man mærker strax, hvorledes i den sidst anførte Beretning alt forsætligt er lagt til Rette for at det kan tage sig ud og indjage Tilhørerne den størst mulige Rædsel. Undertiden gøres Fremstillingen rørende, f. Ex. naar en af Svenskerne især angrede, at han engang havde dræbt et lille Barn »der smilte, da det saa det blanke Staal at skinne sig i Møde.«⁸⁾

Over for de Allieredes brutale Optræden var der for Befolkningen kun tre Vilkaar: at sætte

haardt mod haardt, tage sin Tilflugt til List eller resigneret finde sig i sin Skæbne. I Virkeligheden har den saa godt som altid maattet vælge det sidste, men Almuens Fantasi har atter her omskabt Virkeligheden efter sit Ønske. Deraf hele den Række Sagn, der handler om snarraadig og heltemodig Færd, og hvoraf der allerede er anført et enkelt. At den eller de, som sætter sig til Modværge, kommer galt afsted, findes der ogsaa Exempler paa, dog er dette sjældnere. Herhen hører f. Ex. Fortællingen om de Vejen Mænds store Tapperhed, hvorledes de under Bonden Thygesens Anførsel i i samlet Trop angriber Fjenden ved Skodstrup og nedlægger 100 Mand, saa at denne maa køre op med Kanoner, inden det lykkes ham at faa Vejen By indtaget og ødelagt⁹). Dette er altsammen opdigtet¹⁰). Helt hen i Æventyrets Verden hører alle Beretninger om snedig List, hvormed man har narret Fjenden. De indeholder ligesom en dulgt Anvisning paa, hvordan man kan løse det Problem at tage ham ved Næsen, de er lidt i Slægt med Gaader og rummer en lille Pointe; derfor er de ogsaa vandret vidt, og det er de samme Par Kneb, som gaar igen i alle Sagnene: medens Soldaten bøjer sig ned over den aabne Dragkiste for at se, om der er noget i den, smækker Konen eller Manden i Huset Laaget i og hugger derved Hovedet af ham, eller Fjenden, som nærmer sig for af plyndre, ser gennem den aabentstaaende Port de ituslaaede Møbler, som Beboerne forsætlig har kastet rundt i Gaarden, og han fjerner sig da strax i den Tro,

at en Plyndring allerede har funden Sted, eller Manden i Huset har vendt sine Kuber om, saa at de omkringflyvende Bier skræmmer Fjenden tilbage o. s. v.¹¹⁾

Jo mere fortvivlet den Situation er, der udmales, desto stærkere virker Fantasien, og desto usandsynligere bliver Løsningen; hjælper ikke Mennesker, saa hjælper Gud. Vi faar Miraklet. I Gaarlev i Vejle Amt »blev en stakkels Bondepige, Margrete Hansdatter forfulgt lige op i Kirketaarnet af en polsk Rytter, der vilde voldtage hende, og da hun ingen anden Udvej saa til at frelse sin Ære, gav hun sig Gud i Vold og styrtede sig ned fra Taarnet med det faste Forsæt heller at dø end at leve beskæmmet. Ligesom ved et Vidunder kom hun ikke alene uskadt ned, men undgik ogsaa Polakkens Efterstræbelser«. Denne Meddelelse hører blandt de ældste, vi har, idet den findes omtalt i Resens Atlas Danicus¹²⁾, der skriver sig fra Aarene 1670—90; den er altsaa bleven optegnet saa tidlig, at Begivenheden for den Sags Skyld nok kunde være sand, hvis den ikke indeholdt mere Religion end Historie, og hvis vi ikke havde at bestille med en af den Slags internationale Legender, som til enhver Tid verserer blandt Almuen. Det samme fortælles ogsaa om en Jomfru, der styrtede sig ned fra St. Knuds Kirketaarn i Odense.¹³⁾ Begge Overleveringer har en Tilføjelse, der ligesom skal gælde som et Adkomstbevis for Beretningens Sandfærdighed. Resen siger, at Pigen endnu levede i Slutningen af det 17. Aarhundrede som Enke i Fredericia, men

Odenseversionen, som er langt yngre — den er først optegnet omtrent 1830 — er naaet videre og lyder paa, at der som Følge af Springet nede paa Stenbroen dannede sig et Aftryk af Jomfruens Fødder, som ses endnu. Den sidstnævnte Bekræftelse er blot et Udtryk for Fortællerens daarlige Samvittighed, ti omend kun halvt bevidst, har han dog følt det utrolige i sin Meddelelse og søgt at gøre den troværdig ved at tilføje en ny Urimelighed; den førstnævnte Forsikring derimod, som tjener samme Øjemed, er en af den Slags Paaberaabelser paa ukendte Personer, der er ligesaa lidet tillidsvækkende, som de er hyppige. De beviser enten slet intet eller ogsaa det modsatte. I andre Tilfælde hævder Fortælleren Oprindeligheden af sin Beretning ved at henvise til, at der endnu findes Spor af de fremmedes Kugler eller Sabelhug i Døre, Loftbjælker, Borde, Sengestolper eller lignende, men man har ondt ved at tro ham, ti Bøndergaarde og Bohave fra Midten af det 17. Aarhundrede hører til de store Sjældenheder. Paa Fyn findes der — eller fandtes der da endnu for 60 Aar siden — en Del Sagn om Svenskere, som var bleven tilbage efter Slaget ved Nyborg; i Virkeligheden var disse Folk svenske Fanger, som under Frederik IV efter Tønningens Kapitulation var bleven fordelt rundt om paa Fyn¹⁴). I Besser Kirke paa Samsø hang der i Midten af det 18. Aarhundrede en Fane, som antoges ophængt ved Begravelsen over en polsk eller kejserlig Officer; der findes endnu Afbildninger af den, og ved nærmere Betragtning

viser det sig at være en Kirkefane fra den katolske Tid¹⁵).

Exemplerne kunde forøges med en Mængde andre. Overalt træffer man hos Almuen denne utrættelige Bestræbelse efter at henhøre, hvad der er usædvanligt eller dunkelt, til Krigen 1657—59. Det er ligesom om det herved fik et Troværdighedens Adelsmærke paa sig. Wallensteins Invasion 30 Aar i Forvejen blev saa godt som glemt. Tre-aarskrigen slutte en god Del af Fortidens og Eftertidens Tradition. Den er enestaaende i Danmarks Historie ved sin bratte Omskiftelighed og fordi den paa en Gang bragte fire forskellige Staters Hære indenfor Landets Grænser. Længe efter at den var forbi, vedblev den at trække Sagn til sig, og det er endog sandsynligt, at den endnu bestandig virker, og at der endnu i vore Dage dannes nye Sagn om Polakker og Svenskere i den gamle Overleverings Lignelse. Ligesom de store Navne har ogsaa de store Begivenheder dragende Magt. Almuen har imidlertid kun en kort Hukommelse, og allerede de nærmest følgende Generationer vidste kun om Krigen, at den havde været; men yderligere kunde den ikke udslettes af Erindringen, fordi den havde efterladt sig sørgelige Minder i de forhuggede Skove, de ødelagde Præste- og Bøndergaarde, de udplyndrede Købstæder, kort sagt i de fortvivlede økonomiske Vilkaar. Derfor blev den ogsaa et Symbol paa Trængsel, og næsten alle Sagn fortæller om Ud-sugelse og Vold, direkte eller indirekte, hvordan man bukker under for den, undgaar den eller

mod sætter sig den. Altid er Udpresning og personlig Overlast det aabenbare eller skjulte Grundmotiv. Krigen blev til en Ramme, indenfor hvilken de næste Slægtled anbragte alt, hvad de kunde forestille sig af dyrisk Grusomhed, og den blev epokegørende for Almuens Forestillingskres, idet den gav denne en hel anden Retning end tidligere og absorberede eller udskød en Mængde gamle Sagn. Men herved har den folkelige Betragtning maade gjort sig skyldig i en Uretfærdighed, og vi tør sige, at saa umenneskelige som Sagnene skildrer Svenskerne og de Allierede, har disse aldrig været, og selv om vi kun holder os til de historisk hjemlede Efterretninger, er deres Samvittighed tilstrækkelig betyngtet af Udpresninger, Udplyndringer og allehaande Voldshandlinger mod Personer, til at det ikke vilde være i høj Grad ubilligt at læsse endnu mere over paa den. Men Almuen er ensidig, og ligesom lidet aandelig udviklede Personer er den hurtig til at tage Parti for og imod, og er dette først sket, holder den uforanderlig fast ved sin forudfattede Mening. Derfor fordelte den strax Rollerne blandt de fremmede Tropper. Paa Fyn tillagdes der Svenskerne de mest haarrejsende Grusomheder, medens der om Polakkerne — som strax skal vises — dannede sig Sagn af en hel anden Art. I Jylland derimod inaugureredes »Polaktiden«, og der er ingen Ende paa alt det onde, der fortælles om Polakkerne, Brandenborgerne nævnes næsten aldrig, de Kejserslige sjælden. Naar Krigen blev den Axe, hvorom For-

tidens og Eftertidens Forestillinger kom til at dreje sig, saa blev Polakkerne denne Axes Centrum. Disse havde, strax da de kom ind i Landet, faaet et daarligt Rygte paa sig, og det med Rette; nu ikke blot beholdt de dette Rygte, men de maatte endda tage Størsteparten af Svenskernes, Brandenborgernes og de Kejsertiliges Udskejelser paa deres Kappe, og det oven i Købet forstørret indtil det monstrøse. Vi har Sagn om deres Tøjlesløsheder, fra Egne af den jyske Vestkyst, hvor de Kejsertilige udelukkende har haft deres Kvarterer. Overalt viser det sig, at Folketraditionen simplificerer, og naar to beslægtede Overleveringer mødes, bukker den ene under og optages af den anden.

Man huske endvidere, at den danske Almue, en Befolkning i etnografisk Henseende saa at sige af een Støbning, levede under meget ensformige Forhold. Den kom ikke i fremmed Krigstjeneste til fjerne Lande og den kendte kun øen Fjende, den samme, som Forfædrene havde kendt eller i alt Fald hørt Tale om, nemlig Svensken. Under Wallensteins Indfald modtog den det første, stærke Indtryk udefra, men dette maatte strax vige, da de Allierede 1658 rykkede ind. Brandenborgerne adskilte sig kun lidet fra Karl Gustafs tysk-svenske Soldater, de kejsertilige noget mere, men Polakkerne syntes at være Væsener fra en hel anden Verden. Deres Sprog lød som mesapotamisk, og den ene Afdeling af deres Hær var endnu mærkeligere uniformeret end den anden; de halvvilde Semener,

de straalende Husarer og de ringbrynjeklædte Panser-ryttere indgød baade Forundring og Skræk. Slige Folk tiltroede man paa Forhaand alt ondt. Fantasien sattes i den vildeste Bevægelse, og der dannede sig da ogsaa nogle højst besynderlige Sagn.

Det hedder saaledes i en Overlevering fra Sevel i Hammerum Herred: »Paa den Tid kom der et fjendtligt Folk ind i Landet, som gik under Navn af Tatere, og de skændte og brændte overalt, hvor de kom frem, saa de stakkels Mennesker maatte søge Skjul, hvor de kunde. Folkene kunde daglig høre de fremmedes Eder og Forbandelser over, at de ingen Steder fandt Folk, men kun tomme Huse, som de af Hævn-gærrighed stak Ild paa. Fra Sevel drog de til Landting i Ejsing, hvor de gjorde Forsøg paa at storme Gaarden; derpaa belejrede de den forgæves.« Et andet Sagn begynder saaledes: »Der var en Gang en stor Landgang af Fjendtlige — de kaldte dem Tatarer — og saa kom de ogsaa til Barslund, hvor der den Gang boede 2 Mænd«¹⁶).

Vi ser her bort fra, at Sagnet egentlig burde være møntet paa de Kejserslige, eftersom disse og ikke Polakkerne har ligget i Kvarter i Egnen mellem Holstebro og Skive. Overleveringen kan være opstaaet ved Navneligheden mellem Tatere og Tatarer, men dette er ikke sikkert, da Polakkerne ellers saa godt som altid kaldes ved deres rette Navn i Sagnene og i andre Beretninger, og »Tatarer« baade var og er endnu et fremmed Begreb for den jyske Almuesmand, der desuden, hvis han havde

kendt det lærde Ord, absolut maatte have givet det en folkelig Form, der ikke kunde blive nogen anden end netop Taterne, da begge Ord jo oprindelig er et og det samme¹⁷). Det er snarere Forestillingen om det vilde og barbariske som fælles for begge Folk, der har medført Forvexlingen; derfor kaldes Polakkerne ogsaa et Par enkelte Gange for Moskovitter¹⁸), en Reminiscens, som vistnok skriver sig fra den allernyeste Tid, nemlig fra Kosakkernes Indrykning i Hertugdømmerne 1813.

I de to anførte Sagn fortælles om Taterne, hvad der kun kan have Gyldighed om Polakkerne (eller de Kejserslige). I Almindelighed er det omvendte Tilfældet, og dette er ogsaa naturligt, ti Almuen bevarede kun en meget uklar Forestilling om Czarnieckis Soldater, medens den endnu i lang Tid jævnligen havde Lejlighed til at se Taterne færdes i sin umiddelbare Nærhed. Der paadigtes derfor i de fynske Sagn Polakkerne de mærkværdigste Ting som f. Ex., at de fangede Katte, Snoge, Frøer og Hunde, som de saa dræbte og fortærede raa, eller at de aflivede deres syge Børn, og deres affældige gamle Kællinger, for at de ikke skulde falde dem til Besvær. De fik ligeledes Ord for at have indført Tobaksrøgningen, Brændevinen og Rotterne. Det sidste forklarer Almuen selv paa den Maade, at da de marcherede bort, blev nogle tilbage og ernærede sig af at spaa, hexe og vise igen, men da Regeringen befalede, at de skulde udjages truede de med, at de nok skulde sende Gæster

deres Sted, som ikke skulde være gode at bides med, nemlig Rotterne¹⁹).

Disse Sagn er indsamlede i Nordfyn omkring Aar 1830. De maa være af temmelig sen Oprindelse. De kan ikke hidrøre fra det Slægtled, som levede under Krigen 1657—59, ti Samtiden har sikkert vidst, at der ikke var bleven polske Soldater tilbage, som ernærede sig af Spaaning eller Hexeri, og de er først bleven opdigtede af en Generation, som personlig ikke engang kendte Taterne, ti saa længe man endnu daglig havde dem for Øjnene, kunde det ikke falde nogen ind at overføre det for dem karakteristiske paa andre, eller hvis han forsøgte derpaa, vilde han øjeblikkelig blive desavoueret.

Der tilskrives Polakkerne en overnaturlig skarp Lugtesans. I et Sagn fra Skovby Sogn paa Fyn hedder det: »En Polak kom ind i en Gaard og vilde have Penge. Da Konen havde aabnet Kister og Gæmmer og vist ham, at hun intet havde, vedblev han ikke desto mindre at gaa omkring og snuse, indtil han gik hen til en Haandkværn og med sin Kniv løsnede noget Ler, som sad fastklinet inde i Kværnen, hvorpaa han fandt nogle Penge.« I Vissenberg Sogn, ligeledes paa Fyn, fortælles, at man i en Gaard havde nedgravet en Kiste med Rug i et Korngulv, og den var skjult saa godt, at det var umuligt for Polakkerne at finde den, men deres Lugtenerver blev alligevel sat i Bevægelse, og de løb snusende frem og tilbage. Vedel-Simonsen,

hvem vi skylder disse Sagn, tilføjer: »Denne stærke Lugtesans tilskrives dem saa hyppigt og paa saa forskellige Egne, at man til sidst bliver tvivlraadig, om det skal være en figurlig Talemaade eller ej«²⁰).

Der foreligger dog her en virkelig Folketro, opstaaet ved en Sammensmeltning af to forskellige Fortællinger.

Polakkerne skal, paastaas der, have ført store Støverhunde med sig, som de benyttede under deres Plyndringstog til at opsnuse, hvor Befolkningen havde gemt sine Værdigenstande. Dette er en ren og skær Fabel, de polske Tropper har ikke haft nogensomhelst Art af Hunde med, men alligevel er den ikke opstaaet paa bar Bund. Det er en paa Erfaring støttet Kendsgerning, at Ulvene tiltager stærkt i Antal efter hver Krig, og den danske Almue mærkede ogsaa efter Krigen 1657—59 disse skadelige Dyrs Forøgelse; den skød naturligvis Skylden over paa Polakkerne, og snart hed det sig, at de havde haft Ulvene med, for at de kunde være dem behjælpelige med at snuse, og at de ved deres Bortmarsch havde sluppet dem løs af Skadefrohed. Ulvene blev saa i Overleveringen erstattede af Hunde, disses Lugtesans overførtes paa Polakkerne selv, og man tillagde dem den i overnaturlig Grad. Men for at dette kunde ske, maatte en anden og meget fantastisk, Forestilling komme til. Det er Troen paa Hundetyrken eller Tryntyren. Begge var de halvt Dyr og halvt Menneske, den første havde Hundehoved, den sidste Svinehoved, de levede af Menneskekød og havde en saa

overordentlig fin Sporesans, at det kun var muligt at undgaa dem ved at vade over Vand²¹).

Sagnene om Polakkernes stærke Sporeevne skriver sig heller ikke fra Samtiden, men de er dog dannede af et Slægtled, som var i Stand til at forbinde de to Yderpunkter, Ulvenes Tiltagen og Troen paa Hundetyrken, og omend meget fra Begyndelsen af stod klarere og fyldigere og meget er bleven udvisket i Tidens Løb, saa at vi heller ikke har denne Overlevering i den Skikkelse, den havde, da den blev skabt, saa bærer den dog et umiskendeligt Præg af Ælde, vel at mærke i Forhold til de fleste andre Sagn. I det hele taget er de af Vedel-Simonsen indsamlede Sagn de værdifuldeste, de er ikke saa afblegede og ikke saa utaaelig ensformige som saa ofte ellers, hvor alt drukner i en uendelig Almindelighed, og de er de eneste, som undertiden har lidt nationalt Kolorit. En Overlevering som den, der gør Polakkerne til Tatere, er særlig dansk. Tager man derimod de fleste af de jyske Sagn, overraskes man ved deres Afslebenhed. De er bleven fortalte for ofte og indsamlede for sent. De gode Sagn, som Jylland har haft, er forsvundne, og hvad der er bleven tilbage, er ikke nogen Kærlighed værd. De er ikke Udtryk for den danske Folkeindividualitet, de fleste af dem genfinder man i andre Lande, og især da i Polen, hvor den beslægtede Situation — Svenskernes Invasion 1655—60 — affødte en beslægtet Overlevering; der er her ikke Tale om Laan fra nogen af Siderne,

ti naar en stor Del af de historiske Sagn fra begge Krige i begge Lande er bleven indbyrdes saa ens, da er det, fordi de er fremgaaet af den samme almeneuropæiske Almuebetragtning af ensartede Forhold. Men historiske Prosasagn er overhovedet uheldigt stillede, ti de lænkebindes af Historien, og de udfordrer uvilkaarlig Kritikken uden at kunne tilfredsstille den ²²).

Anmærkninger.

(De anførte Skrifter maa ikke opfattes som en Bibliografi; jeg har kun citeret saadanne, som jeg har haft Nytte af. Breve og Aktstykker er fra Rigsarkivet, med mindre der er tilføjet Cz. A. ๑: Czartoryski Arkivet i Krakov).

Første Kapitel.

I.

Paseks Levned.

¹⁾ Den bedste Fremstilling af Paseks Levned er af Br. Chlebowski (Tygodn. illustr. 1877 Nr. 64—72).

²⁾ Wenclewskis Udg. Lwów (Lemberg) 1877, S. 209—10.

³⁾ Wenclewskis Udg. S. 211. ' .

⁴⁾ Kraushar: Nowe Epizody z ostatnich lat zycia Paska. Petersb. 1893, S. 33—125. Sammesteds findes ogsaa S. 11 fig. en Bibliografiangivelse.

⁵⁾ Wenclewskis Udg. S. 230.

II.

Pasek fortæller om sit Ophold i Danmark.

¹⁾ Dette Afsnit, som omfatter Aarene 1658 og 1659, udgør kun den mindste Part af Erindringerne, som er et temmelig omfangsrigt Værk (i Wenclewskis Udg. f. Ex. 377 tæt trykte

Oktavsider). Nogle Brudstykker af Pasek blev første Gang udgivne af Grzymala 1821 i Tidsskriftet Astrea. Den første samlede Udg. udkom 1836 i Poznan (Posen), besørget af Grev Edward Raczynski. Senere er der fulgt en Mængde andre, men ingen af dem er tilfredsstillende. Den Text, som ligger til Grund for min Oversættelse har jeg konstrueret paa Grundlag af Lachowicz' Udgave af Petersborghaandskriftet (Wilno 1843), som er det bedste, med Jævnførelse af Hs. II. H. a. $1^2/1$ i Raczynski-Biblioteket i Poznan, der er det samme, som er benyttet ved Førsteudgaven 1836. En Redegørelse for de Principper, jeg har fulgt herved, som overhovedet for den filologiske Side af mit Arbejde, har jeg ikke indladt mig paa, da Studiet af de slaviske Sprog tæller saa faa Dyrkere i Danmark, at sligt kun vilde være til ringe Nytte. —

En tysk Oversættelse udkom 1838 i Breslau. Den er besørget af en Polak, som ikke var fortrolig med ældre polsk og ikke kunde tysk, og rettet af en Tysker, som ikke kunde polsk.

Andet Kapitel.

I.

Krigen.

¹⁾ Jan Kazimierz til Oberst Polubinski 1658, $30/4$, $1^3/6$, $6/7$, sa. til den po. Resident hos Kong. af Ungarn $25/4$ (Cz. A. Saml. 151), sa. til en Ukendt $1^2/5$ (Cz. A. Saml. 399); Walewski *Historia wyzwolenia Polski* II. 317; *Urkunden und Actenstücke zur Gesch. des Kurf. Friedr. Wilh. VIII.* 355—363, 371 fig. De forudgaaende diplomatiske Forhandlinger har jeg set bort fra; de findes omtalte hos Fridericia Adelsvældens sidste Dage, passim.

²⁾ Kochowski *Annales Poloniae*, Climacter II. 320—22; Walewski *Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej* I. 28—30; Ebersteins *Kriegsberichte aus d. dän.-schwed. Kriege* 72, 93; Droysen *Gesch. d. preuss. Politik* III. 2. 417—18; *Urk. u. Actenst.* VIII. 377—78.

3) Angivelserne varierer en Del, men de her meddelte Styrkeforhold findes i de paalideligste Kilder. Paafaldende er det dog, at Montecuccoli, der som man skulde synes, maatte være nøje underrettet, kun angiver den kejserlige Styrke til 8000 Md. (3500 Inf. 4500 Ryttere) og den brandenborgske til 8500 Md. (3000 Inf. 5500 Ryttere); men maaske tænker han herved ikke paa hele Hæren. (Mont. til Leopold $2^{1/1}$ 59, Walewski Hist. wyzw. Rzeczyp. I. 30).

4) Górski *Historia piechoty polskiej*, Krak. 1893, 59; sa. *Historia jazdy polskiej* Krak. 1894, 25—26, 64—72; *Lettres de Pierre des Noyers* $1^{4/1}$ 1659; A. O(livarius) Kurtzer *Begriff einer holsteinischen Chronik* 349; Urk. u. Actenst II. 216. At Semenerne ikke, som ofte antaget, var Dnieprkosakker, men derimod Valakker, fremgaar af *Armeefortegnelsen* hos Stefan z Proszcza Medeksza (*Script. rerum Polon.* III. 256); som en Del af den tyrkiske Hær omtales de hos Potocki *Wojna Chocimska* 382.

5) *Krajewski Hist. Stefana Czarnieckiego, Turowskis* Udg. Krak. 1850; *Jenike Stefan Czarniecki Warsz* 1891. Begge ikke helt paalidelige.

6) »*Diarium bei dem Zug nach Holstein*« i *Ebersteins Kriegsberichte*; *Ditlev v. Ahlefeldt til Fred. III* $2^{1/10}$; *Gazette de France* 1658 S. 1152, 1178; smsteds s. 1201 (de Kiel $2^{4/11}$) om Polakkernes Forsøg paa at erobre Als.

7) *Ditl. v. Ahlefeldt til Fred. III* $7/12$, $1^{4/12}$; *Henr. Rantzau og Fred. v. Ahlefeldt til samme* $4/12$, $1^{3/12}$; *Fred. v. Ahlefeldt til samme* $1^{4/12}$; *Czermak Przeprowa Czarnieckiego na wyspe Alsen. Przewodnik nauk. i lit.* 1884; *Pamientniki Losia* 35—37 = *Historiskt Bibliotek* IV. 458 fig.; *Bijdragen en Mededeelingen van het historisch Genootschap te Utrecht* 1882. S. 383—87; *Priorato: Historia di Lepoldo I* 422 fig.; *Walewski Hist. wyzw. Rzeczyp. I.* 31 fig. og *Aktstykke Nr. V*; *Kochowski Annales Poloniae Clim.* II 312—28; *Döring Die Eroberung Alsens durch den grossen Kurfürsten Sonderburg* 1873 og 1890; *Rist Als's Erobring Hist. Arkiv* XIV. 173 fig., 233 fig.; *Urk. u. Actenst.* III. 132, VIII. 591,

593, 595, 597; Gazette de France 1658 S. 1152, 1250. 1659 S. 16, 39—40, 63—64, 88; Eberstein 87.

⁸⁾ Pamientnik Mikolaja Jemiolowskiego 133—34; Lato-pisiec Joachima Jerlicza II. 38.

⁹⁾ Saaledes f. Ex. da han i Foraaret 1660 gik over Dniepr ved Byen Szklów, jfr. Overgangen over Floderne Basia og Drucz, Pasek S. 124, 109, 125 (Wenclewskis Udg.). Sidstnævnte Sted er aabenbart en Reminiscens fra Overgangen til Als.

¹⁰⁾ Lettres de Pierre des Noyers ⁹/₅ 1657.

¹¹⁾ Nemlig den 20. Maj og den 4. Novbr. 1659. Jvf. Ditl. v. Ahlefeldt til Fred. III ²²/₅; Manley The History of the late Warres in Denmark, London 1670 S. 101; Fridericia Adelsvældens sidste Dage 451.

¹²⁾ Dubiecki: Czarniecki w Danii (Obrazy i studia historyczne).

¹³⁾ Urk. u. Actenst. VIII. 590, 592: Gazette de France 1659 S. 88.

¹⁴⁾ Montecuccoli til Kejseren ²⁰/₁₂ (Wiener Arkivet, velvilligst meddelt mig af Dr. Fridericia); Gaz. de France 1659, S. 40, 63, 111, 115; Biegeleisen i Przewodnik nauk. i lit. XII. 892—93; Pamientniki Losia 37—40; Kochowski Clim. II. 328—29, 332—33; Manley 55; Einkommende Ordinair- und Postzeitungen 1859 Nr. 1; Rhode Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse 82; Bircherods Dagbøger 22.

Om Omfanget af Explosionen findes ingen bestemte Angivelser. Nøjagtigst udtrykker Los sig, der siger, at den sprængte tre Etager; efter Pasek fandtes Krudtbeholdningen under Kæmpetaarnet, hvad der maa betyde i Slotskapellet eller under dette. At Taarnet ikke er bleven demoleret, fremgaar af Koldinghus Lensregnskaber, som jeg har gennem-gaaet i Rigsarkivet indtil Aar 1675. Reparationer af »det store firre kanttede toren« omtales næsten hvert Aar, men de er alle ubetydelige og vedrører mest Anbringelse af nye Render, Tilmuring af Huller og Vinduer, Lodning o. s. v.

¹⁵⁾ Henrik Rantzau og Fred. v. Ahlefeldt til Frd. III ³⁰/₁₁; Fred. v. Ahlefeldt til samme ¹³/₁₂; Ebersteins 87,

113—15, 123; Urk. u. Actenst. VIII. 590 fig.; Frederik III's Anmodning om en Hjælpeending til Sjælland afvistes i to Krigsraad, Sønderborg d. $1^3/_{12}$ 58 og Ribe $1^4/_{1}$ 59, jfr. Walewski Hist. wyzw. Rzeczyp. I. 32 og Nr. VI., Urk. u. Actenst. VIII. 598.

¹⁶⁾ Fred. v. Ahlefeldt til Fred. III $3^0/_{11}$, $1^3/_{12}$; Da. Mag. 3 R. IV. 322, 324; Eberstein 89, 105, 109, 116—18, 121 fig.; Gaz. de France 1658 S. 1181, 1233. 1659 S. 460, 92, 290; Jy. Saml. II. 7; Suhms Saml. til den dan. Hist. I. 1. S. 161; Urk. u. Actenst. II. 217; Kochowski II. 329—31.

¹⁷⁾ Urk. u. Actenst. VIII. 591, 598. V. 920; Walewski Hist. wyzw. Rzeczyp. I. 139; Eberstein 141; Manley 55; Gaz. de France 1659 S. 135, 139.

¹⁸⁾ Henr. Rantzau og Fred. v. Ahlefeldt til Fred. III $1^0/_{1}$; Walewski I. 150; Gaz. de France 1659 S. 112, 135, 159, 184, 208, 213, 232, 255, 279.

¹⁹⁾ Det er tvivlsomt, hvorvidt de Allierede ogsaa har været i Vendsyssel; jeg har kun funden det omtalt i Gaz. de France Aar 1659 S. 339 og 364.

²⁰⁾ Fred. III til Czarniecki $2/_{11}$, $2^4/_{12}$; samme til Jan Kazimierz $2^5/_{11}$; Henr. Rantzau og Fred. v. Ahlefeldt til Fred. III $1^3/_{12}$ 58, $1^0/_{1}$ 59. — Kurf. til Marie Louise $1/_{11}$; Marie Louise til Kurf. $5/_{12}$; en Ukendt til Overbeck $1^2/_{2}$ 59, alle Cz. A. Saml. 388; Walewski Hist. wyzw. Rzeczyp. I 206; Eberstein 138—39; Ursin Stiftsstaden Viborg 310.

²¹⁾ Wenclewskis Udg. af Erindr. S. 142 og 209.

²²⁾ Om de Allieredes Fremfærd findes meget trykt og utrykt (Kirkebøger, Regnskaber, Præsteindberetninger o. a. vedrørende Indkvartering). Foruden enkelte i det foregaaende eller i det følgende nævnte Skrifter kan endnu mærkes: Kinch Ribe Bys Hist. og Beskriv. II, 401—14; Adler Efterretn. ang. Byen Ribe, Indbydelsesskr. til Ribe Katedralskole 1838 S. 34—58, 70—86. 1848 S. 50—52; Hübertz Bidr. til en Skildring af Staden og Kommunen Aarhus S. 81 fig. og Bilagene 2, 7, 8, 9; Vorsaae Bidrag til Vejle Byes og Amts Historie i det 17. Aarh. Hist. Tidsskr. II. 225—44. De andre Bybeskrivelser er mindre væsentlige. Endvidere:

Böttiger Æbeltoft og Omegn 55 flg.; Jy. Saml. V. 32 flg., 246 flg., VI. 305, 311, X. 6, 17, 149, 150; Da. Saml. III., Hefte 2, 8 flg.; Kvartalsskriftet Orion II., 277 flg. Et Par enkelte af disse Efterretninger henhører dog allerede til Sagnetenes Verden.

²³⁾ Hertel Forsøg til en antikvarisk-hist. Beskriv. over Aarh. Dom- og Katedralkirke. 2 Afd. S. 195—56; Jy. Saml. V. 195 flg.; Pontoppidan Marmora Danica II. 98—99.

²⁴⁾ Ditl. v. Ahlefeldt til Fred. III ²⁷/₃; Manley 55 Los 40; Gaz. de France 291, 368.

²⁵⁾ Ditl. v. Ahlefeldt til Fred. III ²⁶/₅; Eberstein 164 flg., 174 flg.; Gaz. de France 532; Urk. u. Actenst. II 217, V. 920, VIII. 620, VII. 175 flg.; Fridericia Adelsvældens sidste Dage 386, 415.

²⁶⁾ Ditl. v. Ahlefeldt til Fred. III. ²²/₅; Walewski I 151 og Aktstykke Nr. L. XI; Eberstein 168; Manley 55; Gaz. de France 583, 589.

²⁷⁾ Ditl. v. Ahlefeldt til Fred. III ²²/₅; Gaz. de France 584, 589.

²⁸⁾ Urk. u. Actenst. VII. 224; Vort Forsvar 1892 Nr. 291 (S. A. Sørensens Fyns Generobring); Walewski 152—54 og Aktstykke Nr. XXXII; Gaz. de France 631—32; Manley 56.

²⁹⁾ Ditl. v. Ahlefeldt til Fred. III ¹¹/₆, ²¹/₆; Urk. u. Actenst. VII. 230—31, VIII. 310, 388, 603; Gaz. de France 655, 682, 706, 710; Kochowski 370 flg.; Vort Forsvar 1892. Nr. 291; Manley 56.

³⁰⁾ Fred. III til Czarniecki ²⁶/₆, ¹²/₇, ¹³/₇; Sa. til sa. ¹⁷/₇ Cz. A. Saml. 393; Fridericia Adelsvældens sidste Dage 438—39; Urk. u. Actenst. V. 921, VIII. 619, 389. VII. 257—58; Kurf. til Fred. III ²⁶/₇; Garde Efterretninger om den danske og norske Sømagt I. 158; Archiv for Søvæsen VIII. 448; De la Gardiska Archivet VIII. 236; Manley 57; Gaz. de France 814, 819, 837; Enfoldig Klagedict Ofver den store Ulycke som var Antent udi Aarhus den 27. Juli Anno 1659 (kgf. Bibl., tilligemed den vedheftede skrevne Beretning).

³¹⁾ Pasek siger, at han gerne vilde have overværet Op-tagningen af Kanonerne, men at Hollænderne ventede der-

med, indtil Vandet blev varmere, og imidlertid maatte jeg rømme mit Kvarter, da Hæren allerede var rykket ind i Lejren. Han henfører Træfningen ved Æbeltoft altsaa dels til et tidligere Tidspunkt, vistnok til Tiden omkring Paaske, da han lige i det Foregaaende har omtalt sin Sørejse fra Æbeltoft til Aarhus, som foregik paa denne Tid, og dels til det Tidspunkt, da den polske Hær rykkede ind i Lejren ved Skodstrup, hvilket skete i Slutningen af Juli. Det sidste er det rigtige. Derpaa omtaler han først de tidligere stedfundne Begivenheder, og endda i omvendt Orden, nemlig først Overgangsforsøget over Lille Belt den 26. Juni og dernæst Indtagelsen af Bjersodde, Natten mellem den 18. og 19. Maj. Kronologien er altsaa saa forvirret som blot muligt.

³²⁾ Fred. III til Jan Kazimierz $1^8/8$; sa. til Czarniecki $1^8/8$; Urk. u. Actenst. 390 flg., 605 flg.; Eberstein 180, 189; Gaz. de France 836, 873; Manley 57—58; Walewski I. 205; Fridericia Adelsvældens sidste Dage 439—40; Ditlev v. Ahlefeldt til Fred. III $1^2/9$; Hübertz's Aarhus 82; Jy. Saml. V. 247; Da. Saml. V. 332; Pontoppidan Marm. Dan. II. 165.

³³⁾ Fred. III til Czarniecki $4/8$; Walewski II. 143, 154; Gaz. de France Frederiksodde $2^7/7$; Kochowski 396—97.

³⁴⁾ Ditol. v. Ahlefeldt til Fred. III $1^4/8$. Foræringen var allerede tiltænkt Czarniecki i Slutningen af 1657, jfr. Ditol. v. Ahlefeldt til Fred. III $2^3/12$ 1657; Kochowski 397; Jenike Stefan Czarniecki 138.

³⁵⁾ Ditol. v. Ahlefeldt til Fred. III $3^1/12$; Instruction von der Armee Jhr. Königl. Mst. in Pohlen dem Hern. Andreas Bilowski ertheilet $2^9/11$; Thurah Omstændelig og tilforladelig Beskrivelse af Øen Samsø 23, 41 flg; Kvartalsskriftet Orion II. 277, 279; Da. Saml. III., 4. Hefte, 11; Nyerup Efterretninger om Kong Fred. III 286 flg.; Kochowski 410—11; Fridericia Adelsvældens sidste Dage 454.

II.

Land og Folk.

¹⁾ Torquato Pecchia udg. af Friedr. v. Raumer, Briefe aus Paris I. 72—78; Daniel Fetter udg. paa tjekkisk af

Zibr. 1893. Den tyske Original er hidtil ikke funden; Cedrowski udg. af Balinski Pamientniki historyczne Wilno 1859, 143 fig.

2) Wenclewskis Udg. S. 73.

3) Saaledes fremstillet hos Troels-Lund Danmarks og Norges indre Historie II. 23—30. 215.

4) Kolderup-Rosenvinge Saml. af gamle danske Love IV. 284; Brickas Anmeldelse af Erslev De glubende Dyrs Undergang i Nørrejylland Hist. Tidskr. 4. R. II. 841 fig.; Troels Lund I. 67.

5) Jacob Grimm Deutsche Rechtsaltertümer II 685—86, 664 fig.

6) A. O(livarius) Kurtzer Begriff einer Holsteinischen Chronik 351; Hist. Tidskr. II. 215.

7) Historisk-statistisk Maanedstidende for Ribe Stift 1838 S. 9 fig.; Jy. Saml. VII. 34 fig.; Troels Lund I. 19, V. 120.

8) Kristensen Jy. Folkeminder VI. 353—84; Jy. Saml. IV 99—167, IX. 382—92; Thiele Danmarks Folkesagn III. 124 fig.; Krek Einleit. in die slav. Litt.-gesch. 2. Udg. 800 fig.

9) Pasek omtaler ham som en almindelig kendt Personlighed og uden at nævne hans Fornavn. Familien Rej hørte til de bekendteste Slægter i Polen, og flere af dens Medlemmer indtog betydelige Stillinger i Staten, men det vides ikke, at nogen har været Gesandt i Sverrig. Polen havde omtrent først fra Gustaf Adols Tid fast akkrediterede Afsendinge ved det svenske Hof. Det falder naturligt at tænke paa en Samtidig af Pasek, nemlig Wladyslaw Rej, Maria Ludwikas Kansler, der som polsk Afsending ved Kurfyrstekollegiet i Frankfurt i Sommeren 1658 modarbejdede den østrigske Politik. (Walewski Hist. wyzwol. Polski II. 284 fig.). At han ogsaa har været i Sverrig, er muligt, men jeg ved intet bestemt herom og Pasek vist heller ikke.

10) Nærmest kommer de hos Chociszewski i Bibl. Warsz. 1864 I. 268—70 og hos Nadmorski Kaszuby i Kociewie (Afsnittet »Krosnienta«) nævnte Æventyr. Det polske

Materiale har Dr. Jan Karłowicz velvillig stillet til min Raadighed.

¹¹⁾ Tysk kunde han ikke; han indrømmer det selv i Anledning af sit Ophold i Danzig 1683 (Wenclewskis Udg. S. 336), og endnu mindre kan der være Tale om, at han har kendt andre Sprog som f. Ex. fransk.

¹²⁾ Polakkerne gengiver den danske aa-Lyd ved o, og da polsk kun besidder korte Selvlyd, betegner e, at det foregaaende aa er langt; c, som paa polsk ellers udtrykker ts-Lyden, kan efter latinsk Ortografi her nok betegne k-Lyden, saaledes at hele Ordet Croes efter dansk Skrivemaade vilde skrives Kraas. Forvanskningen beror altsaa paa det indskudte r. Man behøver dog ikke at antage den Urimelighed, at Pasek har glemt sin Ungdomselskedes Navn, ti det findes kun i eet Haandsskrift, som rigtignok er det paalideligste, men kun er en Afskrift af en Afskrift, hvis det ikke staar Originalen endnu fjernere, og Navnet kan derfor meget vel være bleven fordrejet af en Afskriver.

¹³⁾ Wenclewskis Udg. S. 215.

III.

Sagn.

¹⁾ Adler Efterretn. ang. Byen Ribe, Indbydelsesskr. til Ribe Katedralskole 1838, S. 81—82.

²⁾ Noget forkortet efter Thieles Folkesagn I. 101—102.

³⁾ I denne Henseende indtager de virkelige Stedsagn i deres enkleste og korteste Form en Særstilling. De kan nemlig ikke forvanskes, ti Biomstændigheder gives der ingen af, og den mindste Ændring af Indholdet vilde strax med eet Slag danne en hel ny Overlevering. De kan kun vandre og dø. — Der gives ingen almindelig Regel, efter hvilken man kan bestemme en Traditions Leveevne. Dr. O. Nielsen har i sin fortræffelige Afhandling i Dania II. 34—48 været noget for radikal og ubarmhjærtig over for de historiske Sagn.

4) Jeg tænker her nærmest paa de af Thiele og Vedel-Simonsen (Bidrag til den fynske Kongeborg Rugaards Historie, II. 2., S. 43—93) meddelte Sagn, der er bleven indsamlede i vort Aarhundrede henholdsvis i de første Decennier og omkring 1830.

5) Hist. Tidsskr. II. 234—35. Fortalt noget forkortet.

6) Wiberg Dansk Præstehistorie.

7) Müllenhoff Sagen der Herzogthümer Schlesw. Holst. u. Lauenburg. Kiel 1845 S. 81, Nr. 87.

8) Vedel-Simonsen II. 2. 47, 63—64.

9) Grønlunds Saml. hos Adler 79—80.

10) Dr. O. Nielsen antager (Hist. Efterretn. om Malt Herred 50—51), at der er Tale om en Folkerejsning. Jeg tror, at der ikke er et sandt Ord i det hele. Bortset fra, at Polakkerne — der maa nemlig tænkes paa den polske Lejr ved Skodstrup — ingen Kanoner havde, er det ligefrem umuligt, at ikke en eneste Kilde skulde have omtalt en saadan Massenedslagning. Det vilde have været et formeligt Slag og maatte have givet Anledning til diplomatiske Forhandlinger. Om ikke andet saa maatte en af Gazette de Frances allestedsnærværende Korrespondenter have vidst noget derom.

11) Vedel-Simonsen II. 2. 45 og oftere; Müllenhoff S. 81 Nr. 87, jfr. sammesteds Anm. S. 594; Thiele I. 78, jfr. sammesteds I. 86 (meget lignende); et andet Kneb Hist. Tidsskr. II. 230—31. Der findes endnu en Del andre, men mange er de ikke.

12) Hist. Tidsskr. II. 237.

13) Thiele I. 78.

14) Vedel-Simonsen II. 2. 88.

15) Thurahs Beskrivelse af Samsø S. 42. Hr. Dr. phil. Petersen har velvilligst meddelt mig, at Fanen vistnok er en katolsk Kirkefane. Senere har jeg selv i Krakov undersøgt Spørgsmaalet og er kommen til det Resultat, at det i hvert Fald ikke kan være en Krigsfane.

16) Kristensen Jy. Folkeminder VIII. Nr. 288, 289.

17) Det vilde være interessant at faa at vide, hvordan Hr. Tang Kristensens Hjemmelsmand har udtalt Ordet Tatarer. Hvis Formen er rigtig, maa Sagnet være meget moderne. Slige Ord burde altid gengives med fonetisk Skrivemaade.

18) Vedel-Simonsen II. 81; Müllenhoff 82 Nr. 88.

19) Vedel-Simonsen II. 2. 43—93 passim.

20) Vedel-Simonsen II. 2. 48, 93.

21) Da. Saml. II. 20; Jy. Saml. V. 38. Om Hunde- og Tryntyirken se Pastor Feilbergs Afhandl. i 2. Bd. af Dania, især S. 93—95.

22) Om de polske historiske Sagn om Svenskertiden se de forskellige Bind af Kolbergs store Værk Lud, jego zwyczaje etc. eller af Tidsskriftet Wisla; jfr. ogsaa Swientek Lud nadrabski Krakow 1893 og Bibl. Warsz. 1864 I. 280. —

Jeg har i min Fremstilling udeladt Bortførelsessagnene, saaledes som de findes hos Adler Efterretninger om Ribe VI. Saml. S. 88, Vedel-Simonsen II. 2. 83—84 og i Jy. Saml. VI. 122—25. De frembyder intet mærkeligt.

INDHOLD.

	Side
Forord	I.
Første Kapitel.	
I. Paseks Levned	3.
II. Pasek fortæller om sit Ophold i Danmark . .	25.
Andet Kapitel.	
I. Krigen.	115.
II. Land og Folk	165.
III. Sagn (et Tillæg)	182.
Anmærkninger.	204.
